

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΚΑΡΑΝΤΑΝΟΥ-ΠΟΥΛΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ-
ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ

A.M.: 1013201804005

Θέμα Διπλωματικής εργασίας: «Το όνειρο στο μυθιστόρημα της Ζυράννας Ζατέλη
Και με το φως του λύκου επανέρχονται».

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ελένα Κουτριάνου

Συνεπιβλέπουσες Καθηγήτριες: Μαρίνα Γρηγοροπούλου, Παναγιώτα Καραβία

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2020

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ζυράννα Ζατέλη, από τα όνειρα στη συγγραφή.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.1 Το μυθιστόρημα <i>Και με το φως του λύκου επανέρχονται</i>	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.2 <i>Και με το φως του λύκου επανέρχονται</i> – οι δέκα ιστορίες.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.3 Η ονειροβιογραφία της Ζυράννας Ζατέλη	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Τα όνειρα στο μυθιστόρημα.....	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ερμηνεία των ονείρων	42
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	63
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	66

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη έγινε στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας του μεταπτυχιακού προγράμματος με τίτλο: «Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία» με κατεύθυνση «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία», υπό την επίβλεψη της Αναπληρώτριας Καθηγήτριας του Τμήματος Φιλολογίας, κας Ελένας Κουτριάνου. Μέλη της τριμελούς επιτροπής εξέτασης της εργασίας αυτής ήταν επίσης και οι επίκουρες καθηγήτριες του Τμήματος Φιλολογίας Παναγιώτα Καραβία και Μαρίνα Γρηγοροπούλου.

Αφορμή για τη μελέτη και εκπόνηση του θέματος «Το όνειρο στο μυθιστορηματικό έργο της Ζυράννας Ζατέλη *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*» στάθηκε η πρόταση της επιβλέπουσας καθηγήτριας Ελένας Κουτριάνου να ασχοληθώ με τη μυθιστορηματική βιογραφία και ειδικότερα με το συγκεκριμένο θέμα. Η διδασκαλία του μαθήματος Λογοτεχνία και Ψυχανάλυση από την ίδια Καθηγήτρια κατά το πρώτο εξάμηνο φοίτησης των μεταπτυχιακών μου σπουδών αποτέλεσε ένα ακόμα ενθαρρυντικό στοιχείο που οδήγησε σε αυτή μου την απόφαση. Εργαζόμενη στη συνέχεια πάνω στο θέμα αυτό, συμπέρανα και η ίδια ότι πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον και σύγχρονο θέμα με πολλές δυνατότητες εξέλιξης.

Η αναζήτηση των πληροφοριών επετεύχθη μετά από μελέτη της διεθνούς βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας σε εργασίες σχετικές με το θέμα, δημοσιευμένες σε έγκυρα επιστημονικά έντυπα. Η πρόσβαση στις συγκεκριμένες πηγές έγινε κατόπιν αναζήτησης στη βιβλιοθήκη της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, στο παράρτημα της Καλαμάτας, της Κεντρικής και Λαϊκής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας, του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και στο διαδίκτυο.

Όσον αφορά στη δομή της εργασίας, αυτή αποτελείται ως επί το πλείστον από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος της μελετώνται το περιεχόμενο του μυθιστορήματος, τα χαρακτηριστικά του και τα όνειρα που περιγράφονται στις δέκα ιστορίες του μυθιστορήματος. Στο δεύτερο μέρος αναλύονται τα όνειρα του μυθιστορήματος με βάση τη φροϋδική θεωρία, καθώς και φαινόμενα που συναντώνται σε αυτά, όπως η λήθη του ονείρου ή η αφύπνιση εξαιτίας αυτού.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω αρχικά την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κα Ελένα Κουτριάνου, που

μου εμπιστεύτηκε τη μελέτη του θέματος και την εκπόνηση της συγκεκριμένης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, διαθέτοντας πολύτιμο χρόνο και αφοσίωση για την καθοδήγησή μου και τις διορθώσεις και συμβουλές της. Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις επίκουρες καθηγήτριες κα Παναγιώτα Καραβία και κα Μαρίνα Γρηγοροπούλου που δέχτηκαν να συμμετέχουν στην τριμελή επιτροπή και αφιέρωσαν χρόνο για να εξετάσουν την παρούσα μελέτη, και τέλος τους γονείς μου που στάθηκαν αρωγοί και μεγάλοι υποστηρικτές στην προσπάθειά μου αυτή να πραγματοποιήσω τις μεταπτυχιακές μου σπουδές αλλά και να τις ολοκληρώσω.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την καταγραφή των ονείρων που περιγράφονται στο μυθιστόρημα της Ζυράννας Ζατέλη *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* (1993), την ανάλυσή τους και τέλος τη μελέτη του ρόλου τους στην ανάπτυξη του έργου της συγγραφέως. Μέσα από την αυτοβιογραφία της θα παρουσιασθούν στοιχεία και λεπτομέρειες από προσωπικά της όνειρα, με στόχο να διαπιστωθεί πώς και κατά πόσο αυτά μπορούν να συνδέονται με το έργο της. Η θεωρία που θα αξιοποιηθεί είναι αυτή της ψυχανάλυσης και ειδικότερα του Sigmund Freud σχετικά με τα όνειρα. Σε δεύτερο στάδιο και μετά τη συνοπτική παρουσίαση της ζωής της συγγραφέως θα μελετηθούν μεθοδικά το έργο και ο τρόπος γραφής της και η μεθοδική και εκτενής καταγραφή και ανάλυση των ονείρων που περιγράφονται στις δέκα ιστορίες του μυθιστορήματός της. Στη συνέχεια, μέσα από τις θεωρίες που θα έχουν αξιοποιηθεί, τα όνειρα θα συγκριθούν και θα αξιολογηθούν καταλήγοντας σε συμπεράσματα σχετικά με το ρόλο των ονείρων στο έργο *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, που είναι και ο βασικός στόχος της επιστημονικής αυτής εργασίας.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας δίνονται ορισμένα στοιχεία για το μυθιστόρημα που μελετάται και συγκεκριμένα για την απήχησή του στο κοινό και στη συνέχεια σε επίπεδο περιεχομένου. Από τα στοιχεία αυτά πρόκειται να αντληθούν πληροφορίες χρήσιμες, έως και απαραίτητες για την κατανόηση της μετέπειτα ανάλυσης του περιεχομένου του μυθιστορήματος από τους αναγνώστες. Όπως γίνεται κατανοητό τα βιογραφικά στοιχεία της συγγραφέως και η ονειροβιογραφία της θα δικαιολογήσουν τις θέσεις και τις προθέσεις της στο επίμαχο ζήτημα. Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αυτό στο οποίο πρόκειται να περιγραφούν αναλυτικά τα όνειρα του μυθιστορήματος με στόχο να γίνουν κατανοητά πριν την επιστημονική τους ερμηνεία. Στο τρίτο κεφάλαιο θα συζητηθούν τα όνειρα για τα οποία έγινε αναφορά νωρίτερα με βάση όμως την επιστημονική θεωρία του Φρόιντ για την ερμηνεία των ονείρων, καθώς και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες το λανθάνον περιεχόμενό τους μετατρέπεται σε έκδηλο, και της διαφυγής αυτών, της μνήμης των ανθρώπων. Τέλος, στον επίλογο της εργασίας πρόκειται να γίνει συγκεκριμένη αναφορά σε ορισμένες θέσεις που διατυπώνονται αλλά και σε ορισμένα συμπεράσματα που προκύπτουν από την έρευνα, με στόχο ο αναγνώστης να αποκτήσει μία ολοκληρωμένη άποψη πάνω στο θέμα που πραγματεύεται η εργασία.

Ο Φρόιντ πιστεύει ότι τα όνειρα είναι «φύλακες του ύπνου» και όχι, μόνα

τους, οχήματα για ασυνείδητη ψυχολογική εργασία και ανάπτυξη έως ότου ερμηνευτούν από τον αναλυτή¹. Από την έκδοση της *Ερμηνείας των Ονείρων* του Φρόιντ έχουν γίνει μεγάλες αναλύσεις για την ψυχαναλυτική κατανόηση, την λειτουργία και επεξεργασία των ονείρων. Οι σχολιαστές σε πρώτο στάδιο παρατηρούσαν την ερμηνευτική τάση του Φρόιντ να αντιμετωπίζει το όνειρο ως αντικείμενο μελέτης για τον αναλυτή και αργότερα επαναπροσδιόρισαν το όνειρο ως ενσωματωμένο μέρος της ψυχικής ζωής ή ακόμα και ως προϋπόθεση για να υπάρχουν διαφορετικές πτυχές της ψυχικής λειτουργίας². Σύμφωνα με τον Φρόιντ τα όνειρα έχουν πάντα ένα έκδηλο και ένα λανθάνον περιεχόμενο. Το έκδηλο ή αλλιώς προφανές περιεχόμενο είναι αυτό που φαίνεται να «λέει» το όνειρο. Συχνά παρουσιάζεται παράξενο και παράλογο. Το λανθάνον περιεχόμενο είναι αυτό που το όνειρο προσπαθεί πραγματικά να «πει». Μέσω των ονείρων υπάρχει η δυνατότητα να ανακαλυφθεί μία πλευρά του ασυνειδήτου. Ο Φρόιντ θεωρεί ότι ο άνθρωπος μπορεί μέσω του έκδηλου περιεχομένου του ονείρου να εισχωρήσει στο λανθάνον περιεχόμενο αποκαλύπτοντας τη βασική σημασία του ονείρου με την τεχνική των «ελεύθερων συνειρμών». Κατά τη διεργασία του ονείρου λοιπόν, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στον διαχωρισμό μεταξύ έκδηλου περιεχομένου του ονείρου και λανθάνοντος ονείρου. Κάτι τέτοιο συμβαίνει γιατί ο διαχωρισμός αυτός διευκολύνει σημαντικά την ερμηνεία των ονείρων. Η διαδικασία κατά την οποία το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου μετατρέπεται σε έκδηλο είναι αυτή της διεργασίας του ονείρου, ενώ η αντίστροφη είναι αυτή της ερμηνείας³.

Οι κύριοι μηχανισμοί με τους οποίους η ονειρική επεξεργασία, δηλαδή η διαδικασία παραμόρφωσης και απόκρυψης, μετατρέπει το κρυφό όνειρο σε φανερό είναι σύμφωνα με το Φρόιντ η συμπύκνωση και η μετάθεση ή αλλιώς μετατόπιση. Με τον όρο «συμπύκνωση» ο Φρόιντ αναφέρεται στο ότι το έκδηλο όνειρο είναι κατά πολύ μικρότερο από το λανθάνον. Η συμπύκνωση συνεπώς παραβλέπει έναν αριθμό στοιχείων του λανθάνοντος ονείρου, συνδυάζει τα χαρακτηριστικά διάφορων

¹ John A. Schneider, *From Freud's dream-work to Bion's work of dreaming: The changing conception of dreaming in psychoanalytic theory*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-8315.2010.00263.x> [Ημερομηνία πρόσβασης: 19/2/2020].

² H. Godwin Baynes, *The importance of dream-analysis for psychological development*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2044-8341.1936.tb00691.x> [Ημερομηνία πρόσβασης: 20/2/2020].

³ Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, μτφ. Α. Πάγκαλος, Γκοβόστης, Αθήνα, σσ. 130-133.

στοιχείων και τα συμπυκνώνει σε ένα νέο στοιχείο, στο έκδηλο όνειρο⁴. Με τον όρο «μετατόπιση» ο Φρόιντ αναφέρεται στο ότι κάποιο στοιχείο του λανθάνοντος ονείρου, που συχνά είναι σημαντικό, εκφράζεται από ένα απομακρυσμένο στοιχείο στο έκδηλο όνειρο και μάλιστα ένα στοιχείο που συνήθως φαίνεται εντελώς ασήμαντο. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, το λανθάνον όνειρο συχνά να μεταχειρίζεται τα πολύ σημαντικά στοιχεία ως χαμηλής σημασίας στοιχεία και έτσι να αποκρύπτεται η αληθινή σημασία του ονείρου⁵.

Κατά τη διεργασία του ονείρου δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο διαχωρισμό μεταξύ έκδηλου περιεχομένου του ονείρου και λανθάνοντος ονείρου. Κάτι τέτοιο συμβαίνει γιατί ο διαχωρισμός αυτός διευκολύνει σημαντικά την ερμηνεία των ονείρων. Η διαδικασία κατά την οποία το λανθάνον όνειρο μετατρέπεται σε έκδηλο είναι αυτή της διεργασίας του ονείρου, ενώ η αντίστροφη είναι αυτή της ερμηνείας⁶.

Σχετικά με τη λήθη των ονείρων, ο Φρόιντ αναφέρει πως κατά την αφύπνιση το όνειρο φτάνει στο τέλος του έχοντας όμως τη δυνατότητα να ανακληθεί στη μνήμη. Μετά το πέρας του αποτελεί πλέον ανάμνηση δίνοντας στον «ονειρευόμενο» την εντύπωση ότι θυμάται μόνο αποσπάσματα απ' αυτό και πως κατά τον ύπνο του ήταν μεγαλύτερο σε διάρκεια, διαρκούσε περισσότερο. Συνηθίζεται να εξαφανίζεται η ανάμνηση του ονείρου κατά τη διάρκεια της ημέρας, όπως επίσης και ο άνθρωπος να γνωρίζει την ύπαρξη του ονείρου χωρίς όμως το περιεχόμενο του. Συμβαίνει ακόμα και να ονειρεύεται κανείς αγνοώντας το περιεχόμενο ακόμα και το ίδιο το γεγονός κατά την αφύπνιση. Παρόλα αυτά δεν είναι δυνατό να μη γίνει αναφορά και στο γεγονός πως υπάρχουν και όνειρα που διατηρούνται στη μνήμη του ανθρώπου. Η ξαφνική απώλεια του περιεχομένου των ονείρων από τη μνήμη του ανθρώπου κατά την αφύπνιση συμβαίνει για τον ίδιο λόγο που ο άνθρωπος ξεχνά γεγονότα και καταστάσεις και κατά την άγρυπνη ζωή του, δεν ήταν δηλαδή αρκετά δυνατά και έντονα ώστε να κεντρίσουν το ενδιαφέρον του και να παραμείνουν στη μνήμη του. Ακόμα ένας λόγος είναι η άτακτη κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Ο άνθρωπος δυσκολεύεται να συγκρατήσει στη μνήμη του λέξεις, καταστάσεις και γεγονότα που δεν έχουν μια λογική αλληλουχία. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με τα όνειρα. Κατά την αφύπνιση ο άνθρωπος αποκτά νέες εντυπώσεις που κάνουν όσα συνέβησαν στον ύπνο του να υποχωρήσουν. Τέλος, η λήθη των ονείρων οφείλεται και στο γεγονός ότι

⁴ Στο ίδιο, σσ. 200-202.

⁵ Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, ό.π., σσ. 201-205.

⁶ Στο ίδιο, σ. 201.

οι περισσότεροι άνθρωποι δείχνουν ελάχιστο ενδιαφέρον για τα όνειρά τους. Παρόλως αυτούς τους λόγους όμως, παρατηρείται αρκετό ονειρικό υλικό στη μνήμη του ανθρώπου⁷.

Από τη θεωρία γύρω από τα όνειρα δεν θα μπορούσε να λείπει και αυτή της ερμηνείας των ονείρων που είναι και το κύριο θέμα μελέτης μας για το μυθιστόρημα *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*. Σε πρώτο στάδιο, σύμφωνα με τον Φρόιντ η ερμηνεία των ονείρων μπορεί να γίνει με τη μέθοδο του ελεύθερου συνειρμού, να δοκιμάσει δηλαδή ο άνθρωπος να ερμηνεύσει τα στοιχεία του ονείρου μεταφράζοντάς τα με δική του έμπνευση⁸. Τη σχέση ανάμεσα σε ένα στοιχείο του ονείρου και τη μετάφρασή του, ο Φρόιντ την ονομάζει συμβολική. Ο συμβολισμός λοιπόν είναι ίσως το σημαντικότερο μέρος της θεωρίας σχετικά με τα όνειρα. Τα σύμβολα βοηθούν σε πολλές περιπτώσεις να ερμηνευτεί το όνειρο, χωρίς να ερωτηθεί ο ίδιος ο ονειρευόμενος γι' αυτό. Στην περίπτωση που ο χαρακτήρας του ονειρευόμενου, η προσωπικότητά του, το περιβάλλον στο οποίο ζει, οι εμπειρίες του και τα σύμβολα που εμφανίζονται στο όνειρο είναι γνωστά, τότε μπορεί να πραγματοποιηθεί η ερμηνεία του ονείρου του. Η μέθοδος όμως αυτή δεν είναι ικανή να αντικαταστήσει τη μέθοδο του ελεύθερου συνειρμού, αλλά να τη συμπληρώσει και να λειτουργήσει αποτελεσματικά μόνο συνδυαστικά με αυτή⁹.

Ο αριθμός των στοιχείων που παρουσιάζονται συμβολικά στα όνειρα δεν είναι μεγάλος, τα στοιχεία αυτά είναι οι γονείς, τα παιδιά, τα αδέρφια, το ανθρώπινο σώμα ως σύνολο, η γέννηση, ο θάνατος, η γύμνια κ.ά. Ιδιαίτερη συμβολική αλλά ταυτόχρονα και υπερβολική, κατά τον Φρόιντ, σημασία δόθηκε από τον Γουόλτερ Σέρνερ, γερμανό συγγραφέα και δοκιμογράφο, στον συμβολισμό του σπιτιού, το οποίο όταν παρουσιάζεται λιτό και με λείους τοίχους συμβολίζει άνδρα, ενώ όταν διαθέτει μπαλκόνια και περβάζια, γυναίκα¹⁰. Ως ζώα ή ζώφια παρουσιάζονται τα παιδιά ή τα αδέρφια ενώ ως αυτοκράτορες οι γονείς. Το νερό υποδηλώνει τη γέννηση, ενώ ο θάνατος συμβολίζεται με σκοτεινούς υπαινιγμούς. Ένα μεγάλο μέρος των συμβόλων στα όνειρα είναι σεξουαλικά σύμβολα. Αρχικά, ο ιερός αριθμός τρία είναι συμβολικός του συνόλου των ανδρικών γεννητικών οργάνων, ο φαλλός συμβολίζεται από παλούκια, μαγκούρες, μπαστούνια, δέντρα, και άλλα ή ακόμα και μαχαίρια ή

⁷ Σίγκμουντ Φρόιντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, Επίκουρος, Αθήνα, σσ. 63-66.

⁸ Στο ίδιο, σ. 175.

⁹ Στο ίδιο, σσ. 175-177.

¹⁰ Να σημειωθεί ότι ο Σέρνερ στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει το όνειρο, επηρεασμένος από το κίνημα του Δαδαϊσμού, πρόβη σε αυθαίρετα συμπεράσματα σύμφωνα με τον Φρόιντ.

σπαθιά. Η στύση του ανδρικού οργάνου συμβολίζεται με τον ίδιο τον ονειρευόμενο να αιωρείται. Το φίδι αποτελεί ένα αρσενικό σεξουαλικό σύμβολο, τα γυναικεία γεννητικά όργανα συμβολίζονται με πηγάδια ή σπηλιές, μπαούλα ή κούτες και άλλους παρόμοιους χώρους ή αντικείμενα¹¹.

Πολλά από τα παραπάνω σύμβολα θα φανεί στη συνέχεια της εργασίας πως εμφανίζονται συχνά στο μυθιστόρημα της Ζατέλη και θα γίνει ιδιαίτερη προσπάθεια να ερμηνευθούν συστηματικά. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το θέμα του συμβολισμού του ονείρου προκάλεσε έντονη αντίδραση μεταξύ των ειδικών αν και η επικράτηση του συμβολισμού στο μύθου και την θρησκεία, την τέχνη και τη γλώσσα θεωρείται δεδομένη¹².

Το όνειρο στη ζωή του ανθρώπου

Στην αρχαιότητα, οι Έλληνες ονόμαζαν «Ύπαρ» και «Όναρ» την «εικονοποιητική ψυχική λειτουργία». Ύπαρ ήταν η πραγματικότητα που έβλεπαν ξυπνητοί, ενώ όναρ ήταν το όνειρο που έβλεπαν κατά τη διάρκεια του ύπνου τους. Η πραγματικότητα οφείλεται στη φαντασία της εγρήγορσης, ενώ τα όνειρα, στην ονειρική φαντασία¹³. Η σχέση αυτή μεταξύ πραγματικότητας και ονείρου πρόκειται να μας απασχολήσει ιδιαίτερα στη συνέχεια αυτής της εργασίας.

Για να επιτύχουμε όμως την ορθή ανάλυση της σχέσης τους θα πρέπει αρχικά να προσανατολιστούμε και να μελετήσουμε γενικότερα το πεδίο των ονείρων. Για αρχή ας καταλήξουμε στο τι είναι πραγματικά τα όνειρα. Στην ψυχανάλυση τα όνειρα θεωρούνταν ένα εξαιρετικά χρήσιμο διαγνωστικό εργαλείο, ιδιαίτερα κατά τους πρώιμους χρόνους¹⁴. Ο Φρόιντ καταλήγει στο ότι πρόκειται για αινιγματικά φαινόμενα και πως ο ορισμός τους είναι αδύνατο να αποδοθεί συνοπτικά. Σύμφωνα με τον αυστριακό συνθέτη Φρατς Πέτερ Σούμπερτ, το όνειρο είναι η διαδικασία σύμφωνα με την οποία η ψυχή απελευθερώνεται από τα δεσμά του αισθησιασμού¹⁵ και σύμφωνα με τους υπερρεαλιστές που ενστερνίζονταν τον Φρόιντ, είναι καταστάσεις απελευθέρωσης της ανθρώπινης φαντασίας¹⁶. Μία ακόμη άποψη, αυτή

¹¹ Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 179-186.

¹² Στο ίδιο, σ. 199.

¹³ Ιάσων Ευαγγέλου (1993), *Η φαντασία, μία αδιερεύνητη ψυχική λειτουργία*, Ιάμβλιχος, Αθήνα, σ. 129.

¹⁴ Θανάσης Ντινόπουλος (2016), *Ύπνος και όνειρα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σ. 33.

¹⁵ Σίγκμουντ Φρόιντ (2011), *Το όνειρο, όνειρο και τηλεπάθεια*, μτφ. Ν. Μυλωνά, Νίκας, Αθήνα, σσ. 7-9.

¹⁶ Πάτρικ Βάλντμπεργκ (1982), *Σουρρεαλισμός*. μτφ. Α. Παπαθανασίου, Υποδομή, Αθήνα, σ. 14.

των αρχαίων σοφιστών, είναι ότι τα όνειρα προκαλούνται από ψυχικά ερεθίσματα και εξωτερικεύουν τις ψυχικές δυνάμεις του ανθρώπου, η ανάπτυξη των οποίων καθίσταται ανέφικτη κατά τη διάρκεια της ημέρας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Φρόιντ, όσοι συγγραφείς ιατρικών συγγραμμάτων έχουν κληθεί να εκφέρουν την άποψή τους για το συγκεκριμένο ζήτημα, έχουν υποστηρίξει ότι τα όνειρα προκαλούνται από εξωτερικά και σωματικά ερεθίσματα, που είτε βιώνει ο άνθρωπος εξωτερικά είτε αναπτύσσονται στα εσωτερικά του όργανα. Το όνειρο έχει χαρακτηριστεί ως μία «απολύτως σωματική, σε κάθε περίπτωση άχρηστη, σε πολλές περιπτώσεις νοσηρή διεργασία»¹⁷.

Σύμφωνα με τον Φρόιντ ο ορισμός του ονείρου είναι δύσκολο να δοθεί με μία μόνο φράση, μπορεί ωστόσο να καθοριστεί με μία αναφορά σε κάτι που είναι γνωστό στον καθένα¹⁸. Καθορίζοντας τα χαρακτηριστικά των ονείρων, ο Φρόιντ εντοπίζει τα κοινά χαρακτηριστικά τους που είναι και τα σημαντικότερα. Το πρώτο κοινό χαρακτηριστικό είναι ότι τα όνειρα συμβαίνουν την ώρα που ο άνθρωπος κοιμάται. Επομένως θα μπορούσε να ειπωθεί πως τα όνειρα είναι η ζωή του νου κατά τη διάρκεια του ύπνου. Όνειρο και ύπνος φαίνεται να έχουν μια άρρηκτα συνδεδεμένη σχέση μεταξύ τους, καθώς δεν είναι λίγες η φορές που ένα όνειρο μπορεί να προκαλέσει το ξύπνημα ενός ανθρώπου. Ακόμα, παρατηρείται να βλέπουμε ένα όνειρο όταν ξυπνάμε ξαφνικά ή απότομα, πράγμα που σημαίνει πως τα όνειρα είναι η ενδιάμεση κατάσταση του νου μεταξύ ύπνου και ξύπνιου¹⁹. Να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Ιάσωνα Ευαγγέλου, οφθαλμίατρο και λογοτέχνη, ο κάθε άνθρωπος βλέπει καθόλη τη διάρκεια του βραδινού του ύπνου 5-7 όνειρα με το μεγαλύτερο να διαρκεί 5 δευτερόλεπτα²⁰.

Αφού λοιπόν αναφέραμε μερικούς από τους ορισμούς που έχουν δοθεί για τα όνειρα και διαπιστώσαμε πως αυτά είναι άμεσα συνδεδεμένα με τον ύπνο, θα ήταν χρήσιμο σε επόμενο στάδιο να μελετήσουμε τι είναι ο ύπνος. Αυτό αποτελεί επίσης ένα ζήτημα αμφιλεγόμενο και για το οποίο έχουν εκφραστεί πολυάριθμες και ποικίλες απόψεις²¹. Φυσιολογικά, ο ύπνος είναι μια «κατάσταση χημικής ανανέωσης του οργανισμού»²². Ο άνθρωπος επανακτά την ενέργειά του, δεν δρα και τέλος

¹⁷ Σίγκμουντ Φρόιντ (2011), *Το όνειρο, όνειρο και τηλεπάθεια*, ό.π., σσ. 8-9.

¹⁸ Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 96.

¹⁹ Στο ίδιο, σσ. 96-97.

²⁰ Ιάσων Ευαγγέλου (1993), *Η φαντασία, μία αδιερεύνητη ψυχική λειτουργία*, ο.π., σ. 129.

²¹ Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 97-98.

²² Έρικ Φρομ (1975), *Η ξεχασμένη γλώσσα, Εισαγωγή στην κατανόηση των ονείρων, των παραμυθιών και των μύθων*, μτφ. Δ. Θεοδορακάτος, Μπουκουμάνης Αθήνα, σσ. 34.

καθίσταται σε αδράνεια η ικανότητά του να συλλαμβάνει αισθήσεις και ερεθίσματα. Στον τομέα της ψυχολογίας θεωρείται ότι ο ύπνος αναστέλλει την κύρια λειτουργία του οργανισμού κατά την άγρυπνη ζωή²³. Σχετικά με το τι πραγματικά είναι ο ύπνος, ο Φρόιντ δίνει την απάντηση ότι αυτό αποτελεί ένα φυσιολογικό ή βιολογικό πρόβλημα σχετικά με το οποίο οι απόψεις δίστανται, μια κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος αρνείται να συμμετέχει σε ο,τιδήποτε συμβαίνει στην πραγματικότητά του, δηλαδή σε ό,τι συμβαίνει στον έξω κόσμο. Αρνείται να ενδιαφερθεί αλλά και να υποκύψει σε οποιαδήποτε πρόκληση και παρόρμηση έρχεται από αυτόν και αφορά στην αφυπνισμένη ζωή του. Ο ύπνος είναι ένας τρόπος να απομονωθεί και να πάψει για λίγο να βιώνει νέες καταστάσεις. Έτσι εξηγείται και η πεποίθηση των ανθρώπων ότι ο καλύτερος και ο πιο ξεκούραστος ύπνος είναι αυτός που δεν περιλαμβάνει όνειρα²⁴.

Ο Έριχ Φρομ με τη βοήθεια της εργασίας του Φρόιντ και σαν αποτέλεσμα της δικής του εμπειρίας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι όταν οι άνθρωποι δεν κοιμούνται, είναι «λογικά όντα» που δρουν και καταβάλλουν προσπάθειες να επιτύχουν τους στόχους τους και να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους αλλά και να «υπερασπιστούν τον εαυτό τους» ανά πάσα στιγμή²⁵.

Όταν όμως κοιμούνται, θα έλεγε κανείς πως είναι αδύναμοι. Δεν μπορούν να επιβάλλουν στον εξωτερικό κόσμο τους σκοπούς τους. Ωστόσο δύσκολα θα αμφισβητούσε πως είναι και ελεύθεροι. Έχουν απαλλαγεί ουσιαστικά από οποιοδήποτε βάρος της εξωτερικής πραγματικότητας, όπως επίσης και από το καθήκον τους να κυριαρχούν σε αυτή. Επικεντρώνονται στον εαυτό τους και απαλλάσσονται από δράσεις αλλά και έγνοιες για τον εξωτερικό κόσμο. Το «εγώ» τους λοιπόν, είναι το μοναδικό σύστημα στο οποίο αναφέρονται οι σκέψεις και τα συναισθήματά τους²⁶. Κατά τη διάρκεια του ύπνου λοιπόν, μεταφέρονται ουσιαστικά σε μία άλλη, διαφορετική μορφή ύπαρξης. Είναι τότε που ονειρεύονται²⁷. Τα συναισθήματα που μπορεί να νιώσουν κατά τη διάρκεια του ύπνου τους είναι ποικίλα. Είναι πιθανό να κυριευτούν από χαρά αλλά και από απέραντο τρόμο. Κάτι τέτοιο εξαρτάται από τις σκηνές που θα «πλάσει» το μυαλό τους κατά τη διάρκεια του ύπνου. Όποιος όμως και να είναι ο ρόλος των ανθρώπων στα όνειρα, το σίγουρο είναι

²³ Στο ίδιο, σσ. 34-35.

²⁴ Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 97-98.

²⁵ Έριχ Φρομ (1975), *Η ξεχασμένη γλώσσα*, ό.π., σσ. 13-14.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 36.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 14.

πως οι ίδιοι επινόησαν την εξέλιξη και την πλοκή του και είναι οι συγγραφείς του²⁸, και αυτό γιατί σύμφωνα με τον Φρόντ «ό,τι σκεφτόμαστε και αισθανόμαστε επηρεάζεται από ό,τι κάνουμε»²⁹.

Παρόλο που το όνειρο είναι μία παρόρμηση που δέχεται ο νους, εμείς το δεχόμαστε σαν μία παράλληλη πραγματικότητα. Η πραγματικότητα αυτή τις περισσότερες φορές παίρνει στο μεγαλύτερο μέρος της τη μορφή οπτικών εικόνων, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι δεν δύναται να πάρει και τη μορφή σκέψεων ή αισθήσεων³⁰.

Ο Φρόντ κατέληξε και στην υπόθεση ότι το βασικό περιεχόμενο του ονείρου είναι η ψευδαίσθηση της εκπλήρωσης των παράλογων επιθυμιών, με αποστολή τους τη διατήρηση και όχι την διατάραξη του ύπνου. Ακόμα μία υπόθεση στην οποία καταλήγει ο Φρόντ σχετικά με τη φύση των ονείρων είναι ότι όλες αυτές οι επιθυμίες που εκφράζονται σαν να έχουν εκπληρωθεί στο όνειρο, έχουν τις ρίζες τους στα παιδικά μας χρόνια³¹. Στο όνειρο, οι ασυνείδητες, συνειδητές και απωθημένες επιθυμίες πραγματοποιούνται. Έτσι, ως προς το περιεχόμενο, σύμφωνα με το Φρόντ, τα όνειρα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες³²:

1. Όνειρα που αποδίδουν μη απωθημένη επιθυμία χωρίς καμία μεταμπίση.
2. Όνειρα που αποδίδουν την όποια απωθημένη επιθυμία μεταμπίσημένη³³.
3. Όνειρα που αποδίδουν την απωθημένη επιθυμία μεταμπίσηζοντάς τη σε μικρό βαθμό ή και καθόλου³⁴.

Η μετατροπή των κρυφών ονειρικών ιδεών σε έκδηλο περιεχόμενο αποτελεί ζήτημα αξιοπρόσεκτο, καθώς αποτελεί παράδειγμα μετατροπής ενός ψυχικού υλικού από έναν τρόπο έκφρασης σε κάποιον άλλο, που γίνεται κατανοητός μόνο μέσω κάποιας καθοδηγούμενης προσπάθειας. Λαμβάνοντας λοιπόν τη σχέση μεταξύ λανθάνοντος και έκδηλου περιεχομένου του ονείρου, σύμφωνα με το Φρόντ, ως προς

²⁸ Στο ίδιο.

²⁹ Έρικ Φρομ (1975), *Η ξεχασμένη γλώσσα, Εισαγωγή στην κατανόηση των ονείρων, των παραμυθιών και των μύθων*, ό.π., σ. 37.

³⁰ Σίγκμουτ Φρόντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 99.

³¹ Στο ίδιο, σσ. 254-255.

³² Στο ίδιο, σσ. 200-201.

³³ Να σημειωθεί ότι στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα περισσότερα όνειρα και είναι αυτά που για να γίνουν κατανοητά απαιτείται ανάλυση.

³⁴ Αυτά τα όνειρα προκαλούν και διακατέχονται από ένα αίσθημα άγχους που συνήθως τα διακόπτει, Ιάσων, Ευαγγέλου (1993), *Η φαντασία, μία αδιερεύνητη ψυχική λειτουργία*, Ιάμβλιχος, Αθήνα, σ. 133.

το νόημα και τη συνάφεια τα όνειρα διακρίνονται στις εξής τρεις κατηγορίες³⁵:

1. Τα όνειρα που έχουν νόημα, είναι εύληπτα, και μπορούν να ενταχθούν στον ψυχικό μας κόσμο χωρίς δυσκολίες³⁶.
2. Τα όνειρα με συνειρμό και σαφές νόημα που όμως μας προκαλούν μία κάποια δυσαρέσκεια γιατί δεν γνωρίζουμε τον τρόπο με τον οποίο η ψυχική μας ζωή θα δεχτεί μέσα της το νόημά τους.
3. Τα όνειρα που δεν έχουν νόημα και δεν γίνονται κατανοητά, δεν έχουν ειρμό, είναι συγκεχυμένα αλλά και ανόητα³⁷.

Η συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση θα βοηθήσει στην ανάλυση και κατανόηση των ονείρων του μυθιστορήματος. Η παραπάνω λοιπόν θεωρία θα μελετηθεί και θα αναπτυχθεί στη συνέχεια της παρούσας εργασίας σε συνάρτηση με το μυθιστόρημα της Ζατέλη *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* καθώς είναι ένα μυθιστόρημα που βρίθει περιγραφών ονείρων όλων των κατηγοριών.

³⁵ Σίγκμοντ, Φρόιντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, Επίκουρος Αθήνα, σ. 68

³⁶ Τέτοια όνειρα παρόλο που είναι πολλά και μικρής διάρκειας, δεν αποσπούν ιδιαίτερα την προσοχή μας διότι δεν μας προκαλούν έκπληξη ή δυσαρέσκεια.

³⁷ Προς αυτή την κατηγορία τείνουν να ανήκουν τα περισσότερα από τα όνειρά μας με αποτέλεσμα να υποτιμηθούν τα όνειρα και η επιστημονική θεωρία γύρω απ' αυτά. Σε όνειρα που εμφανίζονται πιο περίπλοκα και «πλούσια» συναντάται πολύ συχνά το φαινόμενο της ασυναρτησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ζυράννα Ζατέλη, από τα όνειρα στη συγγραφή

Η Ζυράννα Ζατέλη, γεννημένη στη Θεσσαλονίκη, σπούδασε θέατρο και εργάστηκε για κάποιο διάστημα ως ηθοποιός στο θέατρο. Έκανε την πρώτη της εμφάνιση στον συγγραφικό χώρο με το βιβλίο *Περσινή αρραβωνιαστικά* (1984) με διηγήματα. Το βιβλίο *Στην ερημιά με χάρι* (1986) αποτέλεσε τη δεύτερη συλλογή της με διηγήματα. Το 1993 καθιερώθηκε με το μυθιστόρημα *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, το οποίο και βραβεύτηκε με το Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος. Οκτώ χρόνια μετά έλαβε ένα ακόμα Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος για το πρώτο μέρος της τριλογίας *Με το παράξενο όνομα Ραμάνθις Ερέβους*, με το μυθιστόρημα *Ο θάνατος ήρθε τελευταίος*³⁸. Το 2009 κυκλοφόρησε το δεύτερο μέρος της τριλογίας με τίτλο *Το πάθος χιλιάδες φορές* και το 2018 το τρίτο μέρος με τίτλο *Ορατή σαν αόρατη*³⁹. Ακολούθησε το 2005 η νουβέλα *Ο δικός της αέρας* και το 2006 το αφήγημα *Οι μαγικές βέργες του αδελφού μου*. Το *πάθος χιλιάδες φορές* ήταν το μυθιστόρημα με το οποίο το 2010 τιμήθηκε με το Βραβείο Μυθιστορήματος του Ιδρύματος Πέτρου Χάρη της Ακαδημίας Αθηνών. Το μυθιστόρημα που θα μελετήσουμε *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* μεταφράστηκε στην αγγλική γλώσσα, τη γερμανική, την ολλανδική, την ιταλική, τη γαλλική και τη ρωσική⁴⁰, γεγονός που αποδεικνύει την ευρύτερη αποδοχή του και εκτός των ορίων της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.1 Το μυθιστόρημα *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*

Το πρώτο μεγάλο μυθιστόρημα που έγραψε η Ζυράννα Ζατέλη *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* αποτελεί ένα βιβλίο που μεταφέρει τους αναγνώστες του σε μια επαρχία της Μακεδονίας κάπου στα τέλη του 19ου αιώνα. Μέσα από δέκα διαφορετικές ιστορίες στις οποίες αλλάζει κάθε φορά το κεντρικό πρόσωπο, μέσα από αρκετά πρόσωπα και πολυάριθμες και περίπλοκες σχέσεις μεταξύ τους, γνωρίζουμε τη ζωή τους δημιουργώντας με τη φαντασία μας αλληπάλληλες και πρωτότυπες εικόνες σαν αυτές που και η ίδια η Ζατέλη επιτυγχάνει να δημιουργήσει με το συγγραφικό ύφος της. Πρόκειται για μυθοπλασία που περιλαμβάνει όχι μόνο

³⁸ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, Καστανιώτη, Αθήνα.

³⁹ <https://www.tovima.gr/2017/07/17/vimagazino/i-enypnia-zwi-tis-zyrannas-zateli/>,

[Ημερομηνία πρόσβασης: 24/1/2020, 16:00].

⁴⁰ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π.

πρόσωπα, φύση και ζώα, αλλά και παραδόσεις, αποδίδοντάς τα με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκτούν όλα την ίδια βαρύνουσα σημασία μέσα στο μυθιστόρημα. Τα κεντρικά πρόσωπα των ιστοριών είναι ο πατέρας της οικογένειας, Χριστόφορος, η κόρη του Ιουλία, η προστατευόμενη αδερφή του Λιλί, η δεύτερη Ιουλία, εγγονή του, οι τρεις σύζυγοί του, Πετρούλα, Εύθα και Πέρσα, ο γιος του Ησύχιος και η σύζυγός του Φεβρωνία και άλλοι που δεν παρουσιάζονται ως κεντρικά πρόσωπα στις ιστορίες, ωστόσο είναι παρόντες και συμμετέχουν ενεργά στα δρώμενα επηρεάζοντας τις εξελίξεις των ιστοριών. Αυτοί είναι η Κλητία, κόρη του Χριστόφορου και της Εύθας, ο Θωμάς, η Σάφη-Λισάφη και ο Θανασάκης-Βαρνάβας, παιδιά του Ησύχιου και της Φεβρωνίας, ο αγροφύλακας Μάρκος, ο Ορχάν, νεαρός Τούρκος σύντροφος της Λιλί, ο Μηνάς γιος της Εύθας, η Μαριέττα, νέα φίλη της μικρής Ιουλίας, οι δύο άγνωστες συνταξιδιώτισσες του Χριστόφορου, ο Κίμωνας που είχε κερδίσει την καρδιά της Ιουλίας, ο αδερφός της Πέρσας Ιακώβ και τέλος ο Πακαλάκου, βαπτισιμύς της Φεβρωνίας. Ο χρόνος που διαδραματίζονται οι ιστορίες δεν είναι πάντα ο ίδιος, με αποτέλεσμα κάθε ιστορία να περιγράφει και μια διαφορετική χρονική στιγμή. Παρακολουθούμε έτσι, τις ζωές των κεντρικών χαρακτήρων από την παιδική τους ηλικία ως την ενήλικη ζωή τους για ορισμένους και για κάποιους άλλους ως το γήρας και το θάνατο.

Με το βιβλίο αυτό η ίδια αποδεικνύει «ότι μπορεί κανείς να γράφει σαν να προσπαθεί να λύσει τα μάγια του κόσμου ή σαν να ξορκίζει τη λύση τους»⁴¹. Ας μην ξεχνάμε πως το εγχείρημά της αυτό τελέστηκε με τέτοια μεγάλη επιτυχία ώστε η ίδια καθιερώθηκε ως μία από τις σημαντικότερες συγγραφείς στην Ελλάδα.

Το μυθιστόρημα είναι εμφανώς πλούσιο σε συμβολισμούς, και κυμαίνεται ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη μαγεία, βρίσκεται δηλαδή στα όρια του μαγικού ρεαλισμού⁴². Κατά την ανάγνωση του μυθιστορήματος, το φανταστικό στοιχείο ξεχνιέται, χάνεται και ο κόσμος του μοιάζει τόσο πραγματικός που θυμίζει ανάγνωση αναμνήσεων και όχι μυθοπλασίας. Τα γεγονότα που παρουσιάζονται φαίνονται περισσότερο πραγματικά, παρά δημιουργήματα της φαντασίας της συγγραφέως. Ο τρόπος γραφής της είναι πραγματικά ιδιαίτερος ως προς το ύφος και τη μεγάλη παραστατικότητα που έχει ο λόγος της, τους πολυάριθμους και ουσιώδεις διαλόγους, αλλά και τα πλούσια επίθετα που κεντρίζουν το ενδιαφέρον των

⁴¹ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π.

⁴² Η συγκεκριμένη μελέτη παρότι είναι πολύ ενδιαφέρουσα, δεν είναι εφικτό να διερευνηθεί στο στενό χρονικό πλαίσιο της εργασίας αυτής. <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=62325> [Ημερομηνία πρόσβασης: 23/1/2020, 12:42].

αναγνωστών σε τέτοιο σημείο που δεν θα μπορούσε να τους αφήσει αδιάφορους. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως το έργο της Ζατέλη υπηρετεί ακριβώς τον σκοπό της λογοτεχνίας, δηλαδή συνδυάζει επιτυχώς την αφήγηση παρελθοντικών γεγονότων με σκέψεις και συνειρμούς του σήμερα μέσα από απλό και οικείο λόγο, δημιουργώντας εικόνες στον νου του αναγνώστη αλλά και έντονη συναισθηματική φόρτιση. Είναι ίσως σκοπός της να δημιουργεί συναισθήματα. Πιθανόν όμως να είναι και μία φυσική εξέλιξη της γραφής της και όχι εσκεμμένη. Η Ζατέλη στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως αγγίζει το υψηλό επίπεδο μιας σαγηνευτικής αφηγηματικής τέχνης καθώς εμπλουτίζει το λόγο της όχι μόνο με συμβολισμούς και εικόνες, αλλά και με το έντονο ονειρικό στοιχείο με αποτέλεσμα να γοητεύει και να παρασύρει τον αναγνώστη σε μία άλλη πραγματικότητα, στη δική της μυθοπλασία. Παρόλα αυτά το έργο της μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα για την ανάλυση τέτοιου είδους θεωριών όπως αυτή του Φρόιντ και άλλων ψυχαναλυτών για τα όνειρα.

Το βιβλίο αυτό μπορεί να θεωρηθεί το παράδειγμα για τον συνειρμικό τρόπο γραφής και σκέψης της Ζατέλη, που μέσα από τη μυθοπλασία παρουσιάζει συνδυαστικά το συνειδητό και το ασυνείδητο, το λογικό και το παράλογο, για όσους φυσικά δεν έτυχε ποτέ να διαβάσουν κάποιο έργο της και για άλλους ένα ακόμα παράδειγμα της συμβολικής γραφής και σκέψης της. Μέσα από το μυθιστόρημά της *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, η Ζατέλη δίνει ουσιαστικά μια πλήρη εικόνα του τρόπου με τον οποίο έχει την συγγραφική τέχνη της στο μυαλό της, γεμάτη συμβολισμούς και εικόνες ακόμα κι αν μέσα από αυτό τον τρόπο αποκαλύπτονται όλες οι κρυμμένες πτυχές της σκέψης της. Η Ζατέλη συγγράφει και ταυτόχρονα δημιουργεί εικόνες μέσα από τους συμβολισμούς που χρησιμοποιεί. Βασικές αναφορές στο έργο της αυτό, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος του συγγραφικού της έργου είναι η μνήμη, η φύση, τα ζώα, ο έρωτας και ο θάνατος. Αξίζει να σημειωθεί πως η Ζατέλη στη διήγησή της αποφασίζει να αποδείξει την αγάπη της για τη φύση και τη ζωή περιλαμβάνοντας ήθη και έθιμα της εποχής, τρόπους ζωής, καιρικά φαινόμενα, φυσικά στοιχεία, συναναστροφή με ζώα, εκπληρωμένους και ανεκπλήρωτους έρωτες και καθοριστικούς θανάτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.2 *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* – οι δέκα ιστορίες

Η συγγραφέας αφηγείται τη ζωή μιας πολυμελούς οικογένειας που ζει βόρεια κάπου

στην επαρχία μέσα από δέκα διαφορετικές ιστορίες. Η αφήγηση ξεκινά με την πρώτη ιστορία «Η πρώτη σφαγή» στην οποία ουσιαστικά παρουσιάζονται τα πρώτα πρόσωπα της ιστορίας. Γίνεται αναφορά στο έθιμο που είχαν όταν τα αγόρια πλησίαζαν τα δώδεκα χρόνια τους, να τα καλλωπίζουν και να τα οδηγούν στην αυλή του σπιτιού τους για τη σφαγή του πρώτου ζώου της ζωής τους. Το έθιμο αυτό κλήθηκε να πραγματοποιήσει αυτή τη φορά ο μικρός Θωμάς. Το παιδί αυτό ήταν απόγονος του Θεαγένη-Ησύχιου, ενός πολύ γοητευτικού άνδρα, που ο έρωτας πολλών γυναικών για αυτόν τις οδήγησε πρώτα στη γονιμοποίηση και αργότερα στον θάνατο. Τα παιδιά που απέκτησε φρόντισαν οι γιαγιάδες τους μετά το χαμό των μητέρων. Όταν εκείνες αποφάσισαν να τα επιστρέψουν στον Ησύχιο, προς έκπληξή τους εκείνος τα υποδέχτηκε εγκάρδια. Ο Ησύχιος κέρδισε το θαυμασμό μίας από αυτές, της Φεβρωνίας και συνεπώς τον έρωτά της, με αποτέλεσμα να ζήσει μαζί του το υπόλοιπο της ζωής της.

Ο Χριστόφορος, πατέρας του Ησύχιου, είχε παντρευτεί με κάποια Πετρούλα κόρη παπά, που λεγόταν πως είχε κατηγορηθεί για τον φόνο ενός βοσκού. Μόνη στη ζωή η Πετρούλα, υπηρέτησε για χρόνια τον Χριστόφορο και στη συνέχεια έγινε γυναίκα του. Απέκτησαν μαζί πέντε παιδιά. Λίγο αργότερα, μετά από μία επίσκεψη στον φυλακισμένο πατέρα της, η Πετρούλα έφυγε από τη ζωή. Οκτώ χρόνια αργότερα ο Χριστόφορος αποκτά με τη δεύτερη σύζυγό του, Εύθα, το πρώτο τους παιδί, τον θελκτικό Θεαγένη-Ησύχιο. Εκείνη είχε αποκτήσει όπως και ο Χριστόφορος άλλα πέντε παιδιά από τον προηγούμενο γάμο της (την Κλητία, τον Γιάννη, τον Εύμολπο, τον Γιώργο και την Μαρικούλα). Μετά τον αιφνίδιο θάνατο της Εύθας, ο Χριστόφορος προέβη σε αναζήτηση συζύγου και μητέρας των παιδιών του Ησύχιου. Τότε μπήκε στη ζωή του η κατά δέκα τέσσερα χρόνια μεγαλύτερή του, Φεβρωνία, γιαγιά του γιου του, ως σύντροφός του. Μαζί μεγάλωναν εννέα παιδιά. Το ζευγάρι αυτό σχολιάστηκε άσχημα από τον περίγυρο του τόπου. Αργότερα έκαναν τα δικά τους παιδιά, τον Χριστόδουλο, τον Ζαφείρη, τον Στέργιο, την μικρή Ιουλία και επτά χρόνια μετά τον Θωμά και την Σάφη-Λισάφη. Δύο χρόνια αργότερα γεννήθηκε ένα ακόμα αγόρι, ο Θανασάκης-Βαρνάβας.

Το έθιμο κατά το δωδέκατο έτος της ηλικίας τους караδοκούσε για όλα τα αγόρια της οικογένειας. Εξαίρεση αποτέλεσε ο Κωνσταντάκης, ο μεγαλύτερος γιος της Φεβρωνίας, που η πρώτη του σφαγή «πήρε χάρη», απαλλάχτηκε δηλαδή λόγω της πρόσφατης απώλειας της αδερφής του Ροδάνθης. Στη θέση αυτή βρέθηκε και ο Θεαγένης (αργότερα ονομάστηκε Ησύχιος), ανήμπορος να φέρει εις πέρας την

αποστολή του.

Στην δεύτερη ιστορία του μυθιστορήματος παρακολουθούμε την παιδική ηλικία του Θεαγένη, γιου της Εύθας και του Χριστόφορου. Ο Θεαγένης επέστρεψε από τη σκηνή της σφαγής στο σπίτι βουβός ενώπιον Εύθας και Κλητίας, καθώς δεν είχε καταφέρει να σφάξει το ζώο που του είχε ανατεθεί. Η μητέρα του, Εύθα, ήταν η μόνη που δεν βρήκε το κουράγιο να παραστεί στο έθιμο της σφαγής με αποτέλεσμα να μη γνωρίζει τα όσα συνέβησαν. Ύστερα από μια ματιά στην εμφάνιση του μικρού Θεαγένη, η Εύθα αντιλήφθηκε πως το σακάκι του δεν φαινόταν να έχει ίχνος αίματος από τη σφαγή. Η αλήθεια για τη σφαγή που δεν πραγματοποιήθηκε ήρθε από τα μικρότερα αδέρφια του, που περιπαικτικά ξεκίνησαν να σχολιάζουν τα δρώμενα. Πράγματι, μόνο ο χλευασμός που δεχόταν από τα αδέρφια του μπορούσε να μαρτυρήσει τα γεγονότα καθώς ο ίδιος εξακολουθούσε να στέκεται δακρυσμένος και σιωπηλός.

Μετά την κατακραυγή των αδερφών του για την κακή εξέλιξη της σκηνής της σφαγής, ο Θεαγένης βρέθηκε από έναν αγροφύλακα μόνος ανάμεσα στα πιο απόμακρα χωράφια εκμυστηρευμένος όλα όσα συνέβησαν με το ζώο εκείνο το ίδιο πρωινό. Η αλήθεια τελικά αποκαλύφθηκε σε αυτόν τον αγροφύλακα που ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τον μικρό Θεαγένη. Η κοκκινοντυμένη γυναίκα, σύζυγος του αγροφύλακα ανέλαβε τη φροντίδα του μικρού Θεαγένη, προκαλώντας του ερωτική έλξη και πάθος. Με το πέρασμα των χρόνων ο Θεαγένης αναζήτησε μάταια τρόπους να βρεθεί ξανά στο σπίτι του αγροφύλακα προκειμένου να συναντήσει τη γυναίκα που τον εντυπωσίασε.

Η τρίτη ιστορία πραγματεύεται το τραγικό συμβάν του σεισμού στις αρχές του νέου αιώνα αλλά και την μεγάλη πυρκαγιά στην περιοχή και στη συνέχεια στο πανδοχείο της οικογένειας του Χριστόφορου υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες. Από τις πρώτες δονήσεις η οικογένεια βρισκόταν σε μια συνεχόμενη προσπάθεια να σώσουν όσους μεγάλους, παιδιά και ζώα βρίσκονταν εκεί. Από το ξαφνικό αυτό πλήγμα καταστράφηκαν σπίτια και χάθηκαν πολλά υπάρχοντα. Στην προσπάθεια να διευκρινιστεί η αιτία πυρκαγιάς στο πανδοχείο, στο στόχαστρο των παιδιών του Χριστόφορου βρέθηκαν τα παιδιά της δεύτερης συζύγου του, Εύθας, που αθώωθηκαν όμως αμέσως λόγω ισχυρού άλλοθι. Μεγάλο πλήγμα αποτέλεσε ο χαμός της Κλητίας μέσα στη φωτιά καθώς βρέθηκε πλακωμένη από ξύλα και απανθρακωμένη. Η Κλητία λοιπόν ήταν η πρώτη κόρη της Εύθας από τον πρώτο της γάμο. Είχε αναλάβει τη φροντίδα των περισσότερων μικρότερων αδερφών της με αποτέλεσμα να έχει

στερηθεί πολλές χαρές από τη ζωή της. Ήταν έξυπνη και εξαιρετικά καλή στους μαθηματικούς υπολογισμούς, γι' αυτό και ανέλαβε τη θέση του ταμιά στο πανδοχείο τους. Σύντομα όμως τα καθήκοντά της περιορίστηκαν στην εξυπηρέτηση και υποδοχή των πελατών, λόγω λανθασμένων υπολογισμών. Στο πανδοχείο εμφανίστηκε ένας κυνηγός Μάρκος, που κέντρισε το ενδιαφέρον της Κλητίας, η οποία τελευταία διακατεχόταν από κάποια φιλαρέσκεια. Ένα χρόνο αργότερα ο κυνηγός επέστρεψε στο πανδοχείο και η Κλητία τον υποδεχόταν με τον ίδιο ενθουσιασμό. Ο επόμενος χρόνος επίσκεψης του κυνηγού ήταν και ο τελευταίος για το χάνι και την Κλητία. Με την επιστροφή του η Κλητία ύστερα από πιέσεις παραδέχτηκε τα αμοιβαία αισθήματά της για εκείνον. Όταν ο Μάρκος έφυγε, ήρθε και το ξαφνικό τέλος της Κλητίας στη φωτιά πέντε ημέρες αργότερα. Η τελευταία φορά που την είδε ήταν στην κηδεία της.

Ένας σεισμός έφερε πολύ μεγάλες καταστροφές όχι μόνο στην πόλη, αλλά και σε σπίτια όλων των αστικών τάξεων. Η κατοικία του Χριστόφορου δεν είχε παρά λίγες ρωγμές σε αντίθεση με το χάνι του, που καταστράφηκε ολοσχερώς. Έτσι, προχώρησε σε μία νέα επιχειρηματική κίνηση που αφορούσε στη δημιουργία ενός σουσαμολαδόμυλου απασχολώντας ολοένα και περισσότερα χέρια. Στη συνέχεια της τέταρτης ιστορίας γίνεται αναφορά στην ψυχοκόρη που είχε επιλέξει ο πατέρας του Χριστόφορου, Λουκάς, τη Λιλή, μια όμορφη κωφόαλη νεαρή που έτρεφε ιδιαίτερα συναισθήματα για εκείνον. Γνωρίζοντας ο Χριστόφορος την Πετρούλα ως ψυχοκόρη του Λουκά (εδώ γίνεται μια επιστροφή στο παρελθόν) και κάνοντάς την τελικά γυναίκα του ξύπνησε τα άγρια, ανταγωνιστικά και επιβλητικά ένστικτα της Λιλής. Οι δύο γυναίκες δεν ταίριαζαν ποτέ με αποτέλεσμα η συμβίωσή τους να είναι αρκετά δύσκολη. Κάτι τέτοιο, ήρθε σε μεγάλη αντίθεση με τη δραματική αντίδραση της Λιλής απέναντι στο θάνατο της Πετρούλας. Με την Εύθα, τη δεύτερη γυναίκα του Χριστόφορου τα πήγαιναν αρκετά καλά, με την ίδια να της εμπιστεύεται τη φροντίδα των παιδιών της, χωρίς φυσικά να λείπουν τα ευτράπελα. Όταν της έγινε κάποια επίπληξη, τα πράγματα άλλαξαν. Ο Χριστόφορος τότε ξεκίνησε ενέργειες για την «συντροφική της αποκατάσταση» μη βρίσκοντας σύμφωνη τη Λιλή, που ήταν ολοκληρωτικά αφοσιωμένη και δοσμένη σ' εκείνον. Όταν αργότερα η Λιλή επισύναψε ερωτική σχέση με έναν νεαρό Τούρκο, βοηθό στα χωράφια, τον Ορχάν, ξέσπασαν έντονες και βίαιες αντιδράσεις στις οικογένειές τους με αποτέλεσμα ο Ορχάν να παντρευτεί μία δωδεκάχρονη τουρκοπούλα και να ζήσει μαζί της υπό την σκέπη του αδερφού της Χριστόφορου και φυσικά προκαλώντας τη θλίψη της. Στην ανάγκη της Εύθας για μία έμπειρη και καλή μαμή αποκαλύφθηκε το ταλέντο της

Λιλής να ξεγεννάει και έτσι μετά από εννέα μήνες εκπαίδευσης, η Λιλή εξελίχθηκε σε μία άξια μαμή του καιρού της. Η Εύθα βρήκε τραγικό τέλος από μια οχιά στην προσπάθειά της να βγάλει ένα πουλί από τον λαιμό ενός φιδιού. Ήταν γνωστό άλλωστε πως της άρεσε να κυνηγά και να σκοτώνει φίδια. Άφησε έτσι, ένα ανεκπλήρωτο κενό στον γιο της Μηνά, που αν και λιγοστά τη θυμόταν, δεν θέλησε ποτέ να την αντικαταστήσει.

Στην πέμπτη ενότητα εξιστορείται η περιπέτεια υγείας της μικρής Ιουλίας που έπασχε από μια αρρώστια των εντέρων με το όνομα «σεδάβοιμα», με αποτέλεσμα να βρεθεί στο νοσοκομείο συνοδευόμενη από τον πατέρα της Χριστόφορο. Το παιδί υποχρεώθηκε σε πολλαπλές εξετάσεις και θεραπείες παραμένοντας για μέρες στο νοσοκομείο. Το ευτράπελο περιστατικό με το κλεμμένο παπούτσι της Ιουλίας στον νοσοκομείο από έναν κύριο Αυτού, στιγμάτισε την παραμονή της σ' αυτό. Φεύγοντας από το νοσοκομείο σε κάποια στάση τους πατέρας και κόρη συνάντησαν μια οικογένεια της οποίας η κόρη (αποτελούνταν από πατέρα, γιο και κόρη, την Μαριέττα) όχι μόνο ήταν τυφλή αλλά έπασχε και από την ίδια ασθένεια με την Ιουλία, γεγονός αρκετά συμπονετικό γι' αυτούς. Στο δρόμο της επιστροφής ταξίδεψαν μαζί και πλάι σε κάποιες άγνωστες εκδιδόμενες γυναίκες. Όταν έφτασαν στη Δεκατεσσάρα που τότε είχε εμποροπανήγυρη αμαξιάς και Χριστόφορος βρέθηκαν εξαπατημένοι από τις γυναίκες αυτές και χωρίς χρήματα. Ο τελευταίος στην επιθυμία του να κάνει ένα δώρο στην Ιουλία ζήτησε δανεικά από όποιο γνωστό βρέθηκε στο δρόμο του, με επιτυχία εν τέλει, προκειμένου να εξιλεωθεί και να απαλλαγεί από τις τύψεις του για την άτυχη περιπέτειά τους.

Η επιστροφή του Χριστόφορου και της Ιουλίας στην έκτη ενότητα είναι γεγονός. Πλήθος κόσμος έσπευσε να τους επισκεφτεί και να μάθει νέα για το περίφημο ταξίδι τους. Ο Χριστόφορος δεν άκουγε πια καλά, η Ιουλία αποκτούσε μαλλιά πιο κόκκινα από ποτέ και η ζωή της Εύθας έφτανε στο τέλος της. Μετά το χαμό της Εύθας εμφανίστηκε μια γυναίκα στο Χριστόφορο ισχυριζόμενη πως στον ύπνο της την επισκέφτηκε η Εύθα και την παρότρυνε να παντρευτεί τον άντρα της για να σωθεί. Στην κατηγορηματική άρνηση του Χριστόφορου η γυναίκα του αποκάλυψε πως στο παρελθόν πράγματι είχε δει τον θάνατο της Εύθας στο όνειρό της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο Χριστόφορος να δεχτεί και να περιθάλλει τη γυναίκα και τα παιδιά της στο σπίτι του για τρεις μήνες. Αργότερα, αφού έλαβε την απαραίτητη περιποίηση την προξέενεψαν σε έναν άλλο άνδρα.

Στην έβδομη ιστορία αφού γίνεται αναφορά στα αίτια θανάτου της συζύγου και

του παιδιού του χήρου γιου του Χριστόφορου από αιμοφιλία, γίνεται μία ακόμα αναφορά στα έθιμα του Καρναβαλιού. Ακόμα, στην αναστάτωση που προκάλεσε ο ξυλοδαρμός της θείας Λιλί, αλλά και στην ανεξέλεγκτη ζήλια που γεννά στη Φεβρωνία η ζωή και η διαφορά ηλικίας της με τον όμορφο σύζυγό της Ησύχιο. Το ζήτημα που απασχόλησε επίσης αρκετά την ιστορία αυτή είναι η επιθυμία της Ιουλίας να απομακρύνει από τη ζωή της τον επίμονο χήρο θαυμαστή της, Κίμωνα. Στο σημείο αυτό δίνονται ορισμένες πληροφορίες για τη ζωή δύο διδύμων κοριτσιών, της Όλγας και της Ευγενίας, που βρέθηκαν στο ίδιο σχολείο με την Ιουλία αλλά και της ίδιας μέσα σ' αυτό. Μετά από μία αναδρομή στο παρελθόν γίνεται άμεση επιστροφή στο παρόν και στο έντονο και απελπισμένο ενδιαφέρον της Ιουλίας να βρει εκείνον τον Κίμωνα που τελικά είχε κλέψει την καρδιά της. Με την επίσκεψή της στο νεκροταφείο (εκεί βρισκόταν η νεκρή γυναίκα του) και το ραφείο του αδερφού της Ζαχαρία, καθώς ήταν πελάτης του, ήλπιζε σε μία ενδεχόμενη συνάντησή τους καθώς δεν είχε λάβει καμία απάντηση στο γράμμα που του είχε αποστείλει. Η άσχημη είδηση δεν άργησε να έρθει. Ο Κίμωνας είχε βρεθεί κρεμασμένος σε μια καρδιά του Χριστόφορου. Στο σπίτι του αποχαιρετισμού μεταξύ συναδέλφων, γειτόνων και φίλων έγινε η αποκάλυψη ότι ο Κίμωνας τελευταία δεν ήταν καλά, υπέφερε από συχνούς και έντονους πονοκεφάλους, είχε γίνει αρκετά αδύναμος και η αιτία ήταν ότι έπασχε από καρκίνο. Ήταν αγαπητός μέχρι πάθους από τις αδελφές της συζύγου του, Χρυσάνθης.

Στην όγδοη ιστορία, εκτός από την ταραχή της Ιουλίας για τον θάνατο του Κίμωνα, γίνεται λόγος για τον αδελφό της βουβής και χτυπημένης Λιλής, Γκαμπρήλ, έναν βουβό νεαρό με άγρια ένστικτα και βίαιες συμπεριφορές. Κάπως έτσι λοιπόν γίνεται η αποκάλυψη από την ίδια τη μέχρι τώρα σιωπηλή Λιλί πως ο αδερφός της ευθύνεται για τον ξυλοδαρμό της. Στη συνέχεια και μετά την αυτοκτονία του Κίμωνα, ο Χριστόφορος αναζητά μερικά σημάδια αγάπης από την Ιουλία για τον νεκρό, καθώς θεωρεί ύποπτη τη σιωπή της. Τα πράγματα όμως περιπλέκονται όταν ο Πέτρος, γιος του Χριστόφορου και της Πετρούλας, ζητά να παντρευτεί τη μικρή αδερφή της γυναίκας του Κίμωνα που ήταν κι εκείνη ερωτευμένη μαζί του. Η κατάσταση της υγείας της μικρής Ιουλίας μετά από αρκετές περιπέτειες φαινόταν να επιδεινώνεται. Με τον ερχομό του αδερφού της Πέρσας, Γιακώβ στο σπίτι, ενός ανθρώπου αρκετά αινιγματικού και ιδιότροπου, οργανοπαίχτης, στο επάγγελμα, το κλίμα στο σπίτι μετατράπηκε σε αμφίδρομο καθώς από τη μία πλευρά η παρουσία του ήταν αρκετά ενοχλητική, από την άλλη όμως αρκετά θεραπευτική για την Ιουλία. Παρόλο που δεν

κατάφερε την απόλυτη βελτίωση της υγείας της, ωστόσο κέρδισε το θαυμασμό όλων όσοι βρίσκονταν στο σπίτι, αποκομίζοντας από αυτούς και κάποιο φιλοδώρημα. Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς η κατάσταση της υγείας της Ιουλίας βελτιώθηκε αρκετά μέχρι την ημέρα που ξεψύχησε ακούγοντας έναν περιπλανώμενο παλιατζή με την μητέρα της.

Μετά από θρήνους και λυγμούς για τον θάνατο της μικρής Ιουλίας, στην ένατη ιστορία, ο Ησύχιος και η Φεβρωνία περνούν σε μία αποκαλυπτική συζήτηση με στόχο να διαλευκάνουν κατά πόσο η Φεβρωνία ήταν εκείνη η κοκκινοντυμένη γυναίκα, σύζυγος του αγροφύλακα που είχε συναντήσει σε νεαρή ηλικία και αναζητήσει για καιρό και τώρα τύχαινε να κυνηγά ενώπιόν του την κόρη της. Κάπως έτσι ξεκινά η ένατη ιστορία του μυθιστορήματος. Όταν έφτασε ο καιρός της μετανάστευσης, Χριστόφορος και Πέρσα, Φεβρωνία και Ησύχιος και μερικά από τα παιδιά έφτασαν για παραπάνω από ένα μήνα στη λίμνη Γούλγη. Εκεί δοκιμάστηκε η σχέση της Φεβρωνίας με τη μικρή Εύθα. Το γεγονός αυτό οδήγησε τη Φεβρωνία να σκεφτεί το ενδεχόμενο να δώσει τέλος στη ζωή της μέχρι τη στιγμή που εμφανίστηκε ο βαφτισμιός της Πακαλάκου και πέρασε σε μία διήγηση των γεγονότων από την αρχή. Στη διήγηση αυτή ο Πακαλάκου αποκάλυψε την κρυφή σχέση της Ιουλίας με τον αδερφό της Πέρσας, Γιακώβ, μία ερωτική σχέση που αναπτύχθηκε μετά το θάνατο της μικρής Ιουλίας.

Η δέκατη και τελευταία ιστορία πραγματεύεται τη μεγάλη απουσία του Ησύχιου με στόχο να βρει την Ιουλία που είχε χαθεί για περίπου δέκα πέντε ημέρες. Η απουσία αυτή έφερε μεγάλη αναστάτωση στη Φεβρωνία. Η γενναία απόφασή της να αναζητήσει τον σύζυγό της με το μικρό της γιο Σάκη αποδείχθηκε σοφή καθώς βρέθηκε σώος μπροστά τους μέσα στο δάσος λίγο μετά τον Γκαμπρήλ. Ακολούθησε η επιστροφή στον τόπο τους με τον πνιγμό του Πακαλάκου. Δεν άργησε να φτάσει και η μέρα της γέννας της Φεβρωνίας, μία γέννα που δεν ανέλαβε η Λιλή, καθώς είχε πεθάνει αιφνίδια, αλλά δύο μαιευτήρες με άσχημο τέλος για μητέρα και κόρη. Ο Ησύχιος αφού αρνήθηκε τα προξενιά και τις προτάσεις πολλών γυναικών, παντρεύτηκε την Πηνελόπη αποκτώντας μαζί της παιδιά. Δέκα τέσσερα χρόνια μετά τη Φεβρωνία πέθανε κι εκείνος. Αργότερα ήρθε και το τέλος του Θωμά παρέα με το ζώο που δεν κατάφερε ποτέ να σφάξει, την Κασσιανή. Ακολούθησε ο θάνατος της Σάφης-Λισάφης, πρόσφατα αρραβωνιασμένης, που καρφώθηκε το μαχαίρι του ψωμιού στον λαιμό της. Ο Χριστόφορος μετά από όλα αυτά βρέθηκε στην απόλυτη παρακμή, μέχρι το θάνατό του που ήρθε λίγο αργότερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.3 Η ονειροβιογραφία της Ζυράννας Ζατέλη

Ο όρος «ονειροβιογραφία» (όνειρο+ βιογραφία) αντλείται από την παρουσίαση του βιβλίου της Ζυράννας Ζατέλη *Τετράδια ονείρων* στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων την Τετάρτη 30 Μαΐου 2018. Αναφέρθηκε από την Λίλα Τρουλινού, φιλόλογο και πεζογράφο που ανέλαβε την παρουσίαση και βρίσκεται ως και σήμερα αναρτημένος στην ηλεκτρονική εφημερίδα *Bookpress.gr*⁴³. Ο όρος αυτός αντιπροσωπεύει το είδος γραφής της Ζατέλη. Μία συγγραφέας που καταγράφει με τρόπο ημερολογιακό τα όνειρά της δίνοντας έτσι περισσότερες πληροφορίες για την ευρύτερη ζωή της.

Η Ζυράννα Ζατέλη, η συγγραφέας που ταξιδεύει με το συγγραφικό της έργο τους αναγνώστες στον κόσμο του υποσυνειδήτου της δηλώνει σε συνέντευξή της πως από τη μικρή της κιόλας ηλικία είχε μία στενή και άμεσα συνδεδεμένη σχέση με την «κρυμμένη ζωή του ύπνου»⁴⁴. Αυτό οφειλόταν είτε στο ένστικτό της είτε στις αγαπημένες της γιαγιά και μητέρα, που με αγωνία κάθε πρωί τη ρωτούσαν τι όνειρο είδε στον ύπνο της τη νύχτα που πέρασε. Με μεγάλη προσοχή άκουγαν τις διηγήσεις της σχολιάζοντας πότε-πότε. Κάπως έτσι η συγγραφέας βρήκε ενδιαφέρον στην ενασχόληση με τα όνειρα⁴⁵.

Από μικρή λοιπόν ήθελε να βλέπει όνειρα και τα αποζητούσε. Μάλιστα, θυμάται έντονα να επιβάλλεται στον εαυτό της προκειμένου κατά τη διάρκεια του ύπνου να ονειρευτεί («ό,τι κι αν γίνει, μα ό,τι κι αν γίνει, εγώ το βράδυ θα κοιμηθώ και θα δω όνειρα!»)⁴⁶. Δεν είναι λίγες οι φορές που η συγγραφέας επωφελείται από τα όνειρά της, τα χρησιμοποιεί ως βοήθεια σε ένα ενδεχόμενο αδιέξοδο του συγγραφικού της έργου⁴⁷.

Στην αρχή του βιβλίου της *Τετράδια ονείρων* εξηγεί την επιθυμία της από παιδί να βλέπει όνειρα. Μεγαλώνοντας άρχισε διστακτικά αλλά συνειδητά να τα γράφει, όχι όμως συστηματικά. Αρχικό της μέλημα ήταν να γίνεται απλά η καταγραφή τους σε κάποιο χαρτί, σημειωματάριο ή τετράδιο μόνο για να υπάρχουν κάπου γραμμένα. Τα χρόνια που πέρασαν έφεραν την τάξη και την οργάνωση στην καταγραφή των ονείρων της συγγραφέα καθώς άρχισε να τα καταγράφει συστηματικά σε κάποιο τετράδιο ή ημερολόγιο που συνήθιζε να κρατάει. Τα τετράδια

⁴³ <https://bookpress.gr/kritikes/elliniki-pezografia/9280-2019-09-14-15-24-58> [Ημερομηνία πρόσβασης: 8/1/20].

⁴⁴ <https://www.doctv.gr/page.aspx?itemID=SPG9198> [Ημερομηνία συνέντευξης: 18/1/2018].

⁴⁵ Στο ίδιο.

⁴⁶ Ζυράννα Ζατέλη (2017), *Τετράδια ονείρων*, Καστανιώτης, Αθήνα, σ. 11.

⁴⁷ <http://k-m-autobiographies.blogspot.com/2008/04/47.html> [Ημερομηνία πρόσβασης: 7/1/20, 20:00].

αυτά, που για κάθε άλλο άνθρωπο θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν συναισθήματα, σκέψεις και δραστηριότητες της ημέρας, για εκείνη περιείχαν τα όνειρά της. Κάτι τέτοιο απαιτούσε μεγάλη και ακούραστη μνήμη που η ίδια φαίνεται πως διέθετε⁴⁸. Κάποια χρόνια αργότερα, το 1997, η Ζυράννα Ζατέλη ξεκίνησε να γράφει τα όνειρά της σε ξεχωριστό τετράδιο με αφορμή ένα όνειρό της με δύο φάλαινες για τις οποίες δεν θεωρούσε πως αρκούσε ο κοινός χώρος με τα υπόλοιπα όνειρα για να γραφτεί κάτι τέτοιο. Κάπως έτσι ξεκίνησε η συγγραφή του *Τετραδίου ονείρων*, που μέχρι στιγμής αγγίζει τον αριθμό των έντεκα⁴⁹.

Για τη Ζατέλη τα όνειρα αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς της και ολόκληρου του βίου της. Δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς το γεγονός ότι η ίδια έχει αφιερώσει μεγάλο μέρος της ζωής και του συγγραφικού της έργου στην καταγραφή τους. «Με τα χρόνια μαθαίνω να “διαβάζω” τον εαυτό μου μέσα σ’ αυτά», «είμαι όμως συγγραφέας ενός “κόσμου” που πολλά χρωστά στη συμβολή των ονείρων», δηλώνει η ίδια στο βιβλίο της *Τετράδια ονείρων*⁵⁰. Η επιρροή της Ζατέλη είναι μεγάλη, ωστόσο η ίδια συνηθίζει να τονίζει πως δεν γράφει ό,τι της «λένε» τα όνειρά της⁵¹. Παρόλα αυτά αν διαβάσουμε εκτενέστερα τα λόγια της για το βιβλίο της με τίτλο *Τετράδια ονείρων* στο οποίο, όπως προαναφέραμε, καταγράφει μερικά από τα όνειρά της, θα αντιληφθούμε αμέσως πως τα λαμβάνει υπόψη της, παίρνει ιδέες από αυτά και εκείνα με τη σειρά τους λειτουργούν ευεργετικά δίνοντάς της εικόνες, περιστατικά, μορφές και φράσεις, που θα προσδώσουν στο εκάστοτε συγγραφικό της έργο μία νέα και διαφορετική πινελιά και αίσθηση⁵². Υπάρχουν όμως και φορές που συναντάται να συμβαίνει το αντίθετο, να ονειρεύεται πρόσωπα, χαρακτήρες, συμβάντα από τα βιβλία της, παραλλαγμένα, σε μία δηλαδή διαφορετική εκδοχή τους. Ακόμα, δεν λείπουν οι στιγμές απόλυτης συγγραφικής «σιωπής» για τη συγγραφέα, που όπως είναι φυσικό κάποιες φορές ο νους της δυσκολεύεται να γεννήσει ιδέες και η έμπνευσή της είναι περιορισμένη. Τότε ένα όνειρο είναι ικανό να δώσει το έναυσμα για μία σειρά ιδεών κατάλληλων να περιληφθούν σε ένα έργο της. Κάτι τέτοιο, η ίδια δηλώνει πως δεν συμβαίνει πάντα, πράγμα απολύτως κατανοητό, όμως όταν συμβεί θα είναι και

⁴⁸ Ζυράννα Ζατέλη (2017), *Τετράδια ονείρων*, ό.π., σσ. 11-13.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 13.

⁵⁰ Στο ίδιο, σσ. 14-15.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 15.

⁵² Στο ίδιο.

ουσιαστικό⁵³.

Η Ζατέλη στην συνεχή προσπάθειά της να καταγράψει τα όνειρά της, επιχειρούσε να σημειώνει συστηματικά τα σημεία των ονείρων της που της κέντριζαν περισσότερο το ενδιαφέρον ή που θεωρούσε πιο καθοριστικά, στα καθημερινά της Σημειωματάρια μέχρι να έρθει η στιγμή που θα τα αξιοποιούσε μυθοπλαστικά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον συνδυασμό ονείρου και μυθοπλασίας ακόμα και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η ίδια προσθέτει στοιχεία ονείρου του παρελθόντος σε ιστορία που ενδεχομένως να γράφει χρόνια μετά. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ότι για παράδειγμα ένα όνειρο του 1982 ίσως το συνέδεε με μία ιστορία του 2009⁵⁴. Τονίζει όμως πως τα όνειρα που ξεχώρισε δεν τα περνά απαραίτητα ως όνειρα μέσα στις ιστορίες της, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχει συμβεί κάτι τέτοιο ως τώρα. Το σύνθημα είναι αυτά να μετατρέπονται σε μία «πραγματικότητα» που κι αυτή με τη σειρά της θα δημιουργήσει όποτε είναι ανάγκη τα δικά της όνειρα⁵⁵. Τα έργα της συγγραφέως εμφανίζονται τις περισσότερες φορές να έχουν πολλά κοινά σημεία και αναφορές, όπως τη φύση, τα ζώα, τα πρόσωπα και αδιαμφισβήτητα οτιδήποτε από αυτά είναι έμπυχο, και μπορεί να ονειρεύεται. Από τη στιγμή που υπάρχει η γλώσσα, μπορεί κάποιος όχι μόνο να ονειρευτεί αλλά και να περιγράψει αργότερα το όνειρό του. Κάτι τέτοιο σύμφωνα με τη Ζατέλη μπορεί να αλλοιώσει την «αυθεντικότητα και το πρωτογενές υλικό των ονείρων» αλλά να δώσει και μία εξήγηση σε όλα όσα διαδραματίστηκαν καθόλη τη διάρκεια του ύπνου στο όνειρο. Η ίδια επισημαίνει πως ακόμα και ο τρόπος με τον οποίο κάποιος περιγράφει και αφηγείται το όνειρό του είναι βαρύνουσας σημασίας για τους ψυχαναλυτές⁵⁶.

Όπως ειπώθηκε και νωρίτερα, η καταγραφή των ονείρων απαιτεί καλή και ακάματη μνήμη. Η συγγραφέας σε νεαρή ηλικία, στην προσπάθειά της να καταγράψει τα όνειρά της εν μέσω νυκτός μηχανευόταν τακτικές, προκειμένου είτε να μένει άγρυπνη για να είναι ευκολότερη και άμεση η καταγραφή, είτε να ξυπνά κατά τις δύο ή τρεις η ώρα (τότε βλέπουμε τα περισσότερα και τα πιο ενδιαφέροντα όνειρα) ώστε να τα καταγράψει επίσης⁵⁷. Μεγαλώνοντας, φαίνεται να μην αποχωρίζεται από δίπλα της το σημειωματάριο και το στυλό της, με τα οποία καταλήγει κάπου ανάμεσα στις πρώτες πρωινές ώρες να γράφει σκόρπιες λέξεις και φράσεις που αφορούν στο

⁵³ Ζυράννα Ζατέλη (2017), *Τετράδια ονείρων*, ό.π., σσ. 15-16.

⁵⁴ Στο ίδιο, σσ. 16-17.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 17.

⁵⁶ Στο ίδιο.

⁵⁷ Στο ίδιο, σσ. 18-20.

εκάστοτε όνειρό της, ώστε το πρωί να ανασύρει στη μνήμη της και να συναρμολογήσει ό,τι ακριβώς συνέβη στον ύπνο της. Χωρίς αυτά ίσως μεγάλο μέρος των ονείρων της να αποτελούσαν παρελθόν από τη μνήμη της⁵⁸. Με παρόμοιο τρόπο ασχολούνταν και οι υπερρεαλιστές με το όνειρο. Στην πρώτη τους επιθεώρηση με τίτλο *La Révolution Surréaliste*, που εκδιδόταν από τον Δεκέμβριο του 1924 έως τον ίδιο μήνα του 1929, σχεδόν σε κάθε τεύχος περιελάμβαναν τη στήλη «Rêves», με κατασκευές ή καταγραφές ονείρων των André Breton, Giorgio de Chirico, Antonin Artaud, Max Morise, Michel Leiris, Raymond Queneau και άλλων, που διέφεραν σε μέγεθος ή και θεματική, αποτελούν όμως «δείγμα της καταστατικής λειτουργίας του ονειρικού»⁵⁹ στην υπερρεαλιστική πρακτική⁶⁰. Ακόμα, οι υπερρεαλιστές επεδίωκαν τη συστηματική διερεύνηση του ασυνείδητου και την απελευθέρωση της φαντασίας⁶¹. Με δεδομένα τα όσα ειπώθηκαν νωρίτερα για τους υπερρεαλιστές καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η Ζατέλη βρίσκεται σε άμεση συνάφεια μαζί τους, εμπνέεται από αυτούς και τείνει να ενστερνίζεται τις επιδιώξεις τους. Στο μυθιστόρημά της *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* και την συστηματική της αναφορά στα όνειρα, παραπέμπει στην ιδιαίτερη ενασχόληση και μελέτη του Φρόντ με αυτά, οι θεωρίες του οποίου θεμελίωσαν το υπερρεαλιστικό κίνημα⁶². Οι θεωρίες του Φρόντ αποτέλεσαν πυρήνα της υπερρεαλιστικής σκέψης σχετικά με τα όνειρα ως καταστάσεις απελευθέρωσης της ανθρώπινης φαντασίας και όχι τόσο σχετικά με τις θεραπευτικές δυνατότητες της ψυχαναλυτικής μεθόδου⁶³.

Διαβάζοντας κανείς σχετικά με την αγάπη της Ζατέλη για τα όνειρα, σίγουρα θα στεκόταν στο γεγονός ότι κατέγραφε ακατέργαστα και πρόχειρα πολλά από τα όνειρά της στα χαρτιά των τσιγάρων της. Άξιο απορίας για πολλούς μέχρι το σημείο που γίνεται κατανοητή η ανάγκη της ίδιας να σημειώσει όπως-όπως τα όνειρά της με όλες τις λεπτομέρειες όσο ακόμα βρίσκονται καθαρά στο νου της ή ακόμα κι αν δεν ήταν ξεκάθαρα, να είναι αργότερα σε θέση να τα καθαρογράψει στο σημειωματάριό της. Στην περίπτωση που τα πρόσωπα, τα συμβάντα και οι σκέψεις της βρίσκονταν συγκεχυμένες ή δυσνόητες επάνω στα χαρτάκια, τότε αναγκαζόταν να ανακαλέσει

⁵⁸ Ζυράννα Ζατέλη (2017), *Τετράδια ονείρων*, ό.π., σσ. 18-20.

⁵⁹ Μιχάλης Χρυσανθόπουλος (2012), *Ο ελληνικός υπερρεαλισμός και η κατασκευή της παράδοσης*, Αγρα, Αθήνα, σ. 66.

⁶⁰ Στο ίδιο, σσ. 65-66.

⁶¹ Αντρέ Μπρετόν (1983), *Μανιφέστα του Σουρρεαλισμού*, Δωδώνη, Αθήνα, σ. 29.

⁶² Το συμπέρασμα αυτό αξίζει να μελετηθεί, καθώς και να αναλυθεί περισσότερο, αλλά στην παρούσα εργασία ασχολούμαστε με τη Φροϋδική θεωρία. Πάτρικ Βάλντμπεργκ (1982), *Σουρρεαλισμός*, ό.π., σ. 11.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 14.

στη μνήμη της τις εικόνες του ονείρου και τις εντυπώσεις που τις άφησε, ώστε να «ζωντανέψει» ξανά το όνειρο.

Τέλος, δηλώνει πως στην περίπτωση που διαθέτετε περισσότερο χρόνο και χρήματα θα ήθελε να εντυφήσει σημαντικά στον χώρο των ονείρων, όχι μόνο μυθοπλαστικά όμως, ανθρωπολογικά, εθνολογικά, ψυχαναλυτικά, λαογραφικά και ιστορικά. Η απόπειρα αυτή είτε θα εξύψωνε την ενασχόλησή της με τα όνειρα ή θα αλλοίωνε τη μέχρι τώρα μεταξύ τους σχέση⁶⁴.

⁶⁴ Πάτρικ Βάλντμπεργκ (1982), *Σουρρεαλισμός*. ό.π., σσ. 28-29.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Τα όνειρα στο μυθιστόρημα

Τα όνειρα ποικίλουν σε μορφή ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Μπορούν δηλαδή να είναι συνηθισμένα, υπερβολικά ή ακόμα και «παράξενα και σουρεαλιστικά»⁶⁵. Μπορούν επίσης να είναι τρομακτικά, σεξουαλικά ή και μελαγχολικά. Οτιδήποτε διαδραματίζεται κατά τη διάρκεια του ονείρου, βρίσκεται εκτός ελέγχου του ονειρευόμενου, χωρίς όμως να λείπουν και τα συνειδητά όνειρα, κατά τα οποία ο ονειρευόμενος έχει τον πλήρη έλεγχο των όσων βλέπει στον ύπνο του και μπορεί να επηρεάσει την τροπή τους⁶⁶. Τα όνειρα χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη έλλειψη αντίληψης του χώρου. Στα όνειρα, ο χώρος, ο χρόνος και τα πρόσωπα είναι πολλές φορές αδύνατο να ταιριάζουν μεταξύ τους, είναι ωστόσο αρκετά εύπλαστα. Είναι σε αυτά παρούσες όλες οι αισθητηριακές αντιλήψεις με κύρια την όραση. Οι εικόνες λοιπόν των ονείρων βρίσκονται σε συνεχή και ταχεία αλλαγή καθώς και σε σύγχυση, ωστόσο περιέχουν και γεγονότα της καθημερινής ζωής⁶⁷.

Στο μυθιστόρημα που μελετάται στην παρούσα εργασία γίνεται ιδιαίτερη και συχνή αναφορά στο ονειρικό στοιχείο. Η Ζατέλη ως συγγραφέας του μυθιστορήματος αυτού προσδίδει πολλές από τις ονειρικές της ανησυχίες σε καθέναν από τους μυθιστορηματικούς ήρωες. Κάτι τέτοιο μπορεί να εξηγηθεί αν αναλογιστεί κανείς τη θεωρία του Φρόντ σύμφωνα με την οποία «τα περισσότερα τεχνητά όνειρα που πλάθουν οι λογοτέχνες προορίζονται για τέτοια συμβολικά ερμηνεία, καθώς αποδίδουν τη σκέψη που συνέλαβε ο συγγραφέας κατάλληλα μεταμφοισμένη, ώστε να ταιριάζει στα γνωστά από την εμπειρία χαρακτηριστικά των ονείρων μας»⁶⁸. Με βάση λοιπόν αυτή τη θεωρία του Φρόντ μπορούν στο παρόν κεφάλαιο να μελετηθούν και να αναλυθούν τα όνειρα του μυθιστορήματος.

Το πρώτο όνειρο που παρουσιάζεται στο μυθιστορηματικό έργο αφορά στη Φεβρωνία και τον, μέχρι εκείνη τη στιγμή, πλατωνικό και ανεκπλήρωτο έρωτα της με το νεαρό Ησύχιο, εραστή της νεκρής πια κόρης της:

Ήρθε και εκείνο το όνειρο μετά, πλούσιο ολέθριο όνειρο που, όσο και να μη δίνει κανείς σημασία στα όνειρα, κατά βάθος δίνει. Σε κάτι τέτοια δε,

⁶⁵ Θανάσης Ντινόπουλος (2016), *Υπνος και όνειρα*, ό.π., σ. 95.

⁶⁶ Στο ίδιο.

⁶⁷ Στο ίδιο.

⁶⁸ Σίγκμουντ Φρόντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σσ. 109-110.

παραδίνει. Και παραδίνεται —καμμιά άμυνα στην γλυκειά χρήση του σώματος. Τον είδε μαζί με άλλους, καλοντυμένον, σοβαρό, με τα χέρια πίσω, λίγο σπασμένον στην ηλικία μάλιστα. Κουβέντιαζε σαν να 'χε βγει από μεγάλη σχολεία, έσκυβε το κεφάλι του ν' ακούσει, τα χέρια του αιωνίως πίσω, ανασήκωνε τα φρύδια, είχε τον αέρα πεπειραμένου κι όλο ενδιαφέροντα γιατρού. Ήταν γιατρός. Κι όταν δεν άκουγε, μιλούσε ο ίδιος και τον άκουγαν. Ήταν κι αυτή εκεί κοντά. Τα χέρια του πιο πολύ την τραβούσαν παρά το λόγια. Κι έτσι δεμένα όπως τα είχε πίσω του, στην ουρά, έβαλε κι αυτή τα δικά της έτσι κι άρχισε σαν άμμος να γλιστράει προς το μέρος του. Έφτασε δίπλα του, αφοσιωμένος στην συζήτηση αυτός, και καθώς τα δάχτυλά της ίδρωναν και στράβωναν μην ξέροντας πώς να πλησιάσουν τα δικά του, αυτός της τα 'χε τυλίξει κιόλας και της τα 'λιωνε. Πάντα πίσω απ' την πλάτη τους τα ακατανόμαστα, οι άλλοι δεν έβλεπαν τίποτα, τον άκουγαν. Είπε μέσα της με λίγη πίκρα: «Πειραμένος — αυτό θα πει, αυτό έκανε και με τις άλλες. Από μπροστά σωτήρας και γιατρός, από πίσω γυμνός ο όφιος». Μα αυτά ήταν σκέψεις ανίσχυρες, στην ουσία είχε αποκτήσει κι αυτή χίλιων ετών πείρα και πια δεν ξέρανε, απ' την μια στιγμή στην άλλη, ποιος έδινε πιο πολλή ευχαρίστηση στον άλλον με μόνο ν' αγγίζονται, τίποτα παραπάνω για την ώρα, και να συμπλέκονται σαν πλοκάμια τα δάχτυλά τους. Βούιζαν τα έγκατα της γης στ' αυτιά της και θα γινόταν φανερό, οι άλλοι κάτι άρχιζαν να μυρίζονται, σάλευαν τα ρουθούνια τους όπως των χοίρων, ένας κιόλας έμοιαζε με τον Αργύρη τον άνδρα της, στεκόταν πίσω-πίσω, σε μια απόσταση, και κοίταζε μαγνητισμένος τα χέρια τους, δεν ήξερες τί ήταν ικανός να κάνει. Ευτυχώς, θυμήθηκε η Φεβρωνία, ήταν πεθαμένος. Δε μπορεί λοιπόν ένας πεθαμένος να στενοχωριόταν για ό,τι έβλεπε ή να την έσπαζε στο ξύλο. Και μ' όλα αυτά ταύτα δεν ήταν σίγουρη, κυρίως για το πρώτο — η ανησυχία ήταν ήδη παρούσα κι έδινε άλλη υφή στα πράγματα. Και ο Αργύρης, που όλα τα είδε και διόλου δεν χάρηκε, λύγισε το κορμί του ως κάτω κι έκλαιγε με λυγμούς σαν μωρό παιδί. «Του μπήκε βόλι στην κοιλιά!» της είπε ένας περαστικός, και η Φεβρωνία πήγε να τον σηκώσει, μα βρήκε ευκαιρία αντί γι' αυτό και λόξισε, το 'σκασε τροχάδην. «Στάχτη στα μάτια τους», σκεφτόταν, κι έτρεχε, έτρεχε, ώσπου έφτασε σε μια θάλασσα, στην αποβάθρα ενός μεγάλου λιμανιού, πράγματα που δεν

ήξερε, δεν είχε ξαναδεί στη ζωή της — για θάλασσα κάτι ήξερε και ωκεανούς. Εκεί είχε ομίχλη βγήκε ένας γέρος με άσπρα μαλλιά, άσπρα μάτια, καβάλλα σ' ένα ζώο. Κούνησε μια βεργούλα, της είπε μια ατελείωτη καλημέεεεεερα και χάθηκε. Σηκώθηκε στο μεταξύ ένας ευλογημένος άνεμος, φύσηξε, φύσηξε, την ομίχλη διέλυσε. Μα για καλή ή κακή της τύχη, εμφανίστηκε πάλι ένας γέρος, ευκίνητος και ξυπόλυτος, και της είπε στα γρήγορα: «Ανέβα στην ράχη μου, μη χασομεράς, σε περιμένει». Ανέβηκε στην ράχη του, πέρασε τα πόδια της δεξιά κι αριστερά του λαιμού του σαν κοτσίδες, κι αυτός την πήγαινε σαν χαμάλης· ένας χαμάλης όμως με δόλιες ικανότητες, που δεν έχανε τον καιρό του κι έπαιρνε προκαταβολικά την αμοιβή του: κάπως κάτι έκανε με τον γιακά του στον σβέρκο, το ύφασμα σκλήρυνε, πέταξε ένα πράγμα σαν μύτη, κι αυτό το πράγμα τριβόταν γλυκά ανάμεσα στα σκέλια της, στο υπογάστριο, και της έπαιρνε το μεδούλι, την έσβηνε από χαρά, την θεόσβηνε, σε αρμονία με τον κυματιστό βηματισμό του και τις πανούργες κινήσεις των ώμων του. Αναρωτήθηκε αν θα το 'λεγε σ' εκείνον ή θα το έκρυβε — τώρα δεν είχε μόνο απ' τον άνδρα της να κρύβεται. «Σου την έφερα, σου την παραδίνω, είναι αμόλυντη», είπε τότε ο γέρος μ' επισημότητα, και βέβαια με σαρκασμό σ' εκείνον. Και βρέθηκε πάλι στα πόδια της, χωρίς κανένα υποζύγιο, κι εκείνος την πήρε, έδιωξε τον άλλον και την ξάπλωσε ανάσκελα. Μα βγήκε πάλι ο αέρας, θυμωμένος τώρα και τους ράπιζε, δε τους άφηνε να σμίξουν, τους εμπόδιζε... «Άσ' τον, άσ' τον σε μένα, είναι απ' την φιλενάδα σου!» είπε η Φεβρωνία —εννοώντας την άθλια κόρη τους— και βγάζοντας τις κάλτσες κι ένα σκουλαρίκι της τα έδωσε στον αέρα, αλλοιώς δεν θα τους άφηνε. Μόνο κυρίαρχος πλέον εκείνος, την ξάπλωσε όπως ήθελε και μ' ένα απλό άγγιγμα, που έμοιαζε όμως με πρώτο ράμφισμα πειναλέου άγριου πουλιού, ζετίναξε τα ρούχα της κι άρχισε να την κατακλύζει από τα πόδια και προς τα πάνω, και προς τα πάνω... Η χαρά με την απόγνωση που αναφέρθηκαν κάπου δεν υπήρξαν παρά σταγόνες στον ωκεανό. καθ' ότι ο πόθος τους, που ασφαλώς (και ευτυχώς) δεν περιγράφεται, ήταν ατέρμονος και χίλιες φορές ηδονικότερος κι από την ίδια την εκπλήρωσή του. Κι εδώ τελείωνε —ή

άρχιζε— το όνειρο της Φεβρωνίας⁶⁹.

Πρόκειται για ένα όνειρο που φαίνεται να διατάραξε ψυχικά τη Φεβρωνία, αναγκάζοντάς τη να δώσει ιδιαίτερη σημασία στην εμφάνιση του («Ἦρθε και εκείνο το όνειρο μετά, πλούσιο ολέθριο όνειρο, που όσο και να μη δίνει κανείς σημασία στα όνειρα, κατά βάθος δίνει. Σε κάτι τέτοια δε, παραδίνει.»⁷⁰). Η Φεβρωνία λοιπόν μετά την κρυφή παρακολούθηση στα χαλάσματα γύρω από το σπίτι του Ησύχιου, επιστρέφοντας στο σπίτι της «έπνιξε» τον πόθο της για τον νεαρό παραδομένη στο όνειρό της. Τον είδε όμορφο, καλοντυμένο, λίγων ετών μεγαλύτερο ανάμεσα σε πλήθος ανθρώπων να μιλά, σαν ένας έμπειρος γιατρός. Όλοι γύρω παρακολουθούσαν με ιδιαίτερη προσοχή τα λόγια του. Ο πόθος της Φεβρωνίας την οδήγησε αμέσως κοντά του όπου και βρέθηκαν τα χέρια τους ενωμένα, να ανταλλάσσουν χάρδια. Παραδόξως, το πλήθος με το οποίο συνομιλούσε, δεν έβλεπε τίποτα από όσα συνέβαιναν ενώπιον τους, παρά μόνο άκουγαν κάπου στο βάθος μία ανδρική μορφή που θύμιζε τον (νεκρό) σύζυγο της Φεβρωνίας, Αργύρη. Η ανησυχία της για τα μελλούμενα δεν άργησε να φανεί, ακόμα κι αν γνώριζε πως ο σύζυγός της ήταν νεκρός. Η μορφή αυτή που υποθετικά ήταν ο Αργύρης, έγινε μάρτυρας όλων όσων συνέβησαν με αποτέλεσμα η Φεβρωνία γεμάτη ενοχές να τραπεί σε φυγή. Έφθασε στην αποβάθρα ενός λιμανιού, που ποτέ ξανά δεν είχε δει. Τότε ένας ηλικιωμένος αναβάτης, επάνω σε κάποιο ζώο μέσα από την ομίχλη την καλημέρισε. Αμέσως μετά, ένας δεύτερος την προσκάλεσε να τον ακολουθήσει ακουμπισμένη στη ράχη του για να την οδηγήσει στον αγαπημένο της. Ο ηλικιωμένος φάνηκε να έχει δόλιες προθέσεις απέναντί της καθώς περιέπαιξε ερωτικά επάνω της με έναν τρόπο εξαιρετικά παράξενο. Ο γιακάς του, στο όνειρο της Φεβρωνίας σκλήρυνε και ένα πράγμα σαν μύτη βρέθηκε ανάμεσα στα σκέλια της να της προσφέρει χαρά και ηδονή. Αμέσως ο γέρος την παρέδωσε στον Ησύχιο που με τη σειρά του έσπευσε να της προσφέρει την ίδια ηδονή. Όμως ο αέρας που φύσηξε ξαφνικά δεν τους επέτρεψε να σμίξουν. Η Φεβρωνία αμέσως έδωσε την εξήγηση ότι πρόκειται για θυμωμένο αέρα σταλμένο από την κόρη της. Η κίνηση της να αφήσει τις κάλτσες και τα σκουλαρίκια της στον αέρα τον έκανε να φύγει κι έτσι αμέσως Φεβρωνία και Ησύχιος να σμίξουν ξανά. Ο πόθος τους ολοένα και μεγάλωνε, γινόταν μάλιστα μεγαλύτερος και από αυτόν που φανταζόταν η Φεβρωνία. Το όνειρο της ακριβώς εκεί τελείωνε ή

⁶⁹ Ζυράννα, Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σσ. 34-36.

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 34.

όπως αναφέρει η Ζατέλη, εκεί ακριβώς άρχιζε η πραγματοποίηση του ανεκπλήρωτου («Κι εδώ τελείωνε —ή άρχιζε— το όνειρο της Φεβρωνίας»⁷¹).

Το δεύτερο όνειρο περιγράφεται στην τρίτη ιστορία του μυθιστορήματος, η οποία πραγματεύεται το τραγικό συμβάν του σεισμού αλλά και την πυρκαγιά στο πανδοχείο της οικογένειας υπό άγνωστες συνθήκες. Στο στόχαστρο των παιδιών του Χριστόφορου βρέθηκαν τα παιδιά της γυναίκας του, που αθώωθηκαν όμως αμέσως λόγω ισχυρού άλλοθι. Μεγάλο πλήγμα αποτέλεσε ο χαμός της Κλητίας μέσα στη φωτιά, αφού βρέθηκε πλακωμένη από ξύλα και απανθρακωμένη. Γίνεται λοιπόν μια μεγάλη αναφορά στο ιστορικό της Κλητίας και τα προσόντα της, στον κυνηγό έρωτά της και θαμώνα του πανδοχείου, Μάρκο. Αμέσως μετά τον ξαφνικό θάνατο του αγαπημένου της και πριν το δικό της χαμό, η Κλητία ονειρεύτηκε μια ασημένια λίμνη με έναν βαρκάρη και δυο έντονα κίτρινα μάτια μέσα από αυτή να την καλούν κοντά τους:

Η γυναίκα μας αποκοιμήθηκε κι είδε πως έξω στον δρόμο, στην δροσιά και την γαλήνη μιας ασυνήθιστης ώρας, απλώθηκε μια ασημένια λίμνη κι ήρθε κάποιος με τη βάρκα του, γνωστό πρόσωπο όσο κι άγνωστο, ανδροπρεπής, που για χάρη του όλες οι νέες και οι νέοι είχαν βγει απ' τα σπίτια τους κι έστηναν πατινάδες και ρούμπες γάμου κουνώντας τριγωνικά μαντηλάκια μπροστά στα μάτια τους —κρύβοντας μια το ένα, μια το άλλο— και τραγουδώντας εκείνο το γνωστό τραγούδι “Σήκω, Λάζαρε, και μην κοιμάσαι..”. Τσαλαβουτούσαν λίγο-λίγο στα νερά χωρίς να νοιάζονται, κυκλώνοντας ολοένα και περισσότερο την βάρκα με χορούς και κινήσεις που ολοένα άλλαζαν: άλλοτε λύγιζαν και κυμάτιζαν το κορμί τους σαν όρθια φίδια, άλλοτε ξάπλωναν πάνω στα νερά κι άλλοτε χάνονταν από κάτω άλλοτε έκαναν τα μάτια τους έτσι που να φαίνεται μόνο το τρομερό ασπράδι και άλλοτε και τον πιο σιγανό χορό τον χόρευαν πηδηχτά και ξέφρενα, με τα χέρια πίσω και τον λαιμό μπροστά, βγάζοντας κάτι διαπεραστικά άι, άι, άι!... Ο βαρκάρης δεν μπορούσε ούτε πίσω να πάει ούτε μπροστά, είχε παγιδευτεί σ' αυτές τις πατινάδες που δεν τις συνόδευε κανένα άλλο όργανο απ' τις φωνές, τις ματιές και τα τσαλίμια τους. Έκανε απλώς μια γυροβολιά πάνω στην

⁷¹ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 36.

βάρκα του και τους ρώτησε τι θέλουν, γιατί βρέθηκαν εδώ. “Να βγάλεις να δούμε το κοντάρι σου”, του είπαν, “αυτός δεν είσαι;” (Προηγήθηκε ένα όνομα που ηχούσε λίγο άσεμνα, όπως θ’ αντιμιλούσε κανείς στον Πλούτωνα — παιχνιδιάρικα όμως κι άδολα). “Αυτός είμαι”, απάντησε εκείνος κι έβγαλε το κοντάρι του απ’ το νερό σαν να ξερρίζωνε δέντρο... Τα υπόλοιπα έγιναν όπως σ’ έναν παλιό ρουμάνικο θρύλο που διηγόταν η Εύθα: οι σταλαγματιές που τινάχτηκαν γύρω άστραψαν στις τελευταίες αχτίδες του ήλιου σαν σταγόνες λειωμένου χρυσαφιού... “Έλα”, ψιθύρισε η Κλητία και χλώμιασε. Κι αντήχησε στ’ αυτιά της ένα ασθενικό γέλιο, σχεδόν ανεπαίσθητο, κι ένοιωσε ένα κορμάκι δροσερό και γυαλιστερό να τυλίγεται στον λαιμό της και δυο ματιά κίτρινα να την κοιτούν πολλή ώρα στο φως του φεγγαριού. “Χίλια χρόνια”, της είπαν τα μάτια, “χίλια χρόνια σε περιμένουμε εσένα και μόνο εσένα!”⁷².

Γύρω από τη βάρκα νέοι και νέες είχαν βγει χαρούμενοι χορεύοντας και τραγουδώντας για χάρη του «Σήκω, Λάζαρε, και μην κοιμάσαι...», αφού προφανώς επρόκειτο για τον άνδρα που μόλις είχε πεθάνει. Η Κλητία τότε άκουσε τους νέους να απαντούν στο ερώτημα του βαρκάρη για το τι θέλουν γύρω του, προκαλώντας τον να τους δείξει το κοντάρι του, υπαινίσσοντας πως είναι κάποιος γνωστός. Αναστατώθηκε ιδιαίτερα όταν τα δυο κίτρινα μάτια συνέχισαν να την καλούν κοντά τους («“Χίλια χρόνια”, της είπαν τα μάτια, “χίλια χρόνια σε περιμένουμε, εσένα και μόνο εσένα!”»⁷³).

Σε ένα ακόμα όνειρο γίνεται αναφορά στην τέταρτη ιστορία του μυθιστορήματος, εκεί όπου γίνεται η αποκάλυψη σχετικά με την ψυχοκόρη Λιλή που είχε επιλέξει ο πατέρας του Χριστόφορου, ο Λουκάς, μια κωφάλαλη, όμορφη νεαρή που έτρεφε ιδιαίτερα συναισθήματα για εκείνον. Ο Χριστόφορος, γνωρίζοντας την Πετρούλα και παντρεύοντάς την, ξύπνησε τα άγρια, επιβλητικά και ανταγωνιστικά ένστικτα της αδελφής του, Λιλής, που ως τότε είχε κερδίσει το ενδιαφέρον της. Η Λιλή ανίκανη να δεχτεί την επιλογή του Χριστόφορου ονειρεύτηκε πως αφού ενημερώθηκε για τον γάμο του Χριστόφορου με την Πετρούλα, κατέπνιξε τα συναισθήματά της και κατέφυγε αμέσως στον αδελφό της που βρισκόταν στο βουνό ως βοσκός, από τον οποίο όμως δεν βρήκε την καλύτερα αντιμετώπιση απέναντι στον

⁷² Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σσ. 148-149.

⁷³ Στο ίδιο, σ. 149.

πόνο της. Απ' τον θυμό της λοιπόν και την αγανάκτηση της σκότωσε τον «μουσικοβοσκό» αδερφό της και προσέφερε ως δώρο την πέτρα αυτή για τον γάμο του Χριστόφορου με την Πετρούλα. Φαίνεται πως θανάτωσε τον αδερφό της με μια πέτρα χωρίς όμως να έχει την πραγματική βούληση να το κάνει, παρόλα αυτά τόνιζε ιδιαίτερα πως κανείς δεν ήταν ευτυχισμένος με αυτό τον γάμο:

Όταν είδε μάλιστα πως ετοιμάζονται και γάμοι... και νοιώθοντας πως δεν μπορούσε ν' αλλάξει τα πράγματα, τους άφησε όλους και πήγε στον πραγματικό αδελφό της. Τον βρήκε κοντά σε λίγα πρόβατα κι άλλα τόσα σκυλιά να παίζει με περιπάθεια μια φλογέρα. Περίμενε υπομονετικά, μα εφ' όσον δεν άκουγε την φλογέρα του, ούτε κι αυτός —με κανέναν τρόπο— δεν άκουγε τα ξερόκλαδα που έσπαζαν πίσω του, κάτω απ' τα πόδια της ή μες στα χέρια της, η Λίλη άρχισε ν' ανυπομονεί, να κορώνει... Έπεσε με οδυρμούς καταγής παραδίδοντας τον εαυτό της στο πιο ασουλούπωτο κι άγριο κλάμα και στρέφοντας τα ξερόκλαδα στο ίδιο το κεφάλι της — τα μαλλιά της γέμισαν αγκάθια, η γλώσσα της χόματα, τα χείλη της σκίστηκαν. Και το να σπαράζει έτσι πίσω απ' τον αδελφό της, ό,τι πιο δικό της είχε σ' αυτόν τον κόσμο, κι αυτός να παίζει του καλού καιρού, της ήταν ANYΠΟΦΟΡΟ, κάτι που τροφοδοτούσε στο έπακρον τον βουβό πόνο της, τον έκανε λύσσα... Ακόμα και τα σκυλιά του, που άλλοτε γάβγιζαν κι έτρεχαν μόλις άκουγαν ή οσμίζονταν το παραμικρό, ακόμα και κείνα κοίταζαν τώρα προς το μέρος της μ' ελαφρά ανασηκωμένο λαιμό και ανέκφραστα μάτια σαν να μην έβλεπαν τίποτα, λες και κοντά στους κωφάλαλους γίνονταν και τα ζώα αναισθητα. Δεν θέλει πολλά ο άνθρωπος για να τα χάσει ή για να ξεπεράσει την δυστυχία του βιώνοντας την εξ ολοκλήρου. Μια τρίχα μας χωρίζει απ' όλα, και η Λίλη την πήδησε αρπάζοντας μια πέτρα⁷⁴.

Στην πέμπτη ιστορία του μυθιστορήματος περιγράφεται το όνειρο που είδε η μικρή Ιουλία επάνω στην άμαξα κατά την επιστροφή της στο σπίτι:

είδε τη φίλη της Μαριέττα να τρέχει με ανοιχτά χέρια και στραβά χαρωπά

⁷⁴ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σσ. 191-192.

ποδαράκια όπως τα μωρά όταν πρωτοπερπατούν και να πέφτει επάνω της σαν πούπουλο, ένιωσε βελούδινα γυναικεία χέρια να την ξαπλώνουν σ' ένα αχυρόστρωμα κι άκουσε τον πατέρα της από ψηλά, από πολύ μακριά, να βήχει και να μιλάει συνέχεια, να μιλάει ασταμάτητα, όπως όταν θροΐζουν οι λεύκες, κι ήρθε αστραπιαία στον νου της μια ιστορία για κάποιον που δεν έτρωγε τίποτα, που νήστευε συνέχεια (και που απ' αυτό, ωστόσο, εξαρτιόταν η ύπαρξή του), κι όταν οι άλλοι δεν τον έβλεπαν —κοιμούνταν σαν αυτήν ή έφευγαν μακριά του—, αυτός τραγουδούσε, μαραίνονταν ο καημένος στο τραγούδι, μην τυχόν και νομίσουν εκείνοι πως, αφού δεν τον έβλεπαν, έτρωγε κρυφά!⁷⁵.

Στον δρόμο λοιπόν της επιστροφής, πλάι σε μερικές άγνωστες γυναίκες κατόπιν παρότρυνσης των οποίων η Ιουλία είχε εισπνεύσει μέσα από ένα τσαντάκι τους κάποια ουσία που της προκάλεσε ζάλη, κοιμόμενη ονειρεύτηκε τη νέα της φίλη Μαριέττα, να τρέχει χαρωπά, σαν ένα μωρό που κάνει τα πρώτα του βήματα, προς το μέρος της και καθώς την άγγιζε, η Ιουλία ένιωσε γυναικεία χέρια να την αγγίζουν σε μια οχυρή επιφάνεια και κάπου στο βάθος τον πατέρα της να μιλά ακατάπαυστα και βροντερά. Τότε αμέσως θυμήθηκε μία ιστορία που γνώρισε για κάποιον που δεν έτρωγε τίποτα (τα κορίτσια που έπασχαν δεν έτρωγαν) και τις φορές που έμενε μόνος τραγουδούσε δυνατά προκειμένου να μην θεωρήσουν πως τρώει κρυφά και τον παρεξηγήσουν. Το όνειρό της αυτό της φάνηκε αρκετά μπερδεμένο, χωρίς όμως να προκαλέσει τη δυσαρέστησή της.

Παρόλο που αρκετές από τις ιστορίες του μυθιστορήματος αφορούν στα ίδια αφηγηματικά πρόσωπα, δεν έχουν γραφεί με χρονική ακολουθία. Η έκτη ιστορία όμως είναι η χρονική και φυσική συνέχεια της προηγούμενης. Αμέσως μετά λοιπόν την επιστροφή της Ιουλίας και του Χριστόφορου πλήθος κόσμου έσπευσε να τους επισκεφτεί και να μάθει νέα από το ταξίδι τους. Ο Χριστόφορος δεν άκουγε πια καλά, η Ιουλία έβγαζε μαλλιά πιο κόκκινα από ποτέ και η ζωή της μητέρα της, Εύθας έφθανε στο τέλος της. Μετά το θάνατο της Εύθας εμφανίστηκε στον Χριστόφορο μια γυναίκα καταπονημένη, ρακένδυτη και «ασουλούπωτη⁷⁶», ισχυριζόμενη πως στον ύπνο της την επισκέφθηκε η Εύθα και την παρότρυνε να παντρευτεί τον άντρα της για να σωθεί («Όχι, από 'να όνειρο που την είδα ψες βράδυ, Θεού θέλοντος, και μου

⁷⁵ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 261.

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 293.

είπε...»⁷⁷). Ισχυρίστηκε λοιπόν πως είδε όνειρο την Εύθα κι εκείνη να πλένουν μαζί σε ένα ποτάμι, με την πρώτη να την οδηγεί με τα ορφανά παιδιά της στον Χριστόφορο προκειμένου να την λυπηθεί και να την πάρει για γυναίκα του:

Την είδα να πλένουμε σ' ένα ποτάμι μαζί, κι όπως χτυπούσε τα ρούχα μ' ένα ξύλο, γύρισε και μου είπε Θεού θέλοντος, πως, κοίτα, εγώ πέθανα κι άφησα χήρο άνδρα κι ορφανά παιδιά μου είπε, και καθώς κι εσένα σ' άφησε ο άνδρας σου, πήγαινε και πε του δικού μου, αφού έχεις κι εσύ ορφανά παιδάκια, πήγαινε και πε του δικού μου να σε πάρει, να μη σε κοιτάξει και άθλια πε του, αλλά να σε λυπηθεί κι εσύ θα γίνεις γι' αυτόν καλή κι άξια σαν εμένα μου είπε...Θεού θέλοντος!⁷⁸.

Στην κατηγορηματική άρνηση του Χριστόφορου η ίδια του αποκάλυψε πως στο παρελθόν όντως είχε δει στο όνειρο της τον θάνατο της Εύθας (« “Το όνειρο είναι αλήθεια, αλλά Θεού θέλοντος το είδα πριν έξι μήνες”, του είπε η Μύρα, “που ζούσε ακόμα η γυναίκα σου κι ερχόταν και μ' ελεούσε. Της το είχα πει κιόλας, εγώ δεν τα κρύβω. Και μου είχε πει: κοίτα, για να δεις εσύ τέτοιο όνειρο, ποιος ξέρει, μπορεί να πεθάνω γρήγορα και να χηρέψει ο άνδρας μου και να τον πάρεις”»⁷⁹). Στο όνειρό της λοιπόν, η γυναίκα, συνομίλησε με την Εύθα η οποία της είπε πως ήταν ήδη νεκρή (ενώ δεν ήταν) και για τον λόγο αυτό την παρότρυνε να ζητήσει από τον Χριστόφορο να την παντρευτεί προκειμένου και αυτός να μη μείνει μόνος με ορφανά παιδιά αλλά και εκείνη με τα παιδιά της να αποκτήσουν μια καλύτερη μοίρα:

«Όχι, αυτό μου το 'πε στο όνειρο, τα μπερδεψες, στο όνειρο Θεού θέλοντος γύρισε και μου είπε, εκεί που πλέναμε οι δυο μας στο ποτάμι: κοίτα, εγώ έχω πεθάνει, μου είπε, δεν είμαι ζωντανή τώρα που σου μιλώ, έχω πεθάνει κι αφήσει άνδρα χήρο κι ορφανά παιδιά, και επειδή κι εσύ δεν είσαι σε καλύτερη μοίρα μου είπε, πήγαινε και πε του άνδρα μου να σε πάρει, μη σε δει φτωχιά κι άσχημη, αλλά να σε λυπηθεί πε του! Αυτά είναι που μου είπε στ' όνειρο, αλλά με βλέπεις και σε βλέπω. Αλλά ζούσε ακόμα τότε, μόνο στ' όνειρο μου είχε πεθάνει, ζούσε, δεν μπορούσα

⁷⁷ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 293.

⁷⁸ Στο ίδιο, σσ. 293-294.

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 293.

λοιπόν να ῥθω να σου ζητήσω τέτοιο πράγμα, εγώ δεν χωρίζω ανδρόγυνο⁸⁰».

Λίγο αργότερα η Εύθα έφυγε από τη ζωή και το όνειρο αυτό αποδείχθηκε προφητικό. Στην ίδια ιστορία, γίνεται ακόμα, μια μικρή αναφορά στο όνειρο του Χριστόφορου στο οποίο είδε τον παππού του ζωντανό να περιπλανιέται με ένα καινούριο καπέλο («Ονειρεύτηκε τον παππού του να λιμενίζεται στα εγκόσμια μ' ένα καινούργιο καπέλο»⁸¹).

Στην ένατη ιστορία η Φεβρωνία αναφέρει πολύ σύντομα πως στο όνειρό της η Παναγία τη συμβούλεψε να δώσει στο βαφτιστήρι της το όνομα Πασχαλάκος («Ή Ποιος σου είπε να δώσεις αυτό το όνομα; Η Παναγία στο όνειρο, της λέω»⁸²). Κάτι τέτοιο όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί έγκυρο καθώς με τη φράση της Φεβρωνίας «έτσι μου είχε πει η γιαγιά μου να λέω» φαίνεται να είναι μια ψεύτικη δικαιολογία.

Στη δέκατη και τελευταία ιστορία, η έντονη απουσία του Ησύχιου με στόχο να βρει την Ιουλία που χάθηκε για μέρες, έφερε μεγάλη αναστάτωση στη Φεβρωνία. Αποτέλεσμα αυτής της αναστάτωσης ήταν να βλέπει πολύ συχνά όνειρα. Όνειρα είτε πριν, είτε και κατά τη διάρκεια του ύπνου της. Συναντούσε πολύ συχνά την Πέρσα για να της ζητήσει καπνό και να μοιραστεί μαζί τα τόσα όνειρα που έβλεπε στον ύπνο αλλά και την άγρυπνη ζώνη της («Την Πέρσα όμως την αντάμωνε συχνά η Φεβρωνία — αν μη τι άλλο, πήγαινε για να της ζητήσει καπνό και να της εκμυστηρευθεί κάτι από τα σμήνη ονείρων που την επισκέπτονταν, όχι μόνο στον βραδινό της ύπνο, μα και σ' εκείνες τις στιγμιαίες και ασταμάτητες νύστες που την έπιαναν όταν καθόταν στο σκαμνί»⁸³). Τα περισσότερα από αυτά ανέφερε πως τα ξεχνούσε («Τα περισσότερα τα ξεχνώ. Μα έρχονται άλλα τόσα»⁸⁴).

Η Φεβρωνία ανάμεσα στα όνειρα του ύπνου της για τα οποία κάνει συχνά λόγο, στην Πέρσα περιγράφει και ένα όνειρο κατά το οποίο η ίδια ήταν ζύπνια και το οποίο ξεπερνά τα όρια της λογικής ή του φυσιολογικού. Έβλεπε μπροστά της ένα όμορφο πουλί με μαύρα και μπλε χρώματα, που ενώ ήταν ζωντανό, είχε μαγειρευτεί αφού το έπιασαν σε κυνήγι. Έβλεπε τον εαυτό της να τρώει μικρά κομμάτια από τη σάρκα του πτηνού με ένα όμως, αίσθημα ντροπής γιατί ήταν ακόμα ζωντανό. Το ίδιο

⁸⁰ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 297.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 331.

⁸² Στο ίδιο, σ. 583.

⁸³ Στο ίδιο, σ. 619.

⁸⁴ Στο ίδιο.

το πτηνό στεκόταν κάπου κοντά της και την παρακολουθούσε να το τρώει και κάπου στο βάθος η Ιουλία, που τότε αγνοούνταν, προσπαθούσε κάτι να της πει:

Το πρωί κοίταζα ένα πουλί, ένα ωραίο πουλί με μπλε και μαύρα χρώματα, θα 'λεγα αετός, αν και όχι πολύ μεγάλο... Παράξενο: ήταν ζωντανό, αλλά το είχαν σκοτώσει σε κυνήγι, το είχαν μαγειρέψει. Έπαιρνα μικρά-μικρά κομμάτια απ' την σάρκα του, ψαχνά, σε λωρίδες, και τα 'βαζα στο στόμα μου... Ντρεπόμουν όμως γιατί το πουλί ήταν ακόμα ζωντανό, στεκόταν κάπου όρθιο, σε μία περήφανη στάση, και με κοίταζε να τρώω... Κατάπινα τις βουκιές σαν ξηλιγωμένη — κάποιος μου έκανε νοήματα, δεν καταλάβαινα. Μα τώρα υποψιάζομαι μήπως ήταν η Ιουλία, η κουινιάδα μου. Που την έχουμε για πεθαμένη κι είναι ακόμα ζωντανή⁸⁵.

Στο όνειρό της αυτό είδε και την κόρη της, Ροδάνθη η οποία της μίλησε για το παιδί που απέκτησε μετά τον θάνατο της τελευταίας, έναν άνδρα που έκλεβε μωρά και τα κρεμούσε στο χέρι και άλλα που δεν μπορούσε να θυμηθεί («Είδα και την Ροδάνθη, την πρώτη κόρη μου», συνέχισε η Φεβρωνία για τα όνειρά της. «Μια και δεν μπορούμε να κοιταχτούμε αλλοιώς... Είχα καιρό να την δω. Μου είπε: έκανες οχτώ χρόνια να ξαναπιάσεις παιδί μετά από μένα —εννοούσε τότε, με τον Αργύρη, όταν την είχα μικρή— και τώρα που γέρασες, μου είπε... Απορούσα, στον ύπνο μου μέσα, πως θυμόταν για τα οκτώ χρόνια — ακόμα κι εγώ τα είχα ξεχάσει... Άλλο τίποτα δεν ανέφερε, δεν θυμάμαι τι άλλο... Είδα κι έναν που έκλεβε μωρά και τα κρεμούσε στο χέρι του όπως οιπραματευτάδες τα ξόμπλια»⁸⁶).

Σ' ένα άλλο όνειρο της είδε πως ήταν λεχώνα και έβγαινε μέλι από τα αυτιά της («Σ' ένα άλλο ήμουν λεχώνα κι έβγαινε μέλι απ' τ' αυτιά μου»⁸⁷). Στην ερώτησή της αν όλα αυτά που περιγράφει είναι μόνο όνειρα, απαντάει η ίδια πως σε μία νύστα της είδε δίπλα της ένα φουστάνι και πάνω από το κεφάλι της μια άγνωστη γυναίκα σκυμμένη, η οποία της μιλούσε για ένα άσπρο σκουλήκι που είχε στα μαλλιά της. Όταν ρώτησε γύρω της αν είδε κάποιος τη γυναίκα, κανείς δεν γνώριζε για την ύπαρξή της:

⁸⁵ Ζυράννα, Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 620.

⁸⁶ Στο ίδιο.

⁸⁷ Στο ίδιο.

Το μεσημέρι μου έδωσαν σ' ένα πιάτο τρεις βρασμένες πατάτες με λίγο ρύζι κι ένα ψάρι από πάνω. Είπα ευχαριστώ. έκανα το ψάρι στην άκρη κι άρχισα να πατώ με το πιρούνι τις πατάτες για να λιώσουν μες στο ρύζι. Μα πριν τελειώσω —είναι σαν αρρώστεια πια, σαν παράπονο, έρχεται ό,τι ώρα να 'ναι—, κλείνουν τα μάτια μου και με παίρνει μια μικρή νύστα... Για τα υπόλοιπα δεν βάζω το χέρι μου στην φωτιά: νομίζω ξύπνησα κι άρχισα να ξαναπατώ με το πιρούνι τις πατάτες... Μα ένοιωσα δίπλα μου μια ενόχληση και, γυρνώντας έτσι, βλέπω ένα φουστάνι, και πάνω απ' το κεφάλι μου σκυμμένη μια άγνωστη. Αμέσως τραβήχτηκε. Τι κάνεις; της λέω. Τις άσπρες μου τρίχες μετράς; Ποιες άσπρες τρίχες, μου λέει, έχεις ένα σκουλήκι στο κεφάλι σου. Ένα σκουλήκι; Ένα σκουλήκι. Αυτά είναι δικά σας, της λέω, εσείς αναθρέφετε σκουλήκια εδώ πέρα, εγώ ποτέ δεν είχα σκουλήκια στο κεφάλι μου. Ε, να! μου κάνει και βάζει δυο δάχτυλα μες στα μαλλιά μου και βγάζει ένα άσπρο σκουλήκι. Δέθηκε η γλώσσα μου. Το είδες; μου κάνει. Και το ζουλάει μπροστά στα μάτια μου, σκουπίζει τα δάχτυλά της στον ώμο μου και φεύγει. Ντροπιάστηκε. Να 'ταν τουλάχιστον κανένα μαμούνι, καμμιά ψείρα... Έστω και μια αλογόμυγα... Μα σκουλήκι;... Όταν έφαγα το ρύζι με τις πατάτες κι έδωσα πίσω το πιάτο —το ψάρι ούτε το άγγιξα—, τους ρώτησα αν είδαν καμμιά να ψάχνει στα μαλλιά μου... Να μη σ' τα πολυλογώ, ούτε την είδαν ούτε κατάλαβαν για ποια τους μιλούσα⁸⁸.

Ονειρεύτηκε ακόμα ότι βρέθηκε η χαμένη Ιουλία και αμέσως την έβαλαν σε ένα κρεβάτι σαν άρρωστη. Συχνά περνούσε από εκεί κόσμος για να τη δει, χωρίς τη δική της θέληση, με αποτέλεσμα να τους διώχνει («Να, ακόμα κι αυτό το ονειρεύτηκε: ότι βρήκαν την Ιουλία την κουινιάδα της και την έβαλαν σ' ένα κρεβάτι σαν άρρωστη, σαν την άσπρη θυγατέρα: πήγαινε κόσμος να την δει, μα αυτή δεν ήθελε κόσμο: «Αφήστε με», έλεγε, «αφήστε με να βουρκοταξιδεύω τώρα που με ξαναβρήκατε» (σάμπως και πριν τι έκανε;), και τους έδιωχνε όλους με το λεπτό της χέρι»⁸⁹). Με το κάπνισμα του τσιγάρου, η Φεβρωνία βρέθηκε πάλι με τα μάτια της κλειστά να ονειρεύεται. Εκείνη τη φορά είδε τα πεθερικά της, ή τουλάχιστον δύο διαφορετικά πρόσωπα που παρίσταναν στο όνειρο τα πεθερικά της, να στέκονται

⁸⁸ Ζυράννα, Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 621.

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 623.

κοντά της φορώντας κόκκινα παπούτσια. Από την αδυμονιά τους να βρεθούν ξανά εκεί κοντά τους, κούνησαν απότομα τα πόδια τους και με την πτώση ενός παπουτσιού η Φεβρωνία ξύπνησε:

Τούτη τη φορά είδε τα πεθερικά της — ένα ετερόκλητο ζευγάρι από πεθερικά: τη Μάνα του Ησύχιου και τον πατέρα του Αργύρη, να κάθονται πάνω σ' ένα χοντρό ξύλο της οροφής σαν αρραβωνιασμένα παιδάκια με κόκκινα παπούτσια: “Αιντε! Πότε να 'ρθει το Πάσχα, να σας έχουμε λίγες μέρες μαζί, ν' ακούσουμε ομιλίες, να γελάσουμε, να χαρούμε”, είπαν και κούνησαν ανυπόμονα τα πόδια τους. Απ' το κούνημα έπεσε το παπούτσι του ενός και αμέσως η Φεβρωνία ξύπνησε⁹⁰.

Σε αυτό το σημείο η Ζατέλη προσθέτει την πληροφορία ότι η Φεβρωνία ήταν αρκετά προληπτική και κάθε φορά που έβλεπε στον ύπνο της παπούτσια, περίμενε ατυχίες («Χρόνια τώρα, όποτε κοιτάζε παπούτσια στον ύπνο της, τα περίμενε μετά στο κεφάλι της — ήταν πολύ προληπτική ως προς τα παπούτσια. Και συνήθως προσεκτική για μια-δυο μέρες, όσο να ξεχάσει τ' όνειρο κι ο φόβος της να ξεθυμάνει, ή ν' αρκεστεί σε κάποια μικροατυχία, από κείνες που συνέβαιναν και χωρίς να ονειρευτεί παπούτσια»⁹¹).

Τέλος, μετά την τόσο μεγάλη και συχνή αναφορά του μυθιστορήματος στα όνειρα, το μυθιστορηματικό αυτό έργο δεν θα μπορούσε να μη φτάσει στο τέλος του με ένα ακόμα. Έτσι, το τέλος της ζωής του Χριστόφορου σηματοδοτείται με το όνειρο στο οποίο είδε τον εαυτό του ψίχουλο που κατασπάραζαν πουλιά. Όταν το τελευταίο πουλί πέταξε και πήρε μαζί του το τελευταίο ψίχουλο, τότε «έφυγε» και ο Χριστόφορος («Είχε κλειστά τα μάτια, τα άνοιξε και τα ξανάκλεισε. Είδε σ' ένα επίπονο φευγαλέο όνειρο πως έγινε ψίχουλο και τον έτρωγαν τα πουλιά... Μα την τελευταία εικόνα την είδε όταν το ψίχουλο έλειψε και τα πουλιά πέταξαν»⁹²).

Τα όνειρα που περιγράφονται στο μυθιστορηματικό έργο της Ζατέλη, έχουν έναν ιδιαίτερο τρόπο να συνοδεύουν την καθημερινή ζωή των αφηγηματικών προσώπων. Ορισμένες φορές φαίνεται να τους προειδοποιούν για γεγονότα που πρόκειται να συμβούν στο μέλλον και άλλες να περιγράφουν τις βαθιές τους

⁹⁰ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 637.

⁹¹ Στο ίδιο.

⁹² Στο ίδιο, σ. 667.

επιθυμίες. Τους προκαλούν ποικίλα συναισθήματα, άλλα συμβαίνουν κατά τον ύπνο τους και άλλα κατά την άγρυπνη ζωή τους, άλλα μένουν χαραγμένα στη μνήμη τους και άλλα αποδεικνύονται σύντομα και φευγαλέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ερμηνεία των ονείρων

Η στάση που επικρατεί απέναντι στους μύθους και τα όνειρα, έχει αλλάξει ριζικά τα τελευταία χρόνια. Ο Φρόιντ φαίνεται να έχει παίξει σημαντικό ρόλο σε αυτή την αλλαγή. Ανέπτυξε τη θεωρία γύρω από τα όνειρα ως ένα καθολικά ανθρώπινο φαινόμενο. Ύστερα από τη μελέτη του κατέληξε στο συμπέρασμα πως τα όνειρα δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από τους μύθους και τα παραμύθια, και πως η κατανόηση της γλώσσας τους οδηγεί στην κατανόηση της γλώσσας των ονείρων⁹³.

Ωστόσο, η μελέτη ονείρων και μύθων δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση καθώς βρίσκεται ακόμα σε πρόωρο στάδιο. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι πάσχει από δύο αδυναμίες εκ των οποίων η μία είναι ο δογματισμός που επικρατεί από τις ψυχαναλυτικές σχολές⁹⁴ που αφορά στην επιμονή της καθεμιάς ότι η δική της άποψη για την κατανόηση της συμβολικής γλώσσας είναι και η ορθή. Κάτι τέτοιο καθιστά αδύνατη τη διαμόρφωση μιας σφαιρικής και συνολικής άποψης επάνω στο ζήτημα αυτό.

Μία ακόμα αδυναμία είναι ότι η ερμηνεία των ονείρων τείνει να θεωρείται έγκυρη και σωστή μόνο όταν προέρχεται από ειδικούς επιστήμονες, όπως τον ψυχαναλυτή. Η κατανόηση όμως της συμβολικής γλώσσας από τον καθένα, μπορεί να τον φέρει κοντά με όλες τις πτυχές της προσωπικότητάς του⁹⁵.

Πριν αναλυθούν και ερμηνευθούν τα όνειρα του μυθιστορήματος, αξίζει να γίνει μια μικρή αναφορά στον συμβολισμό των ονείρων. Όπως ισχυρίζεται ο Φρόιντ, «η διαστροφή στα όνειρα, που μας εμποδίζει να τα κατανοήσουμε, οφείλεται στις ενέργειες μιας λογοκρισίας που κατευθύνεται ενάντια στις απαράδεκτες ασυνείδητες επιθυμίες-παρορμήσεις»⁹⁶. Αυτή του η άποψη θα μπορούσε να θεωρηθεί μία αρχική διαμορφωμένη «εικόνα» για την ερμηνεία των ονείρων. Τα σύμβολα είναι αυτά που επιτρέπουν την ερμηνεία ενός ονείρου, ακόμα και αν ο ονειρευόμενος δεν έχει δώσει καμία περαιτέρω πληροφορία για αυτό και τα σύμβολά του. Όπως έχει αναφερθεί και

⁹³ Έρικ Φρομ (1975), *Η ξεχασμένη γλώσσα, Εισαγωγή στην κατανόηση των ονείρων, των παραμυθιών και των μύθων*, ό.π., σσ. 18-19.

⁹⁴ Κλασικοί και Σύγχρονοι Φροϋδικοί, Sándor Ferenczi, η Ψυχολογία του Εγώ, Κλασικοί και Σύγχρονοι Κλαϊνικοί, ο Κλάδος Bion της Κλαϊνικής Σχολής, ο Κλάδος Winnicott της Θεωρίας των Σχέσεων-Αντικειμένων, η Γαλλική Ψυχανάλυση, η Ψυχολογία του Εαυτού και η Σχεσιακή Ψυχανάλυση. http://www.psychanalysis.gr/documents/Greek_psychanalysis.pdf [Ημερομηνία πρόσβασης: 14/6/20, 16:00].

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 19.

⁹⁶ Σίγκμουντ Φρόυντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 174.

σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, αν τα σύμβολα των ονείρων και η προσωπικότητα, οι σκέψεις και η ζωή του ονειρευόμενου είναι γνωστά, τότε η μελέτη και η προσπάθεια ερμηνείας του ονείρου του καθίστανται ευκολότερες και πιο επιτυχημένες. Βέβαια με αυτό τον τρόπο, εφαρμόζεται η μέθοδος της ερμηνείας που βασίζεται στη γνώση των συμβόλων, μία μέθοδος που δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη μέθοδο του ελεύθερου συνειρμού, παρά μόνο να τη συμπληρώσει⁹⁷. Εκτός από τα μεμονωμένα σύμβολα και τις διακυμάνσεις στη χρήση των ευρέως διαδεδομένων συμβόλων, δεν είναι γνωστό αν θα πρέπει ένα στοιχείο του ονείρου να ερμηνευτεί συμβολικά ή κατά γράμμα. Είναι όμως γνωστό ότι δεν πρέπει ολόκληρο το περιεχόμενο του ονείρου να ερμηνευτεί συμβολικά⁹⁸. Τα όνειρα που βρίσκονται υπό ερμηνεία δεν είναι μόνο όνειρα γνωστών προσώπων στους ερμηνευτές, δεν είναι δηλαδή πάντα γνωστές οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ένας άνθρωπος είδε κάποιο όνειρο. Δεν είναι γνωστά τα γεγονότα της προηγούμενης ημέρας όπως επίσης ούτε οι σκέψεις του ονειρευόμενου που οδήγησαν στο όνειρο αυτό, επομένως αυτά τα στοιχεία δεν μπορούν να θεωρηθούν έγκυρη πηγή απ' όπου αποκτούμε γνώση και πληροφορίες για την νοητική κατάσταση⁹⁹.

Τα όνειρα δεν χρησιμοποιούν σύμβολα για ο,τιδήποτε, αλλά για την έκφραση ορισμένων λανθανουσών σκέψεών τους. Ο αριθμός των πραγμάτων που αντιπροσωπεύονται από σύμβολα στα όνειρα είναι μικρός. Μερικά από αυτά είναι το ανθρώπινο σώμα, οι γονείς, τα αδέρφια, τα παιδιά, τα ζώα, η γέννηση, ο θάνατος και άλλα. Τον μεγαλύτερο αριθμό συμβόλων στα όνειρα, αποτελούν τα σεξουαλικά σύμβολα¹⁰⁰. Πολλά από αυτά μάλιστα παρουσιάζονται στο πρώτο όνειρο του μυθιστορήματος όπου η Φεβρωνία ύστερα από παρακολούθηση του ανεκπλήρωτου έρωτά της Ησύχιου, βλέπει τον αγαπημένο της ιδιαίτερος καλά ντυμένο, που σύμφωνα με τη θεωρία του Φρόνιτ τα ρούχα και οι στολές αντικαθιστούν τη γύμνια¹⁰¹, να αγοράζει παριστάνοντας τον γιατρό. Αξιοπρόσεκτο σημείο στο όνειρο της Φεβρονίας αποτελεί η στιγμή της εμφάνισης του ηλικιωμένου αναβάτη που μεσολαβεί για να φτάσει η ίδια στον αγαπημένο της. Το ανδρικό γεννητικό όργανο αντιπροσωπεύεται συμβολικά στα όνειρα με ποικίλους τρόπους. Ο φαλλός λοιπόν στο όνειρο αυτό συμβολίστηκε με τη σκληρή, μακριά και όρθια μορφή που πήρε ο

⁹⁷ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 176-177.

⁹⁸ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2011), *Το όνειρο, όνειρο και τηλεπάθεια*, μτφ. Νίκη Μυλωνά, Νίκας, Αθήνα, σ. 82.

⁹⁹ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 176-177.

¹⁰⁰ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σσ. 180-181.

¹⁰¹ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 176-177.

γιακάς του άνδρα προσφέροντας χαρά αλλά και ηδονή στη Φεβρωνία. Ο φαλλός γενικότα συμβολίζεται από πράγματα που μοιάζουν πολύ στη μορφή με το ανδρικό γεννητικό όργανο, αλλά και από πράγματα που μπορούν να εισχωρήσουν και να πληγώσουν το ανθρώπινο σώμα¹⁰². Ακόμα, χαρακτηριστικός για τον συμβολισμό του ανδρικού γεννητικού οργάνου είναι ο ιερός αριθμός τρία¹⁰³, όπου στο όνειρο της Φεβρωνίας εμφανίζεται μέσω των τριών ανδρών που την πολιορκούν. Το ανέβασμα επάνω στο ζώο θα μπορούσε να συμβολίζει τη σεξουαλική σχέση δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ρυθμικό χαρακτήρα της ανάβασης και τη διέγερση που αυτό προκαλεί. Μη γνωρίζοντας τι είδους ακριβώς ζώο παρουσιάζεται στο όνειρο της Φεβρωνίας, θα μπορούσε να γίνει η εικασία πως πρόκειται για ένα άγριο ζώο, που παρολ' αυτά υπεύεται από τον άνδρα και που σύμφωνα με τον Φρόιντ συμβολίζει ανθρώπους που οι αισθήσεις τους βρίσκονται σε πλήρη διέγερση, κακές παρορμήσεις και πάθη¹⁰⁴. Πράγματι, οι σεξουαλικές ανάγκες στους ανθρώπους αλλά και τα ζώα παρουσιάζονται στην επιστήμη της βιολογίας μέσω της παραδοχής μιας «σεξουαλικής ενόρμησης»¹⁰⁵. Τέτοιες ακριβώς ανάγκες φαίνεται να παρουσιάζονται στο όνειρο της Φεβρωνίας μέσω των ερωτικών σκηνών.

Το όνειρο, μπορεί επίσης να περιλαμβάνει αναμνήσεις που να διαφεύγουν από την άγρυπνη ζωή του ονειρευόμενου. Κάτι τέτοιο χαρακτηρίζεται ως φαινόμενο της «υπερμνησίας»¹⁰⁶ και έτσι μπορεί να θεωρηθεί η ξαφνική θύμηση του νεκρού άνδρα της Φεβρωνίας κατά τη διάρκεια της ερωτικής της πράξης με τον ηλικιωμένο, γεγονός που της προκάλεσε ενοχές. Εκτός των αναμνήσεων όμως στο όνειρο αυτό περιλαμβάνονται και διεγέρσεις αισθήσεων που ίσως να έχουν προκαλέσει και το ίδιο το όνειρο. Απόδειξη της ικανότητας των εσωτερικών αισθητήριων ερεθισμάτων να προκαλούν το όνειρο, αποτελούν οι «υπναγωγικές παραισθήσεις» που σύμφωνα με τον Φρόιντ ο Joh. Muller χαρακτήρισε ως «φανταστικά οπτικά φαινόμενα», δηλαδή ζωηρές και συχνά εναλλασσόμενες σκηνές που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της αποκοίμισης και μπορούν να διαρκέσουν ως και την αφύπνιση¹⁰⁷. Τέτοιες σκηνές περιλαμβάνονται και στο όνειρο της Φεβρωνίας με συχνές εναλλαγές τόπου και

¹⁰² Σίγκμουντ Φρόιντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 180-181 και Χρήστος, Ανδρουτσός (1931), *Η ψυχολογία του Φρόιντ*, Τύποις Ι. Λ. Αλευροπούλου, Αθήνα, σ. 42.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 180.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 185.

¹⁰⁵ Sigmund Freud (2013), *Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, Ελληνική Παιδεία Α.Ε., Αθήνα, σ. 15.

¹⁰⁶ Σίγκμουντ Φρόιντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 35.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 52.

προσώπων αλλά και συναισθημάτων. Σύμφωνα με τον Φρόντ, παλαιότεροι και νέοι ψυχαναλυτές θεωρούν πως ο άνθρωπος ονειρεύεται αυτά ακριβώς που πράττει την ημέρα και που τον ενδιαφέρουν καθημερινά, άποψη που βοηθά να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα πως αυτό αποτελεί και ένα πιθανό ερέθισμα για την «εμφάνιση» του ονείρου¹⁰⁸.

Πέρα από τα συμβολικά στοιχεία που περιλαμβάνονται στο όνειρο της Φεβρωνίας, αξίζει να εξεταστεί και το συναισθηματικό μέρος του ονείρου. Ο Φρόντ πριν από τη μελέτη του γύρω από τα όνειρα, διαχώρισε το κατά πόσο τα ηθικά συναισθήματα του ανθρώπου κατά την άγρυπνη ζωή του επηρεάζουν τη ζωή του ονείρου του, από την ψυχολογία του ονείρου. Μπορεί να μην είναι σαφείς οι λόγοι για τους οποίους πήρε μία τέτοια απόφαση¹⁰⁹, προέβη όμως σε ένα σαφές συμπέρασμα. Ύστερα από τη μελέτη ποικίλων επιστημονικών απόψεων (Frank Jessen, Paul Radestock, Johannes Volkelt, Arthur Schopenhauer και άλλων) περί του θέματος αυτού, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «η ηθική φύση του ανθρώπου διατηρείται και στο όνειρο»¹¹⁰. Η ηθική φύση λοιπόν του ανθρώπου και πρωτίστως η ηθικότητα, δεν επηρεάζεται από οποιαδήποτε αναταραχή προκαλέσουν η φαντασία και η μνήμη στο όνειρο¹¹¹. Στην περίπτωση της Φεβρωνίας συναντάται το φαινόμενο της ανηθικότητας, πρόκειται για ένα πρόσωπο που κατά διάρκεια της ημέρας της και γιατί όχι και της ζωής της αν αναλογιστεί κανείς το παρελθόν της, βρίσκεται αντιμέτωπη με τις μητέρες των κοριτσιών που έπεσαν θύματα του έρωτα του Ησύχιου και έχασαν για εκείνον τη ζωή τους, εξαιτίας του έρωτα που τρέφει η ίδια για εκείνον. Αποτέλεσμα αυτής της στοχοποίησης είναι η Φεβρωνία να αισθάνεται τύψεις, παρόλ' αυτά, εξακολουθεί να παρακολουθεί κρυφά τη ζωή του Ησύχιου. Από αυτή την ενοχικότητα λοιπόν διακατέχεται η Φεβρωνία και στο όνειρό της, αρχικά γιατί αυτό περιλαμβάνει αρκετές ερωτικές σκηνές και στη συνέχεια πρωταγωνιστές την ίδια και τον μεγάλο έρωτα της νεκρής πλέον, για χάρη του, κόρης της. Ευθύνη για ο,τιδήποτε ανήθικο περιλαμβάνει το όνειρο ενός ανθρώπου, φέρει ο ίδιος ο ονειρευόμενος¹¹².

Το όνειρο και οι απόκρυφες σκέψεις της Φεβρωνίας είναι η απόδειξη της θεωρίας του Friedrich Wilhelm Hildebrandt, που αναφέρεται στο βιβλίο του Φρόντ *Η ερμηνεία των ονείρων* σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος είναι αδύνατον να

¹⁰⁸ Σίγκμουντ Φρόντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 60.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 81.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 82.

¹¹¹ Στο ίδιο, σσ. 82-83.

¹¹² Στο ίδιο, σ. 83.

φανταστεί στο όνειρό του οποιαδήποτε πράξη χωρίς προηγουμένως εκείνη να μην έχει υπάρξει ως επιθυμία ή παρόρμηση στην άγρυπνη ζωή του. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Φρόνιτ στη μελέτη του για τα όνειρα με τίτλο *Η ερμηνεία των ονείρων*, φαίνεται να ενστερνίζεται την άποψη του Hildebrandt προσθέτοντας ακόμα την άποψη του τελευταίου ότι οι κακές παρορμήσεις που κατά τη διάρκεια της ημέρας έχουν περάσει ως πειρασμοί από το μυαλό του ανθρώπου, είναι η πηγή της ανηθικότητας των ονείρων¹¹³. Μία κακή παρόρμηση για τη Φεβρωνία είναι ο κρυφός και απαγορευμένος πόθος της για τον γοητευτικό Ησύχιο, που την οδηγεί τόσο καθημερινά έξω από το σπίτι του όσο και το μοιραίο εκείνο βράδυ για να παραδώσει το μικρό εγγόνι της στην οικογένειά του. Ο κύκλος της Φεβρωνίας που αποτελείται από γυναίκες που έζησαν το ίδιο ακριβώς δράμα με εκείνη, έχασαν δηλαδή της κόρες τους ύστερα από μεγάλη απόρριψη που δέχτηκαν από τον Ησύχιο, δεν εγκρίνει την απόφασή της αυτή καθώς ούτε και η συνειδήσή της, με αποτέλεσμα αυτός ο πόθος της Φεβρωνίας να θεωρείται ανήθικη σκέψη που φαίνεται να διακατέχεται από ενοχικό συναίσθημα τόσο στο όνειρο όσο και στην άγρυπνη ζωή της. Πράγματι, το συναίσθημα που βιώνεται στο όνειρο είναι αντίστοιχης έντασης με αυτό που θα δημιουργούνταν στην άγρυπνη ζωή του ανθρώπου με αποτέλεσμα να συγκαταλέγεται ανάμεσα στα πραγματικά βιώματα της ψυχής του¹¹⁴.

Τέλος, αξίζει να τονιστεί εδώ η άποψη του Φρόνιτ ότι το όνειρο αντιπροσωπεύει μια εκπληρωμένη επιθυμία του ανθρώπου και να συνδεθεί άμεσα με το όνειρο της Φεβρωνίας καθώς είναι φανερό πως εκεί πραγματοποιείται η βαθιά επιθυμία της να κατακτήσει ερωτικά τον γοητευτικό Ησύχιο.

Το όνειρο αυτό της Φεβρωνίας λοιπόν, παρουσιάζει πολλά από τα φαινόμενα στα οποία έκανε σημαντικές αναφορές ο Φρόνιτ κατά τη μελέτη του για την ερμηνεία των ονείρων. Μεγάλο μέρος του ονείρου αποτέλεσαν τα σεξουαλικά στοιχεία καθώς και το συναίσθημα, ζητήματα που απασχόλησαν ιδιαίτερα τη μελέτη του αυτή. Η Ζατέλη στην προσπάθειά της να προσδώσει στο μυθοπλαστικό αυτό έργο το ονειρικό στοιχείο, στο όνειρο αυτό αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό την επιστημονική θεωρία του Φρόνιτ με αποτέλεσμα να είναι προσιτή η μελέτη και η ερμηνεία του.

Το υλικό που συνθέτει το περιεχόμενο ενός ονείρου σύμφωνα με τον Φρόνιτ, προέρχεται από τα βιώματα του ίδιου, επανέρχεται στη μνήμη του και αναπαράγεται

¹¹³ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σσ. 84-85.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 402.

στο όνειρο¹¹⁵. Κάτι τέτοιο λοιπόν συμβαίνει και στην περίπτωση του δεύτερου ονείρου του μυθιστορήματος, όπου η Κλητία, φανερά επηρεασμένη από τον θάνατο του θαμώνα του πανδοχείου τους κατά τη διάρκεια του ύπνου της ονειρεύεται περίπλοκες αλλά ευχάριστες εικόνες που όμως της προκαλούν δυσάρεστα συναισθήματα:

Νά, έτσι το σκέφτηκε και απόψε, παρηγόρησε τον εαυτό της η Κλητία.
«Μου τα 'φερε όλα μαζί, φίδια, βαρκάρηδες, τραγούδια, για να δει ως πού θ' αντέξω. Είχαμε και τον θάνατο του ξένου χθες, λίγο το 'χεις; Αλλ' αυτό δεν σημαίνει πως έφτασε ναι και ντε και για μένα η ώρα! Κι εγώ, στο κάτω-κάτω, κυνηγό περιμένω χίλια χρόνια, όχι βαρκάρη...»¹¹⁶.

Αρχικά ονειρεύεται μία ασημένια λίμνη που αν κανείς επιλέξει να χαρακτηρίσει αυτή την εικόνα ως ένα τοπίο τότε αυτό συμβολίζει το γυναικείο γεννητικό όργανο. Τα γυναικεία γεννητικά όργανα, παριστάνονται με αντικείμενα που περιβάλλουν έναν χώρο ή λειτουργούν ως δοχεία. Ακόμα, όπως αναφέρει ο Φρόνιτ, «η περίπλοκη τοπογραφία των γυναικείων σεξουαλικών οργάνων εξηγεί γιατί συχνά παριστάνεται με ένα τοπίο, με βράχους, δάση και νερά»¹¹⁷. Στην προκειμένη περίπτωση παρατηρείται έντονα για ακόμη μία φορά το σεξουαλικό στοιχείο καθώς και η βάρκα που φτάνει στη λίμνη αυτή περιλαμβάνεται στην κατηγορία των αντικειμένων που λειτουργούν ως δοχεία και παραπέμπουν στο ανδρικό γεννητικό όργανο. Ο βαρκάρης αποτελεί μία παράξενη αλλά ταυτόχρονα καθοριστική μορφή στο όνειρο της Φεβρωνίας. Περικυκλωμένος από τα πρόσχαρα νεαρά πρόσωπα, αδυνατώντας να αποστασιοποιηθεί, υπακούει στην επιθυμία τους να δουν το υποτιθέμενο κοντάρι του, βγάζοντάς το από τη λίμνη με μία έντονη κίνηση. Η ίδια, τον καλεί κοντά της νιώθοντας μεγάλη συναισθηματική φόρτιση («Έλα, ψιθύρισε η Κλητία και γλώμιασε»¹¹⁸). Ένα ξένο σώμα όμως και δύο μάτια ήταν αυτά που τάραξαν περισσότερο τη Φεβρωνία καθώς της δήλωσαν τη μεγάλη προσμονή τους για εκείνη.

Το ευχάριστο κλίμα που επικρατεί στο όνειρο με χαρές και τραγούδια από νέους δεν φαίνεται να επικρατεί εξίσου και στην άγρυπνη ζωή της Κλητίας («Η

¹¹⁵ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 34.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 151.

¹¹⁷ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 182-183.

¹¹⁸ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 149.

Κλητία αναδεύτηκε στο μαξιλάρι της όλο τρομάρα, φρίκη απέραντη, τέτοια που δεν γνώρισε άλλοτε, ούτε σε ύπνο της ούτε σε ξύπνιο. Άνοιξε τα μάτια και αντίκρυσε την φωτιά που σιγόκαιε ακόμα — και χλώμιασε, ξαναχλώμιασε»¹¹⁹). Η εργασία του ονείρου συχνά επιχειρεί να μετατρέψει τα συναισθήματα των ονειρικών ιδεών στο αντίθετό τους. Κάθε στοιχείο δηλαδή του ονείρου μπορεί για την ερμηνεία να παριστάνει είτε τον εαυτό του είτε το αντίθετό του¹²⁰. Η Φεβρωνία διακατέχεται από φόβο, φρίκη, αγωνία και πανικό. Θεωρεί πως το ξένο σώμα που αισθάνθηκε επάνω της ήταν φίδι απεσταλμένο από τη νεκρή μητέρα της με απώτερο σκοπό να την πάρει κοντά της. Αυτό που έχει να πραγματοποιήσει η διεργασία του ονείρου είναι η μετατροπή των λανθανουσών σκέψεων σε μορφή αισθήσεων ή σε οπτικές εικόνες¹²¹. Ο τρόμος λοιπόν αυτός της Φεβρωνίας φαίνεται να προέρχεται από τον ίδιο το θάνατο της μητέρας της απ' όπου είναι και φανερά επηρεασμένη ή από τον φόβο της μήπως βρεθεί κοντά στη νεκρή μητέρα της αλλά ίσως και από την κρυφή επιθυμία της να βρεθεί κοντά στον αγαπημένο της. Στο σημείο αυτό, παρατηρείται το φαινόμενο της «υπερμνησίας» καθώς οι ονειρικές εικόνες, διαρκούν ακόμα και μετά την αφύπνιση της Φεβρωνίας:

Μα όλα έμοιαζαν τώρα, όλα είχαν ποτιστεί απ' το όνειρο, απ' το λειωμένο χρυσάφι κι εκείνη την βαρεία υγρασία που δεν τελείωσε μαζί του· και παντού έβλεπε χορούς, νερά, κοντάρια, ασπράδια ματιών και ίσκιους που υπαινίσσονταν χίλια δυό, ή ένα και μόνο ένα, από παντού έφτανε εκείνο το ασθενικό δυσοίωνα γέλιο στ' αυτιά της¹²².

Σε κάθε όνειρο, μπορεί να εντοπιστεί μία σύνδεση με τα γεγονότα της προηγούμενης ημέρας του ονειρευόμενου. Στο ερώτημα σχετικά με το αν τα όνειρα συνδέονται οπωσδήποτε με τα γεγονότα της τελευταίας ημέρας ή σε εντυπώσεις ενός μεγαλύτερου διαστήματος πριν από το όνειρο, ο Φρόνιτ αποφασίζει να στηρίξει την πρώτη άποψη¹²³. Το όνειρο λοιπόν βασίζεται σε ένα γενεσιουργό ερέθισμα που στην προκειμένη περίπτωση είναι ο θάνατος του θαμώνα την προηγούμενη νύχτα. Όπως είναι φυσικό, η Φεβρωνία, συνέδεσε τον θάνατο αυτό με τον θάνατο της μητέρας της

¹¹⁹ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 149.

¹²⁰ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 411.

¹²¹ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, ό.π., σ. 213.

¹²² Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 150.

¹²³ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σσ. 160-161.

με αποτέλεσμα να ονειρευτεί κάτι που αργότερα πραγματοποιήθηκε. Η ίδια υπέθεσε πως ονειρεύτηκε το προμήνυμα του θανάτου της, γεγονός που συνέβη λίγο καιρό αργότερα στο ίδιο χάνι όπου το ονειρεύτηκε. Η στάση του Φρόιντ απέναντι στα προφητικά όνειρα, εκφράστηκε μέσα από ένα όνειρο που ο ίδιος κατέγραψε έξι μέρες αφότου ολοκλήρωσε τη συγγραφή της *Ερμηνείας των ονείρων*, στο οποίο μία γυναίκα ονειρεύτηκε τη συνάντησή της με έναν άνδρα, συνάντηση που όντως πραγματοποιήθηκε αργότερα. Ο Φρόιντ κατέληξε στο συμπέρασμα πως επρόκειτο για ένα νοσταλγικό όνειρο που με τη μορφή προφητικού ανατοποθετήθηκε πριν από το συμβάν μέσω ενός τεχνάσματος του εγκεφάλου¹²⁴. Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί και στην περίπτωση της Φεβρωνίας που νοσταλγώντας τη μητέρα της και συγκλονισμένη από τον θάνατο του αγαπημένου της, ονειρεύεται πως καλείται να φτάσει κοντά τους.

Το ξαφνικό ξύπνημα της Φεβρωνίας, δίνει την εντύπωση πως επρόκειτο για ένα όνειρο με οδυνηρό περιεχόμενο, δηλαδή εφιάλτη. Σίγουρα μία τέτοια άποψη έρχεται σε αντίθεση με εκείνη που έχει κατατεθεί μέχρι τώρα στην παρούσα εργασία πως τα όνειρα είναι η εκπλήρωση επιθυμιών. Για το ζήτημα αυτό ο Φρόιντ εξηγεί πως το συμπέρασμα αυτό προκύπτει όχι από την εκτίμηση του έκδηλου ονειρικού περιεχομένου, αλλά από το περιεχόμενο της ιδέας που έχει εντοπιστεί πίσω από το όνειρο μετά από την ερμηνευτική διαδικασία. Πράγματι υπάρχουν όνειρα με οδυνηρό έκδηλο περιεχόμενο. Αν μελετήσει όμως κανείς το λανθάνον περιεχόμενό τους θα καταλήξει στην εκπλήρωση επιθυμίας. Δεν μπορεί λοιπόν να αμφισβητηθεί το γεγονός πως το όνειρο της Φεβρωνίας αποτελεί εφιάλτη καθώς το περιεχόμενό του την ταράζει και την φοβίζει ιδιαίτερα. Σε βάθος όμως, το όνειρο αυτό αποτελεί την κρυφή της επιθυμία να συναντήσει ξανά τη νεκρή μητέρα της και τον νεκρό πια αγαπημένο της. Κατά τη μελέτη του έκδηλου και λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου, είναι ανάγκη της ερμηνείας να περιληφθεί και η συμβολική έκφραση της επιθυμίας¹²⁵. Να σημειωθεί ότι η βασική πρόταση της ψυχαναλυτικής θεωρίας του ονείρου του Φρόιντ ήταν ότι το όνειρο είναι εκπλήρωση επιθυμίας. Άλλωστε, αυτή ήταν και η αφετηρία των ανακαλύψεων του¹²⁶.

Η Ζατέλη στο σημείο αυτό έχει επιτύχει για ακόμη μία φορά να αποδώσει με

¹²⁴ Charles Stewart (2019), *Όνειρα και ιστορική συνείδηση στην Ελλάδα*, μτφ. Κ. Πανσέληνος, Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 64.

¹²⁵ Χρήστος Ανδρούτσος (1931), *Η ψυχολογία του Φρόιντ*, ό.π., σ. 42.

¹²⁶ Λευτέρης Αναγνώστου, Γιώργος Βαμβαλής (2004), *Τετράγλωσσο λεξικό της ψυχανάλυσης: ελληνικά-γερμανικά-αγγλικά-γαλλικά*, Επίκουρος, Αθήνα, σ. 168.

τον καλύτερο τρόπο τη θεωρία του Φρόιντ για το προφητικό όνειρο, αλλά και τη θεωρία γύρω από τους εφιάλτες χωρίς να παραλείπεται το σεξουαλικό στοιχείο.

Οι απόψεις του Φρόιντ για τα καθημερινά βιώματα του ανθρώπου και η εκπλήρωση επιθυμιών που έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του ονείρου, επιβεβαιώνονται για ακόμη μία φορά μέσα από το τρίτο όνειρο του μυθιστορήματος. Η Λιλί, ψυχοκόρη του Λουκά πατέρα του Χριστόφορου, μια νεαρή, κωφόλαλη, όμορφη κοπέλα, στο άκουσμα του γάμου του Χριστόφορου με την Πετρούλα, στο όνειρό της, καταπιέζοντας τα ερωτικά συναισθήματα που έτρεφε για εκείνον, βρήκε καταφύγιο στον μουσικό-βοσκό αδελφό της που όμως όταν αντιλήφθηκε την αδιαφορία του απέναντι στην οδύνη της, χτύπησε με μία πέτρα στο κεφάλι του. Όταν ερωτήθηκε από πού προέρχεται αυτή η πέτρα, την παρουσίασε ως απεσταλμένη από τον αδερφό της για τον γάμο του Χριστόφορου, δηλώνοντας πως κανείς δεν ήταν ευχαριστημένος με αυτό το γεγονός. Πραγματικότητα αποτελούσαν τα οδυνηρά συναισθήματα της Λιλίς για τον γάμο αυτό καθώς έτσι θεωρούσε πως θα έχανε την αγάπη που έτρεφε ο Χριστόφορος για εκείνη («Μόνο το πιο αβάσταχτο γι' αυτήν και για την παρούσα περίοδο – οι χαρές του Χριστόφορου με την Πετρούλα –, μόνο αυτό δεν ήταν όνειρο. Είχαν γίνει, απεναντίας, την προηγούμενη»¹²⁷). Εδώ συναντάται ξανά το φαινόμενο να παρουσιάζονται στο όνειρο εικόνες που αφορούν σε γεγονότα που συνέβησαν την προηγούμενη ημέρα. Η Λιλί, εμφανώς επηρεασμένη από τη δυσάρεστη, για εκείνη, είδηση του γάμου, θέλησε να δηλώσει την αντίρρησή της φέρνοντας ως δώρο την πέτρα αυτή. Γνωρίζοντας κανείς τη θεωρία του Φρόιντ σχετικά με τη σύνδεση του ονείρου με την τελευταία ημέρα πριν από το όνειρο, μπορεί να προχωρήσει στην ερμηνεία του ονείρου αναζητώντας πρώτα το βίωμα της ημέρας που προκάλεσε το όνειρο¹²⁸. Αφορμή για το όνειρό της υπήρξε η είδηση του γάμου ακριβώς μία ημέρα πριν.

Σύμφωνα με τον Karl Friedrich Burdach, γερμανό φυσιολόγο, του οποίου την άποψη αυτή φαίνεται να ενστερνίζεται ο Φρόιντ:

ποτέ δεν επαναλαμβάνεται η ζωή της ημέρας με τους κόπους και τις απολαύσεις της, τις χαρές και τις οδύνες της, αλλά απεναντίας το όνειρο καταλήγει να μας απαλλάξει από αυτά. Ακόμα και όταν ένα πράγμα διακατείχε ολόκληρη την ψυχή μας, όταν μια βαθιά οδύνη σπάραζε τον

¹²⁷ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 192.

¹²⁸ Σίγκμουντ Φρόιντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 160.

εσωτερικό μας κόσμο ή ένα πρόβλημα απορροφούσε όλη την πνευματική μας δύναμη, το όνειρο μας προσφέρει κάτι εντελώς αλλόκοτο ή παίρνει από την πραγματικότητα μόνο ορισμένα στοιχεία για τους δικούς του συνδυασμούς ή εναρμονίζεται με την τονική ψυχικής διάθεσής μας και συμβολίζει την πραγματικότητα¹²⁹.

Με βάση αυτή τη θεωρία στο όνειρο του μυθιστορήματος η Λιλί ζει την οδύνη της προκειμένου να απαλλαχτεί κατά έναν τρόπο από αυτή στην άγρυπνη ζωή της. Αν το όνειρό της δεν περιλάμβανε τον σπαραγμό που η ίδια αισθανόταν μέσα της, τότε κάτι τέτοιο θα εξωτερικευόταν στην πραγματικότητα. Δεν θα μπορούσε να ειπωθεί πως το όνειρο δεν συμβολίζει την πραγματικότητα, καθώς τα συναισθήματα της Λιλίς είναι ίδια σε κατάσταση ύπνου και αγρύπνιας. Αισθάνεται δυστυχία για το γεγονός που πρόκειται να συμβεί, πράγμα που εκφράζεται απολύτως έντονα στο όνειρό της. Ουσιαστικά το όνειρο τείνει να απαλλάξει τον ονειρευόμενο από την οδύνη της πραγματικότητας με αποτέλεσμα να εμφανίζεται με μεγάλη ένταση¹³⁰. Η ένταση αυτή φαίνεται και από το γεγονός ότι η Λιλί ζει τη λύπη της με κλάματα. Το συναίσθημα που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια του ονείρου δεν είναι καθόλου κατώτερο από αυτό που μας διακατέχει στην πραγματικότητα και «αξιώνει ζωηρότερα με το συναισθηματικό του παρά με το παραστασιακό του περιεχόμενο» να συμπεριληφθεί στα πραγματικά ψυχικά βιώματα¹³¹.

Σύμφωνα με τη θεωρία της εκπλήρωσης της επιθυμίας, στο όνειρο δεν παριστάνονται οδυνηρά πράγματα. Τα δυσάρεστα στοιχεία που περνούν από τη σκέψη του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της ημέρας, δεν μπορούν να εισχωρήσουν στο όνειρο παρά μόνο «με μία μορφή που υπηρετεί και την εκπλήρωση μιας επιθυμίας»¹³². Η Λιλί στο όνειρό της, παρόλες τις ενοχές που αισθάνεται για τον θάνατο του αδερφού της παρουσιάζει την πέτρα με την οποία χτυπήθηκε ως δώρο από τον ίδιο για τον γάμο του Χριστόφορου με την Πετρούλα. Έτσι, εξάγεται το συμπέρασμα πως επρόκειτο για μία βαθιά επιθυμία της Λιλίς να χαρίσει στο ζευγάρι αυτό την ίδια δυστυχία που εκείνοι της προσέφεραν.

Στις ερμηνείες των ονείρων συναντάται συχνά το στοιχείο του αλλόκοτου και παράλογου στο περιεχόμενο του ονείρου, για τον λόγο αυτό θα ήταν χρήσιμο να

¹²⁹ Karl Friedrich Burdach (1838), *Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft*, τ. 3, Leipzig, σ. 499.

¹³⁰ Σίγκμουντ Φρόυντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 32.

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 402.

¹³² Στο ίδιο, σ. 411.

προβεί κανείς στη μελέτη της προέλευσής τους αλλά και της πραγματικής τους σημασίας. Οι υποτιμητές του ονείρου, στήριζαν την άποψή τους σχετικά με το ότι το όνειρο είναι απλά ένα προϊόν μιας μειωμένης λειτουργίας του πνεύματος, στο παράλογο του ονείρου. Το παράλογο όμως του ονείρου είναι η πρώτη εντύπωση που δημιουργείται κατά την αφήγηση ή αναπόλησή του που όμως παύει να υπάρχει αν εμβαθύνει κανείς στο νόημά του¹³³. Για ένα τέτοιο αλλόκοτο όνειρο πρόκειται και στην περίπτωση του ονείρου της Ιουλίας, στο οποίο φαίνεται να μπερδεύονται τα πρόσωπα, ο χώρος και ο χρόνος. Την ίδια στιγμή που η Ιουλία βλέπει τη φίλη της, πάσχουσα από την ίδια ασθένεια με εκείνη, Μαριέττα να την πλησιάζει έχοντας στραβά πόδια και να την αγγίζει τρυφερά, ακούει από ψηλά και μακριά να μιλά βροντερά και ασταμάτητα χωρίς να δίνεται καμία πληροφορία σχετικά με το πώς συνδέεται η παρουσία του πατέρα με αυτή της μικρής Μαριέττας. Το παράλογο στο σημείο αυτό δεν είναι μόνο η αγνώστου προέλευσης φωνή του πατέρα, αλλά το γεγονός ότι το μικρό κορίτσι έτρεχε προς το μέρος της Ιουλίας ενώ στην πραγματικότητα ήταν τυφλό, πράγμα που γνώριζε η Ιουλία.

Στο συγκεκριμένο όνειρο, καθοριστικό ρόλο για να χαρακτηριστεί αυτό από την ίδια την Ιουλία ασαφές ή όπως αναφέρει «μπερδεμένη ιστορία»¹³⁴ είναι η ξαφνική ενθύμηση της ιστορίας ενός άνδρα που νήστευε διαρκώς και τραγουδούσε κυρίως όταν όλοι γύρω του απουσίαζαν προκειμένου να μην διανοηθούν το αντίθετο. Η ιστορία αυτή δεν αποτελεί ομαλή εξέλιξη του ονείρου μετά τη σκηνή της επαφής της Ιουλίας με τη Μαριέττα αλλά και των ομιλιών του Χριστόφορου. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να γίνει μία ακόμη αναφορά στη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στο όνειρο και το βίωμα. Οι νεαρές Ιουλία και η Μαριέττα, προσβεβλημένες από την ασθένεια «σεδάβοιμα», είχαν χάσει κάθε επιθυμία τους για τροφή. Συνηθιζόταν τα κορίτσια που έπασχαν να μην τρώνε. Κάτι τέτοιο οδηγεί στο συμπέρασμα πως το βίωμα αυτό της Ιουλίας οδήγησε στο όνειρο. Ο Φρόνιτ στη μελέτη του για την ερμηνεία των ονείρων αναφέρει:

Όσες φορές και αν νόμιζα ότι βρήκα πως μια εντύπωση πριν από δύο ή τρεις ημέρες στάθηκε η πηγή του ονείρου, μια ακριβέστερη έρευνα με έπειθε ότι αυτή η εντύπωση είχε έλθει πάλι στη μνήμη μου την ημέρα του ονείρου, δηλαδή ότι ανάμεσα στην ημέρα του περιστατικού και στη

¹³³ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 373

¹³⁴ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 261.

χρονική στιγμή του ονείρου είχε παρεμβληθεί η μνημονική αναπαραγωγή κατά την ημέρα του ονείρου¹³⁵.

Με βάση την άποψη αυτή μπορεί να δοθεί η εξήγηση σύμφωνα με την οποία η Ιουλία καθόλη τη διάρκεια της διαμονής της βίωσε την ανορεξία για τροφή τόσο από εκείνη όσο και από την πάσχουσα Μαριέττα με αποτέλεσμα στο ταξίδι της για την επιστροφή, να επανέλθει το γεγονός στη μνήμη της μέσω όμως αυτής της ιστορίας. Στο όνειρό της η ατροφία του άνδρα αντιπροσώπευε την ατροφία των δύο κοριτσιών. Σύμφωνα με τον Φρόνιτ, μελετητές συγκέντρωσαν αρκετά όνειρα στο οποία το διαπιστωμένο κατά την αφύπνιση ερέθισμα βρισκόταν σε συμφωνία με ένα μέρος του ονειρικού περιεχομένου, με αποτέλεσμα αυτό το ερέθισμα να μπορεί να διαγνωσθεί ως πηγή του ονείρου¹³⁶. Πριν από την ενθύμηση της ιστορίας του άνδρα, η Ιουλία ονειρεύτηκε γυναικεία απαλά χέρια να την ξαπλώνουν σε αχυρόστρωμα. Κάτι τέτοιο προέκυψε γιατί καθόλη τη διάρκεια της διαδρομής, η Ιουλία καθόταν επάνω σε άχυρα μέσα στην καρότσα («Εκείνος τίναξε τα άχυρα απ' τους αγκώνες, το φουστάνι και τα μάγουλά της και την βοήθησε να γλιστρήσουν μαζί, σιγά-σιγά, και να βγουν απ' την σκεπαστή σταματημένη καρρότσα»¹³⁷). Ακόμα λοιπόν και αν αυτό το όνειρο της Ιουλίας προέκυψε μετά από μέθη και όχι από ομαλό ύπνο, φαίνεται πως το ονειρικό περιεχόμενο παρουσιάζεται πλήρες από ερεθίσματα, επιρροές και ιδιαιτερότητες.

Ακόμα ένα όνειρο που μπορεί με μία πρώτη ματιά να θεωρηθεί προφητικό είναι το όνειρο της φτωχής και άσχημης γυναίκας που συνάντησε τον Χριστόφορο προκειμένου να του ανακοινώσει πως κάποιους μήνες πριν, είδε στον ύπνο της την σύζυγό του, Εύθα, να της ανακοινώνει πως τώρα που είναι νεκρή, ενώ ήταν ζωντανή, θα ήταν ιδανικό για την ευτυχία εκείνης και των παιδιών της να παντρευτεί τον Χριστόφορο. Θεωρήθηκε από την ίδια τη γυναίκα προφητικό, σκεπτόμενη πως λίγο καιρό μετά το όνειρο η Εύθα έφυγε από τη ζωή.

Το όνειρο αυτό κατά μία άποψη αντιπροσωπεύει την εκπλήρωση επιθυμίας. Ουσιαστικά, η Μύρα επιθυμούσε βαθιά μέσα της να βρεθεί στη θέση της Εύθας προκειμένου να έχει μία πιο άνετη οικονομικά ζωή. Μέσω του ονείρου, αποκτούσε την ευχαρίστηση και την ανακούφιση που χρειαζόταν. Στο όνειρο πραγματοποιήθηκε η μεγάλη της επιθυμία, η σύζυγος του Χριστόφορου την παρότρυνε να πάρει τη θέση

¹³⁵ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Ηερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 161.

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 45.

¹³⁷ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 261.

της στη ζωή του. Παρόλο το σύντομο συμπέρασμα που έχει εξαχθεί σχετικά με την πηγή του ονείρου, αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ένα από τα πιο ξεκάθαρα και κατανοητά όνειρα του μυθιστορήματος. Αξίζει όμως να μελετηθεί ως ένα περίπλοκο όνειρο. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία του Φρόιντ, σχετικά με τα περίπλοκα και πιο σκοτεινά όνειρα, η ανάλυση έχει διδάξει ότι η ονειρική κατάσταση παρουσιάζει ως εκπληρωμένες τις επιθυμίες που παρουσιάζονται συχνά μέσα από τις ονειρικές ιδέες, αλλά η προβολή αυτή είναι αδύνατο να αναγνωριστεί, διασαφηνίζεται αποκλειστικά και μόνο μέσα από ανάλυση και η επιθυμία είναι είτε απωθημένη, είτε εξαρτάται από απωθημένες σκέψεις. Επομένως «είναι συγκαλυμμένες εκπληρώσεις απωθημένων επιθυμιών»¹³⁸. Σε αυτό το σημείο ο Φρόιντ δεν θα μπορούσε να παραλείψει το σχολιασμό της λαϊκής άποψης πως το όνειρο είναι προάγγελος του μέλλοντος. Αναφέρει ότι στην πραγματικότητα το μέλλον που παρουσιάζει το όνειρο στον άνθρωπο, δεν είναι αυτό που αναμένεται να συμβεί, αλλά αυτό που ο ίδιος επιθυμεί πραγματικά να συμβεί. Ο άνθρωπος δηλαδή πιστεύει αυτό που επιθυμεί, πράγμα που φανερώνεται μέσω του ονείρου του¹³⁹. Επίσης, το όνειρο που δείχνει την επιθυμία εκπληρωμένη γίνεται αμέσως πιστευτό¹⁴⁰. Επομένως, η φτωχή γυναίκα είδε και πίστεψε στον ύπνο της αυτό που πραγματικά είχε ανάγκη και επιθυμούσε για το καλύτερο μέλλον των ορφανών παιδιών της. Η Μύρα φέρνει στο υποσυνείδητό της παλιές κακόβουλες επιθυμίες που είχε σχετικά με τον θάνατο της Εύθας, οι οποίες όμως εκπληρώθηκαν αρχικά στο όνειρο και στη συνέχεια στην πραγματικότητα («Την άλλη φορά μάλιστα που ήρθε να με δει, μετά από καναδυό μήνες, έτσι όπως έσκυψε να μπει στην καλύβα, της λέω: άντε, καλή μου κυρά, δεν θα πεθάνεις να πάρω τον άνδρα σου; Σάλιο δεν μου 'μεινε να καταπιώ»¹⁴¹). Το όνειρό της δεν μπορεί να θεωρηθεί απαραίτητα προφητικό σύμφωνα με τον Φρόιντ αν αναλογιστεί κανείς ότι ο ίδιος μιλά απλά για εκπλήρωση απωθημένης επιθυμίας. Ίσως ο μετέπειτα πραγματικός θάνατος της Εύθας να πρόκειται για σύμπτωση. Η περιγραφή και μεταφορά του ονείρου της Μύρας στον Χριστόφορο, ήταν ένας τρόπος να τον πείσει να τη δεχτεί στην οικογένειά του, πράγμα που αργότερα πράγματι συνέβη.

Την περίοδο της μακρόχρονης απουσίας του Ησύχιου που είχε ως στόχο την εύρεση της Ιουλίας που για αρκετό χρονικό διάστημα αγνοούνταν, η μεγάλη αναστάτωση της Φεβρωνίας προκάλεσε την εμφάνιση πολλών ονείρων κατά τη

¹³⁸ Σίγκμουντ Φρόιντ (2011), *Το όνειρο, όνειρο και τηλεπάθεια*, ό.π., σ. 66.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 67.

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 73.

¹⁴¹ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, Καστανιώτη, Αθήνα, σ. 298.

διάρκεια του ύπνου της. Σύμφωνα με τη θεωρία του Φρόντ, οι αντιλήψεις και οι σκέψεις της ημέρας πριν από το όνειρο, τείνουν να αναστατώνουν το Ασυνείδητο που επιθυμεί κατά βάση να εκφραστεί στο Εγώ αλλά καταπιέζεται από αμυντικούς μηχανισμούς μέχρι τη στιγμή της έλευσης του ονείρου. Καθόλη τη διάρκεια που το άτομο ονειρεύεται, αίρονται οι αμυντικοί μηχανισμοί, αφήνοντας στη θέση του μόνο έναν λογοκριτή να ανασκευάζει τις εκφράσεις του Ασυνείδητου¹⁴². Επομένως οι καθημερινές ανησυχίες της Φεβρωνίας σχετικά με την επιστροφή του Ησύχιου προκάλεσαν αναστάτωση του Ασυνείδητου της με αποτέλεσμα την έλευση πολλών ονείρων στον ύπνο της αλλά και την άγρυπνη ζωή της προκειμένου οι σκέψεις του να εκφραστούν. Επίσης στη θεωρία του ανέφερε συμπληρωματικά πως αν ο άνθρωπος κοιμηθεί σε ήσυχο κλίμα και σε κατάσταση ψυχικής γαλήνης, τότε τα όνειρά του θα είναι λιγότερο παράλογα¹⁴³. Όπως όμως γίνεται κατανοητό, η αναστάτωση της Φεβρωνίας δεν επέτρεπε την έλευση καθολικά λογικών ονείρων, με αποτέλεσμα πολλά από όσα έβλεπε να ταυτίζονται με την ψυχική της κατάσταση.

Ένα όνειρο που θα μπορούσε να συμπεριληφθεί στα αλλόκοτα και παράλογα όνειρα του μυθιστορήματος με μία πρώτη ματιά είναι το όνειρο που είδε η Φεβρωνία ενώ ήταν ξύπνια. Έβλεπε ενώπιόν της ένα όμορφο ζωντανό πουλί με μπλε και μαύρο χρώμα, όχι πολύ μεγάλο, που είκαζε πως ήταν αετός, να βρίσκεται σκοτωμένο, τεμαχισμένο και μαγειρεμένο στο στόμα της και παράλληλα κοντά της να την παρατηρεί όσο εκείνη το γεύεται. Η Φεβρωνία μιλά για ντροπή στο όνειρο-όραμά της, που έτρωγε τον αετό όσο εκείνος ήταν ζωντανός κοντά της. Ο Φρόντ μιλά για διατήρηση της ηθικής φύσης του ανθρώπου και στο όνειρο¹⁴⁴ και ενστερνίζεται την άποψη του Hildebrandt σύμφωνα με την οποία «Όσο καθαρότερη η ζωή, τόσο καθαρότερο το όνειρο, όσο λιγότερο καθαρή η πρώτη, τόσο λιγότερο καθαρό το δεύτερο¹⁴⁵». Το συναίσθημα που αποκαλύπτει η Φεβρωνία πως ένιωσε κατά τη διάρκεια των όσων φαντάστηκε, μπορεί να μελετηθεί και να αξιολογηθεί αφού ολοκληρωθεί η σκέψη που κατέθεσε. Η ίδια λοιπόν, αφού αφηγήθηκε στην Πέρσα τα όσα είδε να συμβαίνουν μπροστά της, έδωσε μόνη της μία πιθανή ερμηνεία στο όνειρο, διακρίνοντας το έκδηλο από το λανθάνον περιεχόμενο, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος που της έκανε κάποια ακατανόητα νοήματα όσο εκείνη έτρωγε το πτηνό,

¹⁴² Σίγκμουντ Φρόντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 241, 277, 301 .

¹⁴³ Έριχ Φρομ (1975), *Η ξεχασμένη γλώσσα, Εισαγωγή στην κατανόηση των ονείρων, των παραμυθιών και των μύθων*, ό.π., σ. 124.

¹⁴⁴ Σίγκμουντ Φρόντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 82.

¹⁴⁵ Στο ίδιο.

ήταν η αγνοούμενη Ιουλία, που ενώ θα μπορούσε να είναι καλά, όλοι τη θεωρούσαν νεκρή για το λόγο ότι απουσίαζε για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Η ντροπή λοιπόν που αισθάνθηκε η Φεβρωνία, δεν ήταν μόνο για το νεκροζώντανο πτηνό που είχε πλέον μαγειρευτεί και φαγωθεί, αλλά και για την Ιουλία της, που την υπέθετε για νεκρή ενώ δεν επιθυμούσε πραγματικά κάτι τέτοιο για εκείνη. Οι συναισθηματικές εκδηλώσεις του ονείρου, δεν επιτρέπουν την υποτιμητική αντιμετώπισή τους όπως ακριβώς αποτινάσσουμε το περιεχόμενό του μόλις ξυπνήσουμε. Το είδος δηλαδή των συναισθημάτων που διακατέχουν ένα άτομο κατά το όνειρο, το διακατέχουν και κατά την αφύπνισή του¹⁴⁶. Η Φεβρωνία στην προκειμένη περίπτωση αισθανόταν ντροπή αλλά και άγχος, αγωνία («Κατάπινα τις βουκιές σαν ξελιγωμένη»¹⁴⁷) για την αλλόκοτη κατάσταση που βίωνε στην πραγματικότητα του ονείρου της πράγμα που φαίνεται και από την προσμονή της να μάθει αν η άποψη της Πέρσας σχετικά με τη λανθάνουσα παρουσία της Ιουλίας στο όνειρο, ταυτίζεται με τη δική της. Αν λάβουμε υπόψη τη θεωρία του Φρόνιτ για την ακεραιότητα των ηθικών αξιών του ανθρώπου σε ύπνο και άγρυπνη ζωή, τότε το όνειρο επιβεβαιώνει την άποψη για τον ευαίσθητο και καλό χαρακτήρα της Φεβρωνίας.

Στην επόμενη και πολύ σύντομη περιγραφή της Φεβρωνίας για τα όνειρά της, αναφέρει ότι είδε στον ύπνο της την κόρη της, Ροδάνθη που πια δεν βρισκόταν στη ζωή (ήταν το κορίτσι που χάθηκε ενώ ήταν ερωτευμένη με τον Ησύχιο) να της μιλά για το παιδί που απέκτησε μετά από εκείνη, θίγοντας τα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει από το θάνατό της. Με τη φράση της «Μια και δε μπορούμε να κοιταχτούμε αλλοιώς» η Φεβρωνία δίνει κατά μία άποψη την απάντηση στο ερώτημα γιατί είδε τη Ροδάνθη ενώ είναι νεκρή. Κατά τους ισχυρισμούς του Φρόνιτ, η συχνότητα με την οποία στα όνειρα συναντώνται νεκροί άνθρωποι ως ζωντανοί και επικοινωνούν με τους ονειρευόμενους οδήγησε σε παράξενες παρεξηγήσεις που κατά βάθος σήμαιναν την έλλειψη ικανότητας κατανόησης του ονείρου. Κι όμως η εξήγηση αυτών των ονείρων είναι εφικτή αν αναλογιστεί κανείς πως αυτά παριστάνουν την απωθημένη σκέψη του ανθρώπου. Έτσι, τα όνειρα αυτά είναι δυνατόν να εξηγηθούν μόνο αν ληφθεί υπόψη ότι το όνειρο δεν διακρίνει το επιθυμητό από την πραγματικότητα¹⁴⁸. Η βαθιά της επιθυμία να συναντήσει τη μορφή της κόρης της και να σμίξουν ξανά, οδήγησε στην έλευση του ονείρου αυτού. Η

¹⁴⁶ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 402.

¹⁴⁷ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 620.

¹⁴⁸ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 376.

σκέψη αυτή βρίσκεται σε συνάφεια με την άποψη του Φρόντ ότι η επιθυμία που προέρχεται από τη συνείδηση συμβάλει στην υποκίνηση ενός ονείρου¹⁴⁹.

Η παραγμένη ψυχολογία της Φεβρωνίας προκάλεσε την εμφάνιση και άλλων παράλογων ονείρων. Μίλησε για έναν άνδρα που έκλεβε μωρά και τα κρεμούσε στο χέρι του όπως ακριβώς έκαναν οι έμποροι της εποχής με την πραμάτεια τους. Σε κάποιο άλλο όνειρο, είδε τον εαυτό της λεχώνα και από τα αυτιά της να βγαίνει μέλι, ενώ στο βάθος διέκρινε έναν νεκρό και τριγύρω φωνές («Είδα κι έναν που έκλεβε μωρά και τα κρεμούσε στο χέρι του όπως οι πραματευτάδες τα ζόμπλια. Πολλά, πολλά, δεν τα θυμάμαι... Σ' ένα άλλο ήμουν λεχώνα κι έβγαине μέλι απ' τ' αυτιά μου. Και πιο 'κει, πίσω απ' την πόρτα, ένας σκοτωμένος. Κι απ' έξω φωνές, κλάματα...»¹⁵⁰). Η αναστάτωση της προκάλεσε όχι μόνο την έλευση ονείρων αλλά και ορισμένες παραισθήσεις. Κατά τη διάρκεια κάποιου γεύματός της και μιας κατάστασης νύστας της Φεβρωνίας, αισθάνθηκε κοντά της μία παρουσία και αμέσως αντιλήφθηκε πως κάποια άγνωστη γυναίκα βρισκόταν στραμμένη από πάνω της. Μετά από έναν σύντομο διάλογο μαζί της κατέληξε να διαμαρτύρεται σχετικά με τα σκουλήκια που η άγνωστη γυναίκα την ενημέρωσε πως έχει στο κεφάλι της. Όταν ξύπνησε, βρισκόταν ακόμη στο γεύμα της και κανείς δεν είχε δει εκείνη τη γυναίκα:

Το μεσημέρι μου έδωσαν σ' ένα πιάτο τρεις βρασμένες πατάτες με λίγο ρύζι κι ένα ψάρι από πάνω. Είπα ευχαριστώ· έκανα το ψάρι στην άκρη κι άρχισα να πατώ με το πιρούνι τις πατάτες για να λειώσουν μες στο ρύζι. Μα πριν τελειώσω —είναι σαν αρρώστεια πια, σαν παράπονο, έρχεται ό,τι ώρα να 'ναι—, κλείνουν τα μάτια μου και με παίρνει μια μικρή νύστα... Για τα υπόλοιπα δεν βάζω το χέρι μου στη φωτιά: νομίζω ξύπνησα κι άρχισα να ξαναπατώ με το πιρούνι τις πατάτες... Μα ένοιωσα δίπλα μου μια ενόχληση και, γυρνώντας έτσι, βλέπω ένα φουστάνι και πάνω απ' το κεφάλι μου σκυμμένη μια άγνωστη. Αμέσως τραβήχτηκε. Τι κάνεις; της λέω. Τις άσπρες μου τρίχες μετράς; Ποιες άσπρες τρίχες, μου λέει, έχεις ένα σκουλήκι στο κεφάλι σου. Ένα σκουλήκι; Ένα σκουλήκι. Αυτά είναι δικά σας, της λέω εσείς αναθρέφετε σκουλήκια εδώ πέρα, εγώ ποτέ δεν είχα σκουλήκια στο κεφάλι μου. Ε, να! μου κάνει και βάζει δυό δάχτυλα μες στα μαλλιά μου και βγάζει ένα άσπρο σκουλήκι. Δέθηκε η γλώσσα

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 480.

¹⁵⁰ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 620.

μου. Το είδες; μου κάνει. Και το ζουλάει μπροστά στα μάτια μου, σκουπίζει τα δάχτυλά της στον ώμο μου και φεύγει. Ντροπιάστηκε. Να 'ταν τουλάχιστον κανένα μαμούνι, καμμιά ψείρα... Έστω μια αλογόμυγα... Μα σκουλήκι;... Όταν έφαγα το ρύζι με τις πατάτες κι έδωσα πίσω το πιάτο —το ψάρι ούτε το άγγιξα—, τους ρώτησα αν είδαν καμμιά να ψάχνει στα μαλλιά μου... Να μη σ' τα πολυλογώ, ούτε την είδαν ούτε κατάλαβαν για ποια τους μιλούσα¹⁵¹.

Σε ένα ακόμη όνειρό της είδε πως η Ιουλία τελικά βρέθηκε αλλά κατέληξε άρρωστη σε ένα κρεβάτι, να αρνείται να συναντήσει κόσμο και να επιθυμεί να παραμείνει μόνη, να «βουρκοταξιδέψει», όπως έλεγε:

Να, ακόμα κι αυτό το ονειρεύτηκε: ότι βρήκαν την Ιουλία την κουνιάδα της και την έβαλαν σ' ένα κρεβάτι σαν άρρωστη, σαν την άσωτη θυγατέρα· πήγαινε κόσμος να την δει, μα αυτή δεν ήθελε κόσμο: «Αφήστε με», έλεγε, «αφήστε με να βουρκοταξιδεύω τώρα που με ξαναβρήκατε» (σάμπως πριν τί έκανε;), και τους έδιωχνε όλους με τοπ λεπτό της χέρι¹⁵².

Μελετώντας τα παράλογα και αλλόκοτα όνειρα της Φεβρωνίας όσο διάστημα η Ιουλία αγνοούνταν, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι η αγωνία της να μην είναι η Ιουλία νεκρή έκανε τα περισσότερα όνειρα να «μιλούν» για θάνατο. Όλα τα όνειρά της σχετίζονταν με τον πιθανό θάνατό της.

Η Φεβρωνία όμως αναφέρει πως μεγάλο μέρος των ονείρων που έβλεπε την περίοδο εκείνη, τα ξεχνούσε. Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει μια αναφορά στη λήθη των ονείρων και την αιτία τους. Το όνειρο, ακόμη και μετά το πέρας του μπορεί να ανακληθεί στη μνήμη του ανθρώπου, επομένως υπάρχει σαν ανάμνηση μετά το ξύπνημά του. Πολλές μάλιστα είναι οι φορές που το άτομο γνωρίζει ότι είδε όνειρο, χωρίς όμως να θυμάται το περιεχόμενό του. Γνωρίζοντας λοιπόν για τη λήθη των ονείρων, δεν απορρίπτεται η πιθανότητα να έχει δει όνειρο ακόμη κι εκείνος που αγνοεί για το περιεχόμενό του. Υπάρχουν βέβαια και όνειρα που φαίνονται να παραμένουν χαραγμένα στη μνήμη του ανθρώπου.

Οι λόγοι για τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να ξεχάσει τα όνειρά του είναι οι

¹⁵¹ Ζυράννα Ζατέλη (1993), Και με το φως του λύκου επανέρχονται, ό.π., σ. 621.

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 623.

ίδιοι που και κατά την άγρυπνη ζωή προκαλούν τη λήθη¹⁵³. Σύμφωνα με τον Paul Tannery, στην πραγματικότητα ο άνθρωπος δεν θυμάται τα όνειρά του, αλλά την ανακατασκευή που φτιάχνει από αυτά τη στιγμή της αφύπνισής του, την ανασυγκρότηση που στηρίζεται στις εικόνες που εξακολουθούν να υπάρχουν εκείνη τη στιγμή στη μνήμη¹⁵⁴. Κατά την άγρυπνη ζωή του λοιπόν, ο άνθρωπος συχνά ξεχνά πολλά από αυτά που αισθάνθηκε γιατί ήταν αδύναμα, η ψυχική δηλαδή διέγερση δεν έφτασε έναν ορισμένο βαθμό, όπως επίσης και κάτι που συνέβη μία μόνο φορά και δεν επαναλήφθηκε. Ο άνθρωπος τείνει να θυμάται περισσότερο τα επαναλαμβανόμενα γεγονότα. Ένας ακόμη λόγος για τον οποίο τα όνειρα ξεχνιούνται, είναι γιατί εμφανίζονται μεμονωμένα και δεν συνάπτουν δεσμούς και ειρμούς με άλλες εικόνες, άλλα γεγονότα και καταστάσεις. Ο Φρόνιτ στη μελέτη του σχετικά με τη λήθη των ονείρων, στο έργο του *Η ερμηνεία των ονείρων*, αναφέρει την άποψη του γερμανού φιλοσόφου Ludwig Strümpell κατά την οποία «Καλοτακτοποιημένες και σε ουσιαστική αλληλουχία, οι λέξεις βοηθούν η μία την άλλη, το σύνολο αποκτά νόημα και έτσι απομνημονεύεται εύκολα και διατηρείται σταθερά στη μνήμη. Τα παράλογα συνονθυλεύματα τα διατηρούμε πολύ δύσκολα και σπάνια όπως και τα συγκεχυμένα και άτακτα»¹⁵⁵. Τα όνειρα συνηθίζεται να διαλύονται την επόμενη στιγμή καθώς στην πλειοψηφία τους είναι άτακτα και ακατανόητα. Τα όνειρα δεν δανείζονται από την άγρυπνη ζωή τακτοποιημένες αναμνήσεις, αλλά συγκεχυμένες. Επίσης, οι περισσότεροι άνθρωποι δείχνουν ελάχιστο ενδιαφέρον για τα όνειρά τους, με αποτέλεσμα να μην τα απομνημονεύουν. Αξιοσημείωτο είναι ότι παρόλ' αυτά παραμένει αρκετό ονειρικό υλικό στη μνήμη τους.

Στην περίπτωση της Φεβρωνίας, που βρισκόταν σε ψυχική σύγχυση, τα όνειρά της ξεχάστηκαν για τον δεύτερο λόγο που προαναφέρθηκε, ότι δηλαδή τα όνειρά της ήταν αλλόκοτα, άτακτα και δεν βρίσκονταν σε καμία συνάφεια και αρμονία μεταξύ τους. Θα έλεγε κανείς πως είχαν τη μορφή της ψυχολογίας της, ταραχώδη και συναισθηματικά φορτισμένη. Φαίνεται λοιπόν πως δεν έχει καμία σημασία η ποσότητα των ονείρων στην απομνημόνευσή τους, αλλά το περιεχόμενό τους και ο τρόπος με τον οποίο αυτό εμφανίζεται στον ονειρευόμενο. Τα όνειρά της περιείχαν

¹⁵³ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 64.

¹⁵⁴ <http://pwww.histoiredelafole.fr/psychiatrie-neurologie/sur-la-memoire-dans-le-reve-par-paul-tannery-1898> [Ημερομηνία πρόσβασης: 18/2/2020].

¹⁵⁵ Σίγκμουντ Φρόνιτ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 64

εικόνες, φωνές, αισθήσεις, που όμως δεν ταίριαζαν μεταξύ τους, ή καλύτερα δεν οδηγούσαν σε ένα ομαλό και λογικό συμπέρασμα. Έτσι επαληθεύεται η άποψη του Strumpell όπου η τάξη στο όνειρο φέρει την απόδοση νοήματος σε αυτό, και αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην απομνημόνευσή του.

Σε ένα από τα τελευταία όνειρα του μυθιστορήματος, η Φεβρωνία είδε τα πεθερικά της, πιο συγκεκριμένα τα πρόσωπα που ήταν τα πραγματικά πεθερικά της να έχουν αντικατασταθεί από άλλα, γνωστά σε αυτή, που υποτίθεται πως ήταν, συνομίλησε μαζί τους και έκανε ιδιαίτερη αναφορά στα κόκκινα παπούτσια τους. Καθόλη τη διάρκεια της ομιλίας των προσώπων αυτών, η Φεβρωνία διέκρινε τον ενθουσιασμό τους όταν αυτός αποτέλεσε το ερέθισμα που την ξύπνησε καθώς ένα από τα παπούτσια έπεσε από το έντονο κούνημα των ποδιών τους. Γίνεται γνωστό στο μυθιστόρημα πως η Φεβρωνία ήταν προληπτική ως προς τα παπούτσια, καθώς τα είχε ταυτίσει με ατυχίες:

Τούτη τη φορά είδε τα πεθερικά της — ένα ετερόκλητο ζευγάρι από πεθερικά: τη Μάνα του Ησύχιου και τον πατέρα του Αργύρη, να κάθονται πάνω σ' ένα χοντρό ξύλο της οροφής σαν αρραβωνιασμένα παιδάκια με κόκκινα παπούτσια: «“Αιντε! Πότε να 'ρθει το Πάσχα, να σας έχουμε λίγες μέρες μαζί, ν' ακούσουμε ομιλίες, να γελάσουμε, να χαρούμε”, είπαν και κούνησαν ανυπόμονα τα πόδια τους. Απ' το κούνημα έπεσε το παπούτσι του ενός και αμέσως η Φεβρωνία ξύπνησε. Χρόνια τώρα όποτε κοιτάζε παπούτσια στον ύπνο της, τα περίμενε μετά στο κεφάλι της — ήταν πολύ προληπτική ως προς τα παπούτσια»¹⁵⁶.

Ο Φρόνιτ ως ψυχαναλυτής και μελετητής των ονείρων μίλησε για την αντικατάσταση προσώπων στο όνειρο, καθώς και για τα ερεθίσματα που προκαλούν το ξύπνημα του ονειρευόμενου. Μέσα από τη διαδικασία της συμπύκνωσης του ονείρου, δίνονται ερμηνείες σε συγκεκριμένα συστατικά μέρη του περιεχομένου του, που όμως βρίσκονται μόνο σε αυτό και η φαντασία κατά την άγρυπνη ζωή δεν τα περιλαμβάνει. Πρόκειται για πρόσωπα που έχουν συσταθεί από το άθροισμα και τη μείξη πολλών διαφορετικών προσώπων. Οι συνθέσεις λοιπόν αυτές εμφανίζονται πάγιες στο μυαλό του ανθρώπου, ενώ κατά το όνειρο αλλάζουν συχνά και διαθέτουν πλούσιο περιεχόμενο. Ο άνθρωπος, συνθέτει κάποιο πρόσωπο προσδίδοντάς του χαρακτηριστικά από άλλα άτομα, δίνει τη μορφή ενός ενώ στο όνειρο έχει σκεφτεί το όνομα κάποιου άλλου, ή ακόμα και να φανταστεί με εικόνες ένα άτομο και να το

¹⁵⁶ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 637.

τοποθετήσει σε μία κατάσταση που έχει βιώσει ένα άλλο. Η συγκέντρωση των χαρακτηριστικών πολλών διαφορετικών προσώπων σε ένα άτομο, έχει ως στόχο να αναδείξει την ομοιότητα μεταξύ τους και κατά συνέπεια, το κοινό τους σημείο να αναζητηθεί μέσω της ανάλυσης και στο περιεχόμενο του ονείρου. Στην περίπτωση του ονείρου της Φεβρωνίας, είδε τα πεθερικά της, χωρίς όμως τα πρόσωπα των ανθρώπων που είδε, να αντιστοιχούν στα δικά τους. Το «ετερόκλητο ζευγάρι»¹⁵⁷ από πεθερικά, ήταν η μητέρα του Ησύχιου και ο πατέρας του Αργύρη. Οι δύο τους, είναι πιθανό να εμφάνιζαν κοινά χαρακτηριστικά με αυτά των πραγματικών πεθερικών της Φεβρωνίας, Χριστόφορου και Εύθας.

Το παπούτσι που ξαφνικά έπεσε, επανέφερε τη Φεβρωνία από το όνειρο στην πραγματικότητα. Πρόκειται για ένα ακουστικό ερέθισμα του ονείρου που όμως το αισθάνθηκε όπως θα το άκουγε στην άγρυπνη ζωή της. Η προκατάληψη της Φεβρωνίας απέναντι στα παπούτσια στα όνειρά της, την τάραξε ιδιαίτερα, τόσο που στην πτώση τους ξύπνησε προκειμένου να μην εξακολουθήσει να βλέπει τους «κακούς οιωνούς» της. Θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει τη σκηνή με τα παπούτσια ως το «ανοίκιο» της Φεβρωνίας. Πιο συγκεκριμένα, όποιος δεν έχει ισχυρές αντιστάσεις στις προκαταλήψεις του, συνηθίζει να δίνει ένα μυστικό νόημα στα επαναλαμβανόμενα στοιχεία που τις συμβολίζουν¹⁵⁸. Έτσι λοιπόν η Φεβρωνία, έχοντας φαίνεται ταυτίσει πολλές φορές τα όνειρα που έχει δει και περιέχουν παπούτσια, με τις αναποδιές που τις έχουν συμβεί, έχει προσδώσει στα παπούτσια ένα κρυφό νόημα, αυτό της ατυχίας.

Στο τελευταίο και σύντομο όνειρο του μυθιστορήματος, ο ονειρευόμενος Χριστόφορος είδε τον εαυτό του ως ένα ψίχουλο που κατασπάραζαν τα πουλιά. Όταν όμως το τελευταίο ψίχουλο έλειψε και πέταξαν όλα τα πουλιά, ο Χριστόφορος έχασε τη ζωή του («Είδε σ' ένα επίπονο, φευγαλέο όνειρο πως έγινε ψίχουλο και τον έτρωγαν τα πουλιά... Μα την τελευταία εικόνα την είδε όταν το ψίχουλο έλειψε και τα πουλιά πέταξαν»¹⁵⁹). Υιοθετώντας την άποψη του Φρόντ σχετικά με την ερμηνεία των ονείρων με βάση τη συμβολική γλώσσα, εξάγεται το συμπέρασμα ότι αφού ο ονειρευόμενος δεν έχει σχετικές συνειρμικές σκέψεις, δικαιούμαστε να αποπειραθούμε μία ερμηνεία με βάση τα σύμβολα¹⁶⁰. Τα πουλιά λοιπόν εδώ όπως

¹⁵⁷ Ζυράννα Ζατέλη (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, ό.π., σ. 637.

¹⁵⁸ Sigmund Freud (2009), *Το ανοίκιο*, μτφ. Ε. Βαϊκούση, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 43.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 667.

¹⁶⁰ Σίγκμουντ Φρόντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, ό.π., σ. 330.

ακριβώς μετακινούνται και ταξιδεύουν, έτσι ακριβώς μεταφέρουν την ψυχή του Χριστόφορου που στο όνειρο αυτό συμβολίζεται με το ψίχουλο. Το πέταγμα των πουλιών συμβολίζει το «πέταγμα» της ψυχής του.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το μυθιστόρημα *Και με το φως του λύκου επανέρχονται* αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα συγγραφικά δημιουργήματα της Ζατέλη. Πρόκειται για μία συγγραφέα, που ασχολείται στα έργα της ιδιαίτερα με τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου και την ψυχανάλυση. Από πολύ μικρή ηλικία συνήθιζε να καταγράφει τα όνειρά της μέχρι τη στιγμή που κάποιο όνειρό της στάθηκε αφορμή για να τα καταγράφει συστηματικά και κάπως έτσι να εκδώσει το βιβλίο της, *Τετράδια ονείρων*. Στο μυθιστόρημα που μελετάται στην παρούσα εργασία, το οποίο τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος το 1993, η Ζατέλη έχει συμπεριλάβει στην υπόθεσή του, τα όνειρα που έβλεπαν οι αφηγηματικοί ήρωες καθόλη τη διάρκειά του. Γίνεται αναφορά σε όνειρα διαφόρων κατηγοριών, όπως αυτά της επιθυμίας, τα σεξουαλικά αλλά και τα απλώς επηρεασμένα από την καθημερινότητα.

Στην εργασία αυτή, μελετήθηκαν, αναλύθηκαν και ερμηνεύτηκαν τα όνειρα, επομένως διακρίθηκαν και στις παραπάνω κατηγορίες. Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, πως για την ανάλυση των ονείρων αξιοποιήθηκε η αντίστοιχη θεωρία του ψυχαναλυτή Φρόιντ. Χρησιμοποίησε τη μέθοδο της ερμηνείας του ονείρου με βάση τη γνώση του συμβολισμού που σύμφωνα με τον ίδιο, είναι συμπλήρωμα της μεθόδου του ελεύθερου συνειρμού. Τα σύμβολα, επιτρέπουν ορισμένες φορές να ερμηνευτεί ένα όνειρο χωρίς απαραίτητα να ερωτηθεί ο ονειρευόμενος που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποκαλύψει τίποτα σχετικά με τα σύμβολα. Αν τα σύμβολα που εμφανίζονται συνήθως στα όνειρα είναι γνωστά, καθώς και η προσωπικότητα του ονειρευόμενου, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει και οι εντυπώσεις στο νου του, που μετά από αυτές επήλθε το όνειρο, τότε το όνειρο μπορεί να ερμηνευτεί αμέσως. Αξίζει να ειπωθεί ότι στην περίπτωση του μυθιστορήματος έχουμε να ερμηνεύσουμε όνειρα ανθρώπων που δεν γνωρίζουμε καλά, δεν γνωρίζουμε τίποτα για τα γεγονότα της προηγούμενης ημέρας που προκάλεσαν το όνειρο, και ότι οι συνειρμοί του προσώπου που αναλύεται είναι καθαυτό πηγή απ' όπου αποκτάμε τη γνώση μας σχετικά με εκείνο που ονομάζεται νοητική κατάσταση.

Σύμφωνα λοιπόν με τον τελευταίο, ανάλογα με τη συμπεριφορά των ονείρων απέναντι στις εκπληρώσεις των επιθυμιών, τα όνειρα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα όνειρα που παρουσιάζουν αποκάλυπτα μία μη απωθημένη επιθυμία, όπως ακριβώς κάνουν τα παιδικά όνειρα, στη δεύτερη κατηγορία όπου και ανήκουν τα περισσότερα από τα όνειρα του

ανθρώπου, τα όνειρα που εκφράζουν όχι εντελώς αποκάλυπτα μία απωθημένη επιθυμία και που χρειάζονται ανάλυση για να κατανοηθούν και τέλος σε μία τρίτη κατηγορία στην οποία τα όνειρα παρουσιάζουν μία απωθημένη επιθυμία στην οποία όμως δεν υπάρχει συγκάλυψη, υπάρχει όμως συνήθως μία διακοπή που προκαλείται από το άγχος. Αποδεικνύεται ότι το περιστατικό που προκάλεσε το άγχος στο όνειρο, στο παρελθόν αποτελούσε μία επιθυμία που κάποτε υπέκυψε στην απώθηση. Ένα άλλο είδος ονείρων είναι τα όνειρα οδυνηρού περιεχομένου που στο όνειρο δεν γίνονται αντιληπτά ως οδυνηρά. Τα όνειρα αυτά αποτελούν συγκαλυμμένες εκπληρώσεις απωθημένων επιθυμιών. Ο Φρόιντ θεωρούσε ότι τα όνειρα δίνουν διέξοδο για εκφόρτιση με μεταμφιεσμένο τρόπο ασυνείδητων και συχνά μη παραδεκτών ενορμήσεων και επιθυμιών. Όσο αφορά στα όνειρα σεξουαλικού περιεχομένου, η ανάλυση δείχνει ότι και πολλά ακόμα όνειρα στα οποία δεν αναγνωρίζεται κάτι ερωτικό στο έκδηλο περιεχόμενό τους, αποκαλύπτονται μέσα από την εργασία της ερμηνείας ότι αποτελούν εκπληρώσεις κάποιας σεξουαλικής επιθυμίας και ότι πολλές από τις άγρυπνες σκέψεις παραμένουν ως υπολείμματα της ημέρας, εξεικονίζονται στο όνειρο μόνο με τη βοήθεια απωθημένων ερωτικών επιθυμιών. Επομένως ο Φρόιντ κατέληξε στο συμπέρασμα πως τα όνειρα φανερώνουν τις πιο μύχιες σκέψεις του ανθρώπου, η επιθυμία είναι η αρχή του ονείρου και η εκπλήρωσή του είναι η αποκάλυψη της κρυφής τους σημασίας.

Τα κατανοητά όνειρα, που διαθέτουν νόημα, αποτελούν αποκάλυπτες εκπληρώσεις επιθυμιών, η ονειρική δηλαδή κατάσταση σε αυτά παρουσιάζει ως εκπληρωμένη μία γνωστή επιθυμία του συνειδητού που απέμεινε από την άγρυπνη ζωή και αξίζει το ενδιαφέρον του ατόμου. Όσο αφορά στα συγκεχυμένα όνειρα, η ονειρική κατάσταση παρουσιάζει επίσης μία επιθυμία που εμφανίζεται συχνά στο υποσυνείδητο σαν εκπληρωμένη, χωρίς όμως η παρουσίαση αυτή να μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς ανάλυση. Η επιθυμία αυτή μπορεί να είναι είτε απωθημένη, ξένη στη συνείδηση του ατόμου, είτε να βρίσκεται σε πλήρη εξάρτηση από απωθημένες σκέψεις. Στην περίπτωση θεώρησης πως το όνειρο προβλέπει το μέλλον, ο Φρόιντ απαντά πως στην πραγματικότητα το μέλλον που παρουσιάζεται μέσα από το όνειρο δεν είναι αυτό που πρόκειται να συμβεί, αλλά αυτό που ο άνθρωπος επιθυμεί βαθιά να συμβεί, πιστεύει δηλαδή αυτό που επιθυμεί.

Κατά την ανάλυση και ερμηνεία των ονείρων του μυθιστορήματος έγινε για ορισμένες περιπτώσεις αναφορά στο πρόβλημα της ηθικότητας στο όνειρο. Σύμφωνα λοιπόν με τον Φρόιντ, η ηθική φύση του ανθρώπου διατηρείται και στο όνειρο. Όσο

καθαρότερη η ψυχή του ανθρώπου, τόσο και όνειρό του, όσο λιγότερο καθαρή η πρώτη, τόσο λιγότερο καθαρό το δεύτερο. Η ηθικότητα δεν επηρεάζεται από τις αντιδράσεις που προκαλεί η φαντασία, η μνήμη και άλλες λειτουργίες στο όνειρο. Το όνειρο λοιπόν, δείχνει το πραγματικό, αν και όχι ολόκληρο το είναι του ανθρώπου, και ήταν ένα από τα μέσα που κάνει γνωστικά προσιτό τον κρυμμένο πυρήνα της ανθρώπινης ψυχής.

Παρατηρήθηκε ιδιαίτερα πως η πλειοψηφία των ονείρων που περιγράφηκαν στο μυθιστόρημα είχαν άμεση σχέση με γεγονότα που συνέβησαν στο πρόσφατο παρελθόν των αφηγηματικών προσώπων. Ο Φρόιντ εξηγεί το φαινόμενο αυτό, ισχυριζόμενος πως υπάρχουν όνειρα που αποκαλύπτουν άμεσα τη σύνδεσή τους με τις εμπειρίες της ημέρας, ενώ σε άλλα δεν εντοπίζεται τίποτα από αυτή τη σχέση. Με τη βοήθεια της ανάλυσης συμπεραίνεται ότι κάθε όνειρο συνδέεται με κάποια εντύπωση των προηγούμενων ημερών και περισσότερο της τελευταίας ημέρας πριν από το όνειρο.

Στο μυθιστόρημα, η πλειοψηφία των ονείρων που καταγράφηκαν και αναλύθηκαν αφορούσε σε όνειρα που είδε η Φεβρωνία, και ύστερα από την ερμηνεία που δόθηκε, εξήχθη το συμπέρασμα πως πρόκειται για όνειρα που κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ήταν όνειρα εκπλήρωσης απωθημένων επιθυμιών, χωρίς όμως να απουσιάζουν όνειρα των υπολοίπων περιπτώσεων που προαναφέρθηκαν. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβαίνει γιατί η Φεβρωνία είχε την πιο πολυτάραχη και περιπετειώδη καθημερινότητα, βιώνοντας ποικίλες διακυμάνσεις συναισθημάτων και απρόοπτα γεγονότα. Έτσι η Ζατέλη δίνει την εντύπωση ότι η Φεβρωνία, ιδιαίτερα επηρεασμένη από την καθημερινότητά της, προκαλεί την έλευση πολλών και διαφόρων ονείρων.

Η Ζατέλη, στο έργο της αυτό επιχειρεί να φέρει κοντά μυθοπλασία και πραγματικότητα. Τείνει με την αφήγηση και το περιεχόμενό της να προσδίδει μία λογική εξήγηση σε ο,τιδήποτε «πλάθει» ο ανθρώπινος νους. Επηρεασμένη από την καταγραφή και ερμηνεία των δικών της ονείρων, δημιουργεί όνειρα που δίνουν την ευκαιρία σε κάποιον ασχολούμενο με την ψυχανάλυση, να δώσει τη δική του ερμηνεία, που όμως θα βασίζεται στις γνώσεις και στην εμπειρία του. Έτσι, επιτυγχάνεται η πολυδιάστατη ερμηνεία του ίδιου του μυθιστορήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία:

Αναγνώστου Λευτέρης, Βαμβαλής Γιώργος (2004), *Τετράγλωσσο λεξικό της ψυχανάλυσης: ελληνικά-γερμανικά-αγγλικά-γαλλικά*, Επίκουρος, Αθήνα.

Ανδρούτσος, Χρήστος (1931), *Η ψυχολογία του Φρόντ*, Τύποις Ι.Λ. Αλευροπούλου, Αθήνα.

Βάλντμπεργκ, Πάτρικ (1982), *Σουρρεαλισμός*. μτφ. Α. Παπαθανασίου, Υποδομή, Αθήνα.

Ευαγγέλου, Ιάσων (1993), *Η φαντασία, μία αδιερεύνητη ψυχική λειτουργία*, Ιάμβλιχος, Αθήνα.

Freud, Sigmund (2009), *Το ανοίκειο*, μτφ. Ε. Βαϊκούση, Πλέθρον, Αθήνα.

Freud, Sigmund (2013), *Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, Ελληνική Παιδεία Α.Ε., Αθήνα.

Ζατέλη, Ζυράννα (1993), *Και με το φως του λύκου επανέρχονται*, Καστανιώτης, Αθήνα.

Ζατέλη, Ζυράννα (2017), *Τετράδια ονείρων*, Καστανιώτης, Αθήνα.

Μπρετόν, Αντρέ (1983), *Μανιφέστα του Σουρρεαλισμού*, μτφ. Ε. Μοσχονά, Δωδώνη, Αθήνα.

Ντινόπουλος, Θανάσης (2016), *Ύπνος και όνειρα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Stewart, Charles (2019), *Όνειρα και ιστορική συνείδηση στην Ελλάδα*, μτφ. Κ. Πανσέληνος, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Φρομ, Έριχ (1975), *Η ξεχασμένη γλώσσα, Εισαγωγή στην κατανόηση των ονείρων, των μαραμυθιών και των μύθων*, μτφ. Δ. Θεοδωρακάτος, Μπουκουμάνης, Αθήνα.

Φρόντ, Σίγκμουντ (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφ. Α. Πάγκαλος, Γκοβόστης, Αθήνα.

Φρόντ, Σίγκμουντ (2011), *Το όνειρο, όνειρο και τηλεπάθεια*, μτφ. Νίκη Μυλωνά, Νίκας, Αθήνα.

Φρόντ, Σίγκμουντ (2016), *Η ερμηνεία των ονείρων*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου,

Επίκουρος, Αθήνα.

Χρυσανθόπουλος, Μιχάλης (2012), *Ο ελληνικός υπερρεαλισμός και η κατασκευή της παράδοσης*, Άγρα, Αθήνα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

Burdach, Karl Friedrich (1838), *Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft*, τ. 3, Leipzig.

Ηλεκτρονικές πηγές:

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-8315.2010.00263.x>

[Ημερομηνία πρόσβασης: 14/1/2020, 18:00]

<https://www.doctv.gr/page.aspx?itemID=SPG9198>

[Ημερομηνία συνέντευξης: 18/1/2018, Ημερομηνία πρόσβασης: 20/10/2020, 12:00]

<http://k-m-autobiographies.blogspot.com/2008/04/47.html>

[Ημερομηνία πρόσβασης: 7/1/20, 20:00]

<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=62325>

[Ημερομηνία πρόσβασης: 23/1/2020, 12:42]

<https://www.tovima.gr/2017/07/17/vimagazino/i-enypnia-zwi-tis-zyrannas-zateli/>,

[Ημερομηνία πρόσβασης: 24/1/2020, 16:00]

<https://bookpress.gr/kritikes/elliniki-pezografia/9280-2019-09-14-15-24-58>

[Ημερομηνία πρόσβασης: 8/1/2020, 19:00]

http://www.pschoanalysis.gr/documents/Greek_pschoanalysis.pdf

[Ημερομηνία πρόσβασης: 14/6/20, 16:00]